

JOURNAL OF EURASIAN ECONOMIES

AVRASYA EKONOMİLERİ DERGİSİ

EURASIAN ECONOMISTS ASSOCIATION
AVRASYA EKONOMİSTLER DERNEĞİ

The Journal of Eurasian Economies is a scientific journal, based on the International Conference on Eurasian Economies series held annually since 2010. The Eurasian Economists Association, which organizes the conference series, also publishes the journal twice yearly in electronic format on the web.

The content of the journal, as for the papers included in the conference series, consists of articles analysing the countries of the Eurasia region in the fields of globalisation, economic integration, regional cooperation, international trade, finance, financial crises, banking systems, capital markets, growth and development, migration, social security, health economics, privatization, entrepreneurship, corruption, energy and natural resources, agricultural economics, environmental economics and tourism, utilising quantitative methods rooted in data.

Avrasya Ekonomileri Dergisi, 2010 yılından beri yılda bir kez düzenlenmekte olan Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı dizisini baz alan bilimsel bir dergidir. Dergi, aynı zamanda konferansı da düzenleyen, Avrasya Ekonomistler Derneği tarafından yılda iki kez olmak üzere elektronik ortamda yayınlanmaktadır.

Derginin içeriği, konferans dizisinde yer alan bildirilerde olduğu üzere, Avrasya bölgesi ülkelerini, küreselleşme, ekonomik entegrasyon, bölgesel işbirliği, uluslararası ticaret, finans, finansal krizler, bankacılık sistemleri, sermaye piyasaları, büyüme ve gelişme, göçler, sosyal güvenlik, sağlık ekonomisi, özelleştirme, girişimcilik, yolsuzluk, enerji ve doğal kaynaklar, tarım ekonomisi, çevresel ekonomi ve turizm konularında sayısal metotlar ve verilere dayanarak analiz eden makalelerden oluşur.

Journal of Eurasian Economies

eISSN: 2822-2482

Publication period: 2 issues per year

Publisher: Eurasian Economists Association

Owner:

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Eurasian Economists Association, Istanbul, Türkiye)

Editor in Chief:

Prof. Dr. E. Ayşen Hiç Gencer (Istanbul Beykent University, Department of Economics (in English), Istanbul, Türkiye)

Assistant Editors:

Asst. Prof. Dr. Hasan Boztoprak (Istanbul Beykent University, Department of Business Administration, Istanbul, Türkiye)

Aykut Karakuş (Istanbul Beykent University, Department of International Relations, Istanbul, Türkiye)

Field Editors:

Prof. Dr. Harun Bal (Çukurova University, Department of Economics, Adana, Türkiye) *International Trade & Finance and Money & Banking*

Prof. Dr. Ercan Uygur (Final International University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Girne, TR of Northern Cyprus) *Macroeconomics and Growth & Development*

Prof. Dr. Kamil Uslu (Doğuş University, Department of Economics, Istanbul, Türkiye) *Labor Economics*

Prof. Dr. Mehmet Sarıışık (Sakarya Applied Sciences University, Department of Tourism, Sakarya, Türkiye) *Business Administration and Tourism*

Prof. Dr. İlyas Sözen (Dokuz Eylül University, School of Applied Sciences, Izmir, Türkiye) *Energy, Agriculture and Environment*

Prof. Dr. Bahaddin Sinsoysal (Istanbul Beykent University, Faculty of Engineering and Architecture, Istanbul, Türkiye) *Quantitative Methods and Statistics*

Language Editors:

Asst. Prof. Dr. Ali Şeylan (Istanbul Beykent University, Faculty of Arts and Sciences, Istanbul, Turkey) *Turkish*

Asst. Prof. Dr. Şirin Tufan (Istanbul Beykent University, Department of Translation and Interpreting (English), Istanbul, Turkey) *English*

Avrasya Ekonomileri Dergisi

eISSN: 2822-2482

Yayın Aralığı: Yılda 2 Sayı

Yayın: Avrasya Ekonomistler Derneği

Sahibi:

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Avrasya Ekonomileri Derneği, İstanbul, Türkiye)

Yazı işleri müdürü:

Prof. Dr. E. Ayşen Hiç Gencer (İstanbul Beykent Üniversitesi, İngilizce İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye)

Editör Yardımcıları:

Asst. Prof. Dr. Hasan Boztoprak (İstanbul Beykent Üniversitesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye)

Aykut Karakuş (İstanbul Beykent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye)

Alan Editörleri:

Prof. Dr. Harun Bal (Çukurova Üniversitesi, İktisat Bölümü, Adana, Türkiye) *Uluslararası Ticaret & Finans ve Para & Banka*

Prof. Dr. Ercan Uygur (Uluslararası Final Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Girne, KKTC) *Makroekonomi ve Büyüme & Gelişme*

Prof. Dr. Kamil Uslu (Doğuş Üniversitesi, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye) *Çalışma Ekonomisi*

Prof. Dr. Mehmet Sarıışık (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Bölümü, Sakarya, Türkiye) *İşletme ve Turizm*

Prof. Dr. İlyas Sözen (Dokuz Eylül Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, İzmir, Türkiye) *Enerji, Tarım ve Çevre*

Prof. Dr. Bahaddin Sinsoysal (İstanbul Beykent Üniversitesi, Mimarlık-Mühendislik Fakültesi, İstanbul, Türkiye) *Sayısal Metodlar ve İstatistik*

Dil Editörleri:

Asst. Prof. Dr. Ali Şeylan (İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye) *Türkçe*

Asst. Prof. Dr. Şirin Tufan (İstanbul Beykent Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İstanbul, Türkiye) *İngilizce*

Scientific Board / Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Neşe Algan (Çukurova University, Adana, Türkiye)
 Prof. Dr. Rakhman Alshanov (Turan University, Almaty, Kazakhstan)
 Prof. Dr. Ahmet Ay (Selçuk University, Konya, Türkiye)
 Prof. Dr. Mehmet Balcılar (University of New Haven, New Haven, CT, United States of America)
 Prof. Dr. Berch Berberoğlu (University of Nevada, Reno, Reno, NV, United States of America)
 Prof. Dr. Ebru Çağlayan Akay (Marmara University, Istanbul, Türkiye)
 Prof. Dr. Cihan Çobanoğlu (University of South Florida, Tampa, FL, United States of America)
 Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
 Prof. Dr. Hüseyin Avni Egeli (Dokuz Eylül University, Izmir, Türkiye)
 Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)
 Prof. Dr. Özgür Ömer Ersin (Istanbul Commerce University, Istanbul, Türkiye)
 Dr. Heiko Fritz (Linnaeus University, Växjö, Sweden)
 Prof. Dr. Cevat Gerni (Istanbul Beykent University, Istanbul, Türkiye)
 Prof. Dr. Nalan Gürel (Marmara University, Istanbul, Türkiye)
 Prof. Dr. Özlen Hiç (Istanbul University, Istanbul, Türkiye)
 Prof. Dr. Damira Japarova (Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan)
 Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk (Anadolu University, Eskişehir, Türkiye)
 Prof. Dr. Kamalbek Karymshakov (Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan)
 Prof. Dr. Turar Koychuev (National Academy of Sciences, Bishkek, Kyrgyzstan)
 Assoc. Prof. Dr. Seyil Najmudinova (Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan)
 Prof. Dr. Müslüme Narin (Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye)
 Prof. Dr. Fevzi Okumuş (University of Central Florida, Orange County, FL, United States of America)
 Assoc. Prof. Dr. Marjan Petreski (University American College, Skopje, Macedonia)
 Prof. Dr. Jusup Pirimbaev (Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan)
 Assoc. Prof. Dr. Dmitri Pletnev (Chelyabinsk State University, Chelyabinsk, Russia)
 Prof. Dr. Farhad Rahmanov (Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan)
 Assoc. Prof. Dr. Yeşim Reel (Marmara University, Istanbul, Türkiye)
 Prof. Dr. Trajko Slaveski (Ss. Cyril and Methodius University, Skopje, Macedonia)
 Prof. Dr. Euphrasia Susy Suhendra (Gunadarma University, Depok, Indonesia)
 Assoc. Prof. Dr. Elchin Suleymanov (Baku Engineering University, Baku, Azerbaijan)
 Dr. Ferry Syarifuddin (Bank Indonesia, Jakarta, Indonesia)
 Prof. Dr. Khodjamahmad Umarov (Tajik National University, Dushanbe, Tajikistan)
 Prof. Dr. Dilek Yılmazcan (Maltepe University, Istanbul, Türkiye)

Peer reviewers of this issue / Bu sayının hakemleri:

Prof. Dr. Ahmet Ay
 Prof. Dr. Harun Bal
 Prof. Dr. Ayşen Hiç Gencer
 Prof. Dr. Cevat Germi
 Prof. Dr. Özlen Hiç
 Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk
 Prof. Dr. Müslüme Narin
 Prof. Dr. Bahaddin Sinsöysal
 Prof. Dr. İlyas Sözen
 Prof. Dr. Dilek Yılmazcan

Contents

Assessing the Trade Impact of the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership and the Regional Comprehensive Economic Partnership on Australian Exports: A Synthetic Control Approach

Harun Bal, Selahattin Sarı, Esma Erdoğan, Yasser Al Hasbi

Pages: 1-10

The Relationship Between Human Development Index and Misery Index in Türkiye

Esra Büyüksavaş, Kerem Karabulut

Pages: 11-20

The Unequal Burden of Inflation: A Study on Income Groups in Türkiye (2005-2023)

Mustafa Ay, Savaş Erdoğan

Pages: 21-30

The Social and Economic Consequences of Terrorism, a Threat to Humanity, and its Impact on Türkiye

Kamil Uslu, Ahmet Alkan Çelik

Pages: 31-45

Studies on the Economic Depression and the Dramatic Declines in Average Life Expectancy in Countries that Seceded from the Soviet Union

Cevat Gerni, Selahattin Sarı, Hatıra Sadeghzadeh Emsen, Ömer Selçuk Emsen

Pages: 46-56

İçindekiler

Trans-Pasifik Ortaklığı Kapsamlı ve İlerici Anlaşması ile Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklığın Avustralya İhracatına Olan Ticari Etkilerinin Değerlendirilmesi: Sentetik Kontrol Yaklaşımı
Harun Bal, Selahattin Sarı, Esmâ Erdoğan, Yasser Al Hasbi
Sayfa: 1-10

Türkiye’de İnsani Gelişim Endeksi ile Sefalet Endeksi Arasındaki İlişki
Esra Büyüksavaş, Kerem Karabulut
Sayfa: 11-20

Enflasyonun Eşitsiz Yüğü: Türkiye’deki Gelir Grupları Üzerine Bir İnceleme (2005-2023)
Mustafa Ay, Savaş Erdoğan
Sayfa: 21-30

İnsanlığa Yönelik Bir Tehdit Olan Terörizmin Sosyal ve Ekonomik Sonuçları ve Türkiye Üzerindeki Etkisi
Kamil Uslu, Ahmet Alkan Çelik
Sayfa: 31-45

SSCB’nden Ayrılan Ülkelerdeki Ekonomik Buhran ve Ortalama Yaşam Süresindeki Dramatik Düşüşler Üzerine İncelemeler
Cevat Gerni, Selahattin Sarı, Hatıra Sadeghzadeh Emsen, Ömer Selçuk Emsen
Sayfa: 46-56

Assessing the Trade Impact of the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership and the Regional Comprehensive Economic Partnership on Australian Exports: A Synthetic Control Approach

Abstract

This study aims to examine the impact of two trade agreements, the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP) and the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), on Australia's export performance using the Synthetic Control Method (SCM). The results show that the CPTPP has enhanced Australia's exports performance, resulting in an average increase of 18% in exports since its implementation in December 2018. This positive increase continued during the COVID-19 pandemic, highlighting the agreement's role in stabilizing trade flows and mitigating global economic disruptions. In contrast, RCEP, which entered into force in January 2022, has shown a more modest and short-lived effect, with an average export increase of 4% that declined over time. This difference is attributed to CPTPP's more powerful trade liberalization provisions and the overlap of RCEP membership with pre-existing bilateral agreements. This paper contributes to the literature by using the SCM to assess the impacts of these mega-regional trade agreements on Australian exports. Future studies should investigate sector-specific effects and extend the analysis to other member countries to gain a more comprehensive understanding of the broader implications of these agreements.

Trans-Pasifik Ortaklığı Kapsamlı ve İlerici Anlaşması ile Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklığın Avustralya İhracatına Olan Ticari Etkilerinin Değerlendirilmesi: Sentetik Kontrol Yaklaşımı

Özet

Bu çalışma, Sentetik Kontrol Yöntemi (SCM) kullanılarak, Trans-Pasifik Kapsamlı ve İlerici Ortaklık Anlaşması (CPTPP) ile Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) adlı iki ticaret anlaşmasının Avustralya'nın ihracat performansı üzerindeki etkisini incelemektedir. Sonuçlar, CPTPP'nin Avustralya'nın ihracat performansını artırdığını ve Aralık 2018'deki yürürlüğe girmesinden bu yana ihracatta ortalama %18'lik bir artışa yol açtığını göstermektedir. Bu olumlu artış, COVID-19 pandemisi sırasında da devam etmiş ve anlaşmanın ticaret akışlarını istikrara kavuşturma ve küresel ekonomik aksaklıkları hafifletmedeki rolünü vurgulamıştır. Buna karşılık, Ocak 2022'de yürürlüğe giren RCEP, zamanla azalan ortalama %4'lük bir ihracat artışıyla daha mütevazı ve kısa süreli bir etki göstermiştir. Bu fark, CPTPP'nin daha güçlü ticaret serbestleştirme hükümlerine ve RCEP üyeliğinin önceden var olan ikili anlaşmalarla çakışmasına atfedilebilir. Bu makale, SCM'yi kullanarak bu mega-bölgesel ticaret anlaşmalarının Avustralya ihracatı üzerindeki etkilerini değerlendirmek suretiyle literatüre katkı sağlamaktadır. Gelecekteki çalışmalar, bu anlaşmaların daha geniş kapsamlı etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamak için sektöre özgü etkileri araştırmalı ve analizi diğer üye ülkelere de genişletmelidir.

Prof. Dr. Harun Bal (Çukurova University, Adana, Türkiye)

ORCID: 0000-0003-0878-8253 balharun@gmail.com

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Eurasian Economists Association, İstanbul, Türkiye)

ORCID: 0000-0003-3218-2753 1950ssari@gmail.com

Ph.D. candidate Esmâ Erdoğan (Çukurova University, Adana, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-7324-8512 esma01erdogan@gmail.com

Mr. Yasser Al Hasbi (Çukurova University, Adana, Türkiye)

ORCID: 0009-0000-3581-1960 alhasbiyasser@gmail.com

Submitted on: 2025-08-01 Accepted on: 2025-11-10

1 Introduction

International trade agreements are one of the factors that shape the global economy by providing integration and increased access to markets. Two important agreements in recent years are the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP) and the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP). These agreements bring together a diverse group of countries to reduce trade barriers and harmonize regulations. Australia has actively sought to develop trade relations in this region through bilateral and regional free trade agreements (FTAs) as a primary tool to support economic integration. This journey began in 1983 with the first FTA with New Zealand, which set the stage for Australia's broader trade liberalization at the beginning of the twenty-first century (see Table 1).

Plurilateral agreements	ASEAN - Australia - New Zealand	1 January 2010
	Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP)	30 December 2018
	Pacific Agreement on Closer Economic Relations (PACER) Plus	13 December 2020
	Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement (RCEP)	1 January 2022
Bilateral Agreements	Australia - New Zealand	1 January 1983
	Singapore - Australia	28 July 2003
	Australia - United States	1 January 2005
	Thailand - Australia	1 January 2005
	Australia - Chile	6 March 2009
	Malaysia - Australia	1 January 2013
	Korea - Australia	12 December 2014
	Japan - Australia	15 January 2015
	China - Australia	20 December 2015
	Australia - Hong Kong	17 January 2020
	Peru - Australia	11 February 2020
	Indonesia-Australia Comprehensive Economic Partnership Agreement	5 July 2020
	Australia-India Economic Cooperation and Trade Agreement	29 December 2022
	Australia-United Kingdom Free Trade Agreement	31 May 2023

Table 1: The timeline of Australia's FTAs *Source:* Australian Gov., Department of Foreign Affairs and Trade

Indicator	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GDP (current Billion US\$)	1149	1429	1393	1328	1557	1691	1728
GDP growth (annual %)	2.2%	2.9%	2.8%	0.1%	2.1%	4.2%	3.44%
GDP per capita (current US\$)	52145	57197	54973	51792	60608	64997	64820

Table 2: Economic Growth and Income Indicators *Source:* World Bank, World Development Indicators

Indicator	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP)	2.2%	2.5%	2.1%	2.1%	2.3%	2.7%	2.6%
Industrial sector (including construction) share of GDP	25.17%	24.12%	25.27%	25.39%	25.42%	27.5%	27.7%
Services, value added (% of GDP)	65.65%	66.56%	66.01%	66.25%	65.73%	63.28%	63.57%

Table 3: Contribution of Economic Sectors to GDP *Source:* World Bank, World Development Indicators

The CPTPP and RCEP are particularly significant for Australia because a large proportion of its exports go to the countries involved in these agreements. In 2018, the year the CPTPP entered into force, about 20% of Australia's total exports went to CPTPP member economies. Similarly, when the RCEP entered into force in 2022, the participating countries in the agreement represented 60% of the overall Australian exports.

To understand the Australian economy and its developments in recent years, it is worthy to provide a set of economic and sectoral indicators that reflect the performance of the Australian economy in recent years. Based on

this data (Tables 2,3,4, and 5) we can explore key trends in economic growth, the distribution of production across different sectors, the structure of foreign trade, and employment distribution across sectors.

Indicator	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Share of Agriculture in Exports (%)	13%	15%	13%	13%	13%	13%	13%
Share of Fuels and Mining in Exports (%)	61%	65%	67%	61%	70%	72%	70%
Share of Manufactures in Exports (%)	13%	11%	11%	10%	8%	7%	8%
Share of Agriculture in Imports (%)	5%	7%	8%	8%	7%	7%	7%
Share of Fuels and Mining in Imports (%)	14%	15%	14%	10%	12%	17%	16%
Share of Manufactures in Imports (%)	68%	74%	74%	77%	77%	73%	74%

Table 4: Commodity Composition of Exports and Imports *Source: World Bank, World Development Indicators*

Indicator	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Unemployment Rate	5.21%	5.30%	5.16%	6.46%	5.12%	3.70%	3.67%
The share of employment in the service sector	75.79%	77.50%	78.38%	78.04%	78.59%	79.16%	N/A
The share of employment in the industry sector	20.98%	19.89%	19.06%	19.19%	18.91%	18.64%	N/A
The share of employment in the agriculture sector	3.23%	2.62%	2.56%	2.77%	2.49%	2.20%	N/A

Table 5: Employment Structure by Economic Sector *Source: World Bank, World Development Indicators*

The study contributes to the expanding literature on the economic implications of mega-regional trade agreements by using the SCM to assess the causal effects. Unlike previous studies that depended heavily on computable general equilibrium (CGE) models, this analysis utilizes empirical evidence and a data-driven analysis to shed light on the contribution that the CPTPP and RCEP make towards the export performance of Australia. By disentangling the impacts of the agreements, the study offers a differentiated picture of the respective roles that the CPTPP and RCEP have in shaping Australia's trade trajectory.

This study has the following structure: Section II reviews the literature on free trade agreements focusing on CPTPP and RCEP and discusses new approaches for estimating trade impacts. Section III explains the empirical strategy, specifically how SCM is used to construct synthetic counterfactuals for evaluating Australia's export performance. Section IV presents the results comparing the diverse impacts of the CPTPP and RCEP on Australia's exports, including robustness tests to ensure the results. Section V presents the key conclusion insights and suggestions for additional research.

2 Literature Review

The effect of FTAs on international trade has been a focal point of much economic research. This section reviews the current literature on the effects of trade agreements, with a special focus on CPTPP and RCEP. It also examines methodological advancements in impact analysis, with a focus on SCM. Discussions about preferential trading arrangements (PTAs) date back to Viner's (1950) seminal work, *The Customs Union Issue*. This study laid the foundation for evaluating the impacts of PTAs. Subsequent global developments, which saw the establishment of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) in 1947, followed by the establishment of the World Trade Organization (WTO) in 1995, have also stimulated interest in the economic impacts of FTAs. Additionally, the signing of the North American Free Trade Agreement (NAFTA) in 1994 sparked significant academic discourse on its impacts. Frankel et al. (1995) used gravity models to analyze trade flows under NAFTA, illustrating the broader applicability of such agreements in shaping economic dynamics.

Australia's engagement with FTAs has been the subject of some studies. Oxley (2003) emphasized the strategic role of FTAs in increasing competitiveness and deepening the economic relationship of Australia, especially with the United States. According to Oxley, these agreements not only liberalize trade but also foster economic integration. Petri et al. (2011) assessed the economic impacts of the Trans-Pacific Partnership (TPP) and other Asia-Pacific integration pathways, projecting significant welfare and trade gains for participating countries. Their findings underscored Australia's export growth potential and its strategic role in unifying fragmented trade rules. Petri & Plummer (2019) highlighted Australia's additional trade and income benefits from mega-regional agreements such as the CPTPP and RCEP, emphasizing its leadership in these negotiations and using a CGE model to project these gains.

Park et al. (2021) used a computable general equilibrium (CGE) model to analyze the economic impacts of the RCEP and CPTPP within the context of the U.S.-China trade war. Their findings revealed substantial economic benefits for key East Asian economies while noting that these agreements partially mitigated global income losses caused by trade disruptions. Shepherd (2019) employed a structural gravity model combined with general

equilibrium simulations using OECD–WTO TiVA data to assess the trade and welfare impacts of major mega-regional agreements, including RCEP and CPTPP. The study finds that these agreements significantly expand trade, particularly in manufacturing and intermediate goods, while producing only modest gains in real income. Timsina & Culas (2020) examined Australia’s FTAs’ effects on agricultural trade using a gravity model, identifying significant gains in commodities such as sugar and wine. More recently, Pan et al. (2024) employed a dynamic GTAP model to assess the economic implications of the RCEP under the U.S.-led Indo-Pacific Strategy. Their simulations show that Australia’s GDP increases modestly by approximately 0.9%, while its imports and exports expand by around 6.5% and 4.8%, respectively. The study further reveals that agricultural and livestock sectors experience substantial output gains, with livestock production rising by over 13%, whereas manufacturing sectors such as textiles and light industry contract sharply by roughly –23% and –10%, respectively.

The evolution of models evaluating the impacts of FTAs illustrates steady methodological progress aimed at improving causal inference. Early frameworks, such as the Gravity Model by Tinbergen (1962), provided key insights into the determinants of trade flows. Later developments by Anderson (1979) and Anderson & Van Wincoop (2003) incorporated theoretical advances, such as multilateral resistance, that deepened the model’s explanatory power. A breakthrough came with the introduction of the SCM by Abadie & Gardeazabal (2003), later refined by Abadie et al. (2010). SCM constructs a weighted combination of control units that closely matches the treated unit’s pre-intervention characteristics, thereby enabling credible causal evaluation. The method has since been applied to various trade-related contexts, including NAFTA (Billmeier & Nannicini, 2013), global and Latin American FTAs (Hannan, 2016; Hannan, 2017), and bilateral agreements such as China–New Zealand (Verevis & Üngör, 2021). Barral & Quimba (2019) also applied SCM to the Japan–Philippines Economic Partnership Agreement (JPEPA), further demonstrating its applicability in Asian economies.

However, to the best of the authors’ knowledge, no prior empirical study has applied SCM to assess the trade effects of the CPTPP or the RCEP. Previous analyses of these mega-regional agreements have predominantly relied on CGE simulations or structural gravity frameworks, which, while informative, depend heavily on theoretical assumptions and lack ex-post causal identification.

This study, therefore, fills a crucial methodological and empirical gap by being the first to apply SCM to measure the causal trade impacts of the CPTPP and RCEP on Australia, one of the key member countries of both agreements. By focusing on a highly open and trade-dependent economy, the paper extends the frontier of SCM applications to mega-regional FTAs in the Asia–Pacific, providing robust empirical evidence on how deep trade integration shapes export performance.

3 Methodology

3.1 The Synthetic Control Method

The synthetic control method (SCM) is an econometric approach for assessing the impact of major interventions. It was first introduced by Abadie & Gardeazabal (2003) and later refined by (Abadie et al., 2010). SCM creates a composite control unit by assigning weights to several control units. This weighted average estimates the outcome that the treated unit would have experienced without the intervention. The weights are chosen based on data to ensure the synthetic control closely resembles the treated unit in key predictors.

SCM offers several advantages over conventional econometric methods, such as difference-in-differences and fixed effects models, particularly when a single unit is exposed to an intervention. The method accommodates unobserved time-varying factors by ensuring a close match between the treated unit and its synthetic version in the pre-intervention period, thereby reducing the influence of confounders and improving the credibility of the causal estimates. Additionally, the donor country weights are derived through an optimization process that minimizes the pre-treatment discrepancy, enhancing the predictive accuracy of the estimated counterfactual. SCM is also transparent and interpretable, as the contribution of each donor country is explicitly reflected in its assigned weight, allowing for clear verification and replication of the results.

Following Abadie et al. (2010), let us consider a setting with $J + 1$ regions, where only the first region is exposed to the intervention of interest (that is, “treated”) during period $T_0 + 1, \dots, T$. The remaining J regions are untreated reservoir of potential controls (a “donor pool”).

For any region i and time t , the potential outcomes can be defined as follows:

Y_{it}^N the outcome that would have been observed in the absence of intervention.

Y_{it}^I the outcome that would have been observed under the intervention in period $T_0 + 1$ to T

The effect of the intervention on region i at time t is thus expressed as $\alpha_{it} = Y_{it}^I - Y_{it}^N$. The observed Y_{it} outcome can be represented as:

$$Y_{it} = Y_{it}^N + \alpha_{it}D_{it},$$

where D_{it} is a binary indicator that equals 1 if region i is exposed to the intervention at time t and 0 otherwise. For the treated region.

To estimate the intervention effect α_{it} for $t > T_0$, the key challenge lies in constructing Y_{it}^N , the counterfactual outcome for region i in the absence of the intervention. The SCM assumes that Y_{it}^N follows a factor model:

$$Y_{it}^N = \delta_t + \theta_t Z_i + \gamma_t \mu_i + \varepsilon_{it},$$

In this context, δ_t represents an unidentified common factor with uniform loadings across all units, Z_i is a $(r \times 1)$ vector of observed covariates (not affected by the intervention) θ_t , is a $(r \times 1)$ vector of unknown parameters, γ_t is a $(1 \times F)$ vector of unobserved common factors, μ_i is an $(1 \times F)$ vector of unknown factor loadings, and the error terms ε_{it} are unobserved transitory shocks at the region level with zero mean.

The synthetic control for the treated region is constructed as a weighted average of the untreated regions, defined by a vector of weights $W = (w_1, w_2, \dots, w_{J+1})$. These weights are non-negative ($w_j \geq 0$) and sum to one ($\sum_{j=2}^{J+1} w_j = 1$). The weights are chosen to ensure that the synthetic control closely matches the treated region in terms of pre-intervention outcomes and covariates:

$$\sum_{j=2}^{J+1} w_j Y_{jt} \approx Y_{1t}, \text{ for } t = 1, \dots, T_0,$$

$$\text{And: } \sum_{j=2}^{J+1} w_j Z_j = Z_1.$$

Once synthetic control is constructed, the intervention effect for the treated region is estimated as:

$$\alpha_{it} = Y_{1t} - \sum_{j=2}^{J+1} w_j^* Y_{jt}, \text{ for } t > T_0$$

Where w_j^* are the optimal weights.

3.2 Pretreatment Fit Index

In our analysis, we assess the suitability of the SCM as a counterfactual by employing a pre-treatment fit index, following the method described by Adhikari & Alm (2016). This index measures how closely the synthetic control matches the treated unit before the intervention. One major advantage of this index is its ability to normalize the Root Mean Squared Prediction Error (RMSPE), which facilitates direct comparisons across various SCM models. This approach defines the benchmark RMSPE, which is obtained from the zero-fit model. The fit index is defined as the ratio of the RMSPE to the benchmark RMSPE.

$$\text{Fit Index} = \frac{\text{RMSPE}}{\text{Benchmark RMSPE}}$$

The index ranges from 0 to an upper bound U , where a value of 0 indicates a perfect fit, and a value greater than 1 signals a poor fit, warranting the exclusion of the synthetic control. We report both the pretreatment fit index and the RMSPE values, as a strong pretreatment fit is essential for ensuring a reliable post-intervention counterfactual.

3.3 Synthetic Control Robustness

Multiple methods for testing the significance of results obtained through SCM have been developed over the past few years. These are analogous to permutation tests, often performed in medical statistics, and entail the variation of either the treatment period or the treated unit. This method allows us to assess whether the estimated treatment effects are significant or driven by random chance. By running this permutation test, we aim to further validate the results obtained from SCM and ensure the reliability of our conclusions.

3.4 Application to Australian Exports

We apply SCM to analyze the impact of Australia's participation in the CPTPP and RCEP on its exports. Quarterly data from 2010 Q1 to 2024 Q3 are sourced from the World Trade Organization (WTO) and the World Bank's World Development Indicators (WDI). The donor pools are selected based on economic similarities and exclude countries directly affected by the agreements to mitigate biases. For CPTPP, the donor pool includes Algeria, Brazil, Greece, Nigeria, Norway, Saudi Arabia, South Africa, Iceland, India, the Netherlands, and the United States. For RCEP, the donor pool expands to include Canada, Chile, and Peru countries also in CPTPP but not RCEP to disentangle overlapping effects.

4 Results and Discussion

This study assessed the impact of the CPTPP and RCEP on Australia's exports using SCM. We developed two independent models. Figures 1 and 2 illustrate the synthetic counterfactuals for each agreement. The models exhibit strong pre-intervention fit, as indicated by the pre-treatment fit indices of 0.0588 for the CPTPP and 0.0674 for the RCEP, confirming their reliability in replicating Australia's trade dynamics before implementation.

An analysis of Australia's post-CPTPP trade performance using the SCM reveals that joining the CPTPP had a notably positive impact. Between the first quarter of 2019 (Q1 2019) and the third quarter of 2024 (Q3 2024), Australia's exports increased by an average of 18%, reflecting a significant improvement in total goods exports compared to the scenario where the country had not joined the agreement.

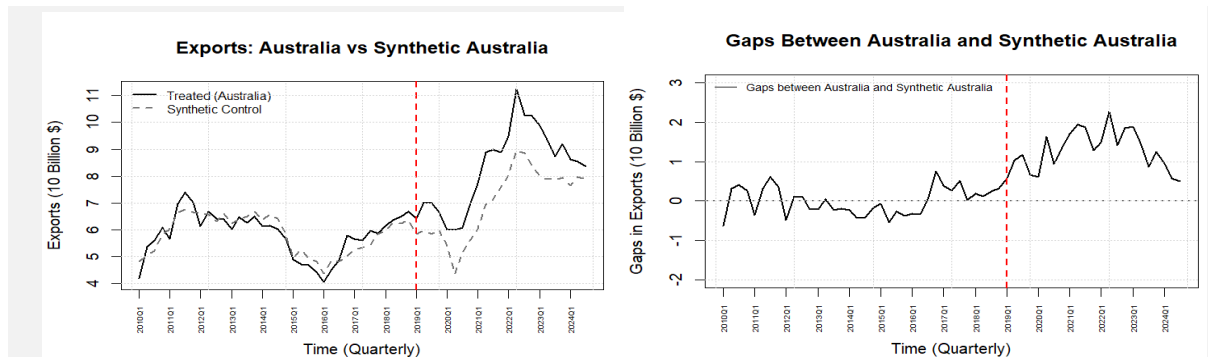

Figure 1: Synthetic counterfactual for Australia's exports (CPTPP) Pretreatment Fit Index = 0.0588

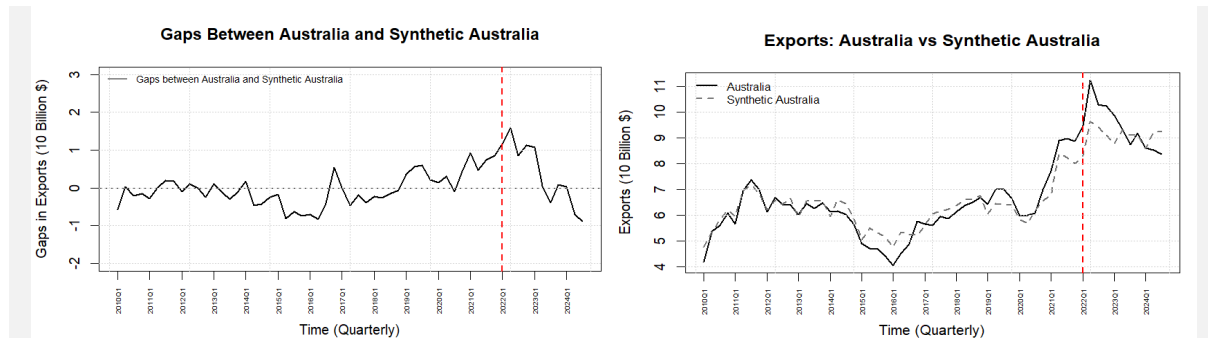

Figure 2: Synthetic counterfactual for Australia's exports (RCEP) Pretreatment Fit Index = 0.0674

This positive deviation is illustrated in Figure 1, which highlights both the immediacy and persistence of the agreement's impact. Exports increased by 10% in the first quarter following accession (Q1 2019) and sustained this upward trajectory. Even during the COVID-19 pandemic, the CPTPP was critical in mitigating adverse economic effects, bolstering Australia's exports relative to the synthetic counterfactual. Notable export growth during the pandemic included increases of 37% in Q2 2020, 18% in Q3 2020, 24% in Q4 2020, 28% in Q1 and Q2 2021, and 26% in Q3 2021.

In contrast, the impact of RCEP was more limited. SCM analysis of the post-RCEP period (Q1 2022 to Q3 2024) indicates a modest 4% average increase in exports. Although the initial effects were positive, they were smaller and less sustained compared to those of CPTPP. As shown in Figure 2, export growth under the RCEP peaked at 14% in Q1 2022 and 17% in Q2 2022, followed by a gradual decline: 9% in Q3 2022, 12% in both Q4 2022 and Q1 2023, and just 1% in Q2 and Q4 of 2023. By Q3 2023, the effect turned negative, with exports decreasing by 4%, 8%, and 10% in Q3 2023, Q2 2024, and Q3 2024, respectively. By Q1 2024, actual and synthetic exports were virtually identical.

Agreement	Treatment Period	Average Increase in Exports	Cumulative Increase in Exports (Billion US\$)	COVID-19 Period Impact (2020 Q1 - 2021 Q4)
CPTPP	Q1 2019-Q3 2024	18%	292.4	24%
RCEP	Q1 2022-Q3 2024	4%	40	N/A (pre-agreement period)

Table 6: Average and Cumulative Increases in Australian Exports Under CPTPP and RCEP (SCM Estimates)

In summary, while both agreements have positively influenced Australia's export performance, their impacts have differed significantly in magnitude and duration. The CPTPP delivered a substantial and sustained boost, even during global disruptions like the COVID-19 pandemic. Conversely, RCEP's impact was more limited, temporary, and inconsistent, with diminishing benefits over time and eventual declines.

4.1 Robustness Analysis of SCM Results

We find it worthy to apply the robustness tests developed by Abadie et al. (2010). This approach utilizes "placebo" SCM tests across time and space by systematically altering either the treatment period or the treated unit to assess the robustness of the observed effects.

4.2 In-Time Placebo

To ensure the robustness of our findings and rule out any potential biases, we conducted an in-time placebo test by re-running the SCM with different inputs for the treatment periods. For CPTPP, we applied the SCM model to

hypothetical dates, Q1 2015 and Q1 2016, which precede the actual implementation of the agreement. Similarly, for the RCEP, we tested the model on hypothetical dates, Q3 2020 and Q1 2021, which were before the RCEP came into effect.

Under the necessary assumptions for the validity of the SCM results, we expect that there should be no deviation in the structure of the post-treatment impact when testing these placebo periods. As clearly shown in Figure 3, using data from the CPTPP and RCEP agreements before their actual implementation dates does not alter the observed deviation and results. This indicates that the differences observed in the post-treatment period were not driven by the choice of period but rather by the actual impact of Australia's accession to these agreements.

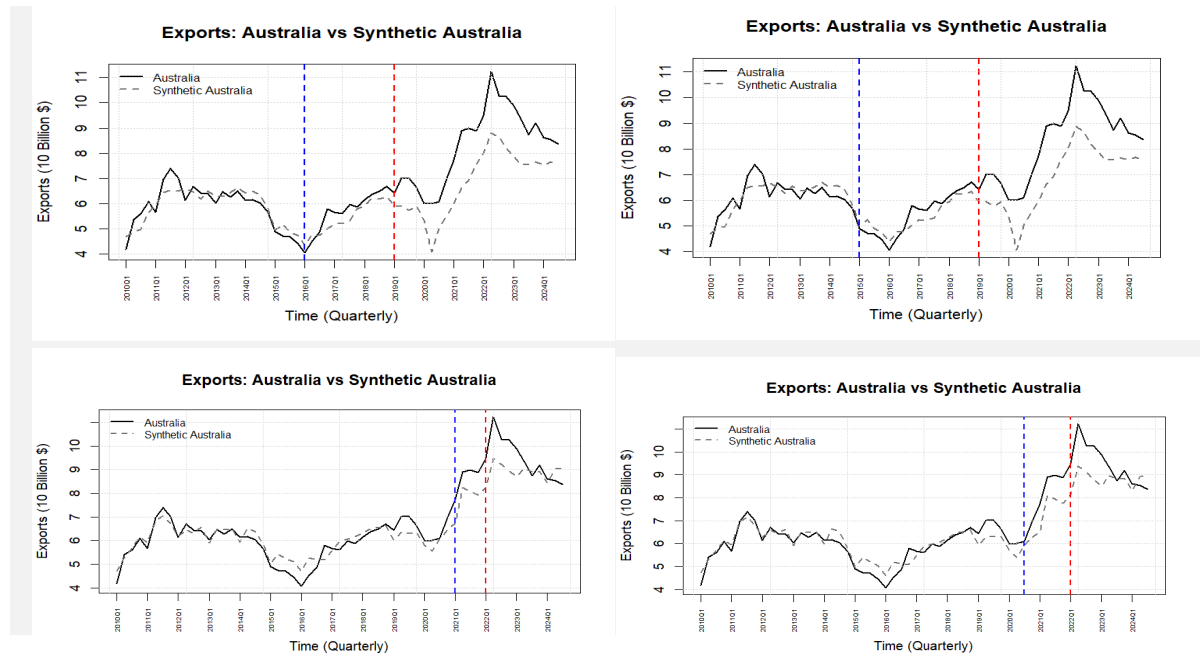

Figure 3: SCM In-Time Placebo

By isolating the treatment in this manner, as outlined by (Abadie et al. 2010), we can confidently reject the hypothesis that the observed deviation was driven by anything other than Australia's participation in the CPTPP and RCEP agreements.

4.3 In-Space Placebo

To further examine the robustness of the results, we conducted an in-space placebo test, which examines the deviations observed in other countries not directly exposed to the CPTPP and RCEP agreements. This method involves applying the SCM to some of the control countries that did not join the agreements, using these countries as placebo units to evaluate whether similar deviations could be observed in the absence of treatment.

For the CPTPP, the placebo test was applied to non-member countries with similar trade profiles, (Brazil and South Africa). For the RCEP, the placebo test was applied to non-member countries with similar trade profiles and members at CPTPP, (Canada, Chile). The results, as depicted in Figure 4, reveal that no significant deviations were observed for these placebo units, either during the actual treatment period or in hypothetical post-treatment periods. This indicates that the observed impact on Australia's exports is unique to its membership in the agreements.

The absence of substantial deviations in the placebo countries supports the validity of the causal relationship between Australia's accession to the CPTPP and RCEP and the observed export increases. Furthermore, the findings align with the premise that the trade agreements generate real economic effects, distinct from broader global or regional trade trends.

The absence of substantial deviations in the placebo countries supports the validity of the causal relationship between Australia's accession to the CPTPP and RCEP and the observed export increases. Furthermore, the findings align with the premise that the trade agreements generate real economic effects, distinct from broader global or regional trade trends. Through the results of In-Time and In-Space Placebo tests, the analysis confirms the robustness of the SCM models and strengthens the confidence in attributing the observed impacts on Australia's exports to its participation in these agreements.

However, it is important to recognize certain limitations of this study. Although the findings offer strong empirical evidence on the effects of the CPTPP and RCEP on Australia's export performance, the analysis faces temporal limitations. Specifically, because RCEP only entered into force in January 2022, the available post-treatment data covers a relatively short period. As a result, the full effects of the RCEP may emerge gradually as

trade patterns, investment flow, and supply-chain linkages adjust over time. Therefore, the modest and short-lived gains observed in this study should be interpreted as initial short-run impacts rather than conclusive long-term outcomes. Future research should update the synthetic control models once additional post-agreement data become available, enabling a more comprehensive evaluation of the RCEP's enduring economic implications for Australia and the wider Indo-Pacific region.

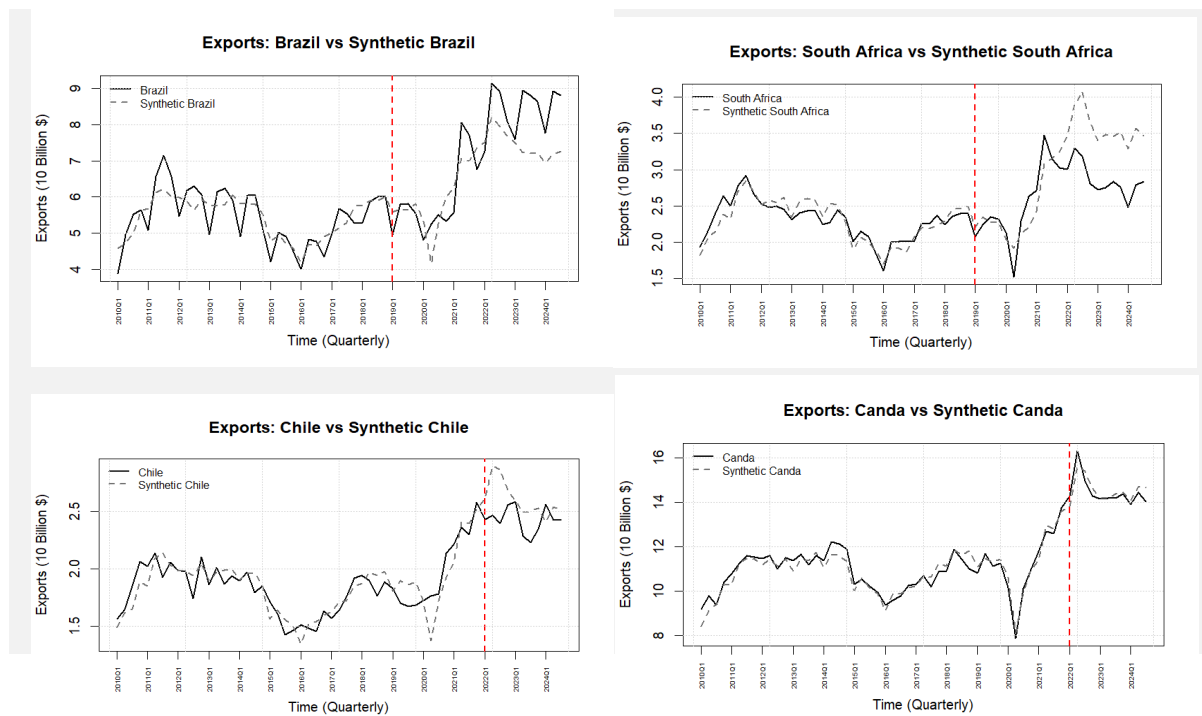

Figure 4: SCM In-Space Placebo

5 Concluding Remarks

This study examines the effects of Australia's participation in two prominent trade agreements, the CPTPP and the RCEP, on its export performance using SCM. The results provide valuable insights into the distinct effects of these agreements on Australia's trade dynamics. The results emphasize the significant and sustained positive impact of the CPTPP on Australia's export performance. Since its implementation in December 2018, the agreement has led to an average 18% increase in exports compared to the synthetic counterfactual, highlighting its effectiveness in enhancing Australia's trade competitiveness. Notably, these benefits have persisted even during the global economic disruptions caused by the COVID-19 pandemic, underscoring the agreement's role in improving market access and reducing trade barriers for Australian exporters. Peak export growth during periods of heightened economic uncertainty underscores the stabilizing effect of the CPTPP on trade flows.

In contrast, the RCEP, which became effective from January 2022, showed a more modest and transient impact. The agreement resulted in an average increase of 4% in exports; but this effect waned over time, with actual and synthetic exports converging by the first quarter of 2024. This limited impact may reflect the agreement's broad focus on harmonizing existing trade agreements rather than introducing new trade opportunities. Additionally, the overlap in membership with the CPTPP and the presence of pre-existing bilateral free trade agreements with RCEP member states likely diluted the incremental benefits for Australia. It is also plausible that the full impacts of RCEP have yet to materialize, given its relatively recent implementation.

While this research provides important evidence on the impacts of the CPTPP and RCEP on Australia's exports, future studies could delve into sector-specific analyses to identify industries that have derived the most significant benefits from these agreements. Moreover, exploring the influence of non-economic factors, such as geopolitical considerations and environmental commitments, could yield a more comprehensive understanding of the broader implications of trade agreements. Expanding the analysis to include other member states could also facilitate comparative evaluations and contribute to the design of more effective trade policies in the future.

References

- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2003). The economic costs of conflict: A case study of the Basque Country. *American Economic Review*, 93(1), 113–132. <https://doi.org/10.1257/000282803321455188>
- Abadie, A., Diamond, A., & Hainmueller, J. (2010). Synthetic control methods for comparative case studies: Estimating the effect of California's tobacco control program. *Journal of the American Statistical Association*, 105(490), 493–505. <https://doi.org/10.1198/jasa.2009.ap08746>
- Adhikari, B., & Alm, J. (2016). Evaluating the economic effects of flat tax reforms using synthetic control methods. *Southern Economic Journal*, 83(2), 437–460. <https://doi.org/10.1002/soej.12152>
- Anderson, J. E. (1979). A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *The American Economic Review*, 69(1), 106–116.
- Anderson, J. E., & Van Wincoop, E. (2003). Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle. *American Economic Review*, 93(1), 170–192. <https://doi.org/10.1257/000282803321455214>
- Barral, M. A., & Quimba, F. M. A. (2019). JPEPA, a decade after: Evaluating the effects on Philippine exports using the synthetic control method. *Philippine Institute for Development Studies*.
- Billmeier, A., & Nannicini, T. (2013). Assessing economic liberalization episodes: A synthetic control approach. *Review of Economics and Statistics*, 95(3), 983–1001. https://doi.org/10.1162/REST_a_00324
- Frankel, J. A., Stein, E., & Wei, S.-J. (1995). Trading blocs and the Americas: The natural, the unnatural, and the super-natural. *Journal of Development Economics*, 47(1), 61–95. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(95\)00005-4](https://doi.org/10.1016/0304-3878(95)00005-4)
- Hannan, S. A. (2016). *The impact of trade agreements: New approach, new insights* (IMF Working Paper WP/16/117). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781484386521.001>
- Hannan, S. A. (2017). *The impact of trade agreements in Latin America using the synthetic control method* (IMF Working Paper WP/17/045). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781475585544.001>
- Oxley, A. (2003). Free trade agreements in the era of globalisation: New instruments to advance new interests—The case of Australia. *Australian Journal of International Affairs*, 57(1), 165–186. <https://doi.org/10.1080/1035771032000073713>
- Pan, S., Zhang, X., & Bhuiyan, M. A. (2024). Analysis of the economic effect of RCEP under the “Indo-Pacific strategy”: The GTAP model. *Kybernetes*, 53(11), 4235–4252. <https://doi.org/10.1108/K-02-2023-0241>
- Park, C.-Y., Petri, P. A., & Plummer, M. G. (2021). The economics of conflict and cooperation in the Asia-Pacific: RCEP, CPTPP and the US–China trade war. *East Asian Economic Review*, 25(3), 233–272. <https://doi.org/10.11644/KIEP.EAER.2021.25.3.397>
- Petri, P. A., & Plummer, M. G. (2019). Mega-regional agreements and their impact on Australia. *Australian Economic Review*, 52(4), 468–475. <https://doi.org/10.1111/1467-8462.12355>
- Petri, P. A., Plummer, M. G., & Zhai, F. (2011). The ASEAN economic community: A general equilibrium analysis. Edward Elgar.
- Shepherd, B. (2019). Mega-regional trade agreements and Asia: An application of structural gravity to goods, services, and value chains. *Journal of the Japanese and International Economies*, 51, 32–42. <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2018.10.004>
- Timsina, K. P., & Culas, R. J. (2020). Impacts of Australia's free trade agreements on trade in agricultural products: An aggregative and disaggregative analysis. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 64(3), 889–919. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12377>
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the world economy: Suggestions for an international economic policy*. Twentieth Century Fund.
- Verevis, S., & Üngör, M. (2021). What has New Zealand gained from the FTA with China? Two counterfactual analyses. *Scottish Journal of Political Economy*, 68(1), 20–50. <https://doi.org/10.1111/sjpe.12260>
- Viner, J. (1950). *The customs union issue*. Carnegie Endowment for International Peace

Appendix

Donor country	Weight w_j
Algeria	0.122
Brazil	0.200
Greece	0.050
Nigeria	0.059
Norway	0.087
Saudi Arabia	0.134
South Africa	0.063
Iceland	0.117
India	0.036
Netherlands	0.101
United States	0.030

Table 6: Country weights in the synthetic Australia (CPTPP)

Variables	Australia	Synthetic Australia	Sample Mean
Merchandise Exports	5.835	5.835	7.612
Merchandise Imports	5.707	5.712	9.129
Real Effective Exchange Rate	98.042	98.042	98.758
Export Value (annual averages, pre-treatment)	124.466	124.472	122.366
Export Volume (annual averages, pre-treatment)	96.619	96.618	90.863

Table 7: Australia exports predictor means before (CPTPP)

Donor country	Weight w_j
Algeria	0
Brazil	0.576
Canada	0
Chile	0.273
Greece	0
Nigeria	0
Norway	0
Peru	0
Saudi Arabia	0
South Africa	0
Iceland	0
India	0
Netherlands	0.151
United States	0

Table 8: Country weights in the synthetic Australia (RCEP)

Variables	Australia	Synthetic Australia	Sample Mean
Merchandise Exports	6.182	6.227	7.036
Merchandise Imports	5.727	5.647	8.374
Real Effective Exchange Rate	95.355	86.001	97.492
Export Value (annual averages, pre-treatment)	131.830	118.762	120.248
Export Volume (annual averages, pre-treatment)	99.844	102.300	93.802
special. merchandise exports in the Q2 2020	6.000	5.689	5.172

Table 9: Australia exports predictor means before (RCEP)

Türkiye’de İnsani Gelişim Endeksi ile Sefalet Endeksi Arasındaki İlişki

Özet

Enflasyon, işsizlik ve büyüme, en önemli üç makroekonomik göstergedir. Enflasyon ve işsizlik, toplum üyelerinin yaşamlarına kısa sürede yansıdığı için ekonomistler bu göstergelere odaklanmıştır. Bu doğrultuda Arthur Okun, 1970’lerde ABD ekonomisinde işsizlik ve enflasyonun aynı anda görüldüğü bir ortamda (stagflasyon), işsizlik ve enflasyonun toplamından oluşan “sefalet (hoşnutsuzluk) endeksi”ni geliştirmiştir. İnsani gelişim endeksi, insanların yaşamlarını dikkate alarak refahlarını artırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, gelir, eğitim ve sağlık göstergeleri kullanılarak oluşturulan bu endeks, söz konusu göstergelerin iyileştirilmesinin insani gelişmeyi ve dolayısıyla ülkenin kalkınmasını hızlandıracağını vurgulamaktadır. Bu çalışma, 1985-2022 yılları arasında Türkiye’de sefalet endeksinin insani gelişim endeksi üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada, değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkileri incelemek için ARDL sınır testi koentegrasyon yaklaşımı uygulanmış ve kısa vadeli nedensellik yönünü belirlemek için Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, değişkenler arasında uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre, sefalet endeksindeki %1’lik bir artışın, insani gelişim endeksinin %0,10 oranında düşürdüğü sonucuna varılmıştır. Kısa vadeli nedensellik sonuçlarına göre ise, sefalet endeksinden insani gelişim endeksinde doğru çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

The Relationship Between Human Development Index and Misery Index in Türkiye

Abstract

Inflation, unemployment and growth are the three most important macroeconomic indicators. Since inflation and unemployment are reflected in the lives of society members in a short time, economists have focused on them. In this direction, Arthur Okun developed the misery (discontent) index, which is the sum of unemployment and inflation in the US economy in the 1970s, in an environment where unemployment and inflation were seen at the same time (stagflation). The human development index aims to increase the welfare of people by taking their lives into account. In this context, this index, which is created using income, education and health indicators, emphasizes that improving these indicators will accelerate human development and, as a result, the development of the country. This study investigates the effect of the misery index on the human development index in Turkey between 1985-2022. In the study, the ARDL bounds test cointegration approach was applied to investigate the long-term relationships between the variables and the Toda-Yamamoto causality test was applied to determine the short-term causality direction. According to the analysis results, a long-term cointegration relationship was found between the variables. Accordingly, it was concluded that a 1% increase in the misery index decreased the human development index by 0.10%. According to the short-term causality results; it was concluded that there was a bidirectional causality from the misery index to the human development index and from the human development index to the misery index.

Ph.D. candidate Esra Büyüksavaş (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)

ORCID: 0009-0004-3541-2424 esrabuyuksavas@gmail.com

Prof. Dr. Kerem Karabulut (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-3159-3289 kerem@atauni.edu.tr

1 Giriş

II. Dünya Savaşından sonra, kalkınmanın (gelişme) temel göstergesi olarak büyüme kavramı kullanılıyorken; 1970’li yıllar ile birlikte kalkınmanın içeriği daha da genişletilerek; çevre ve insan faktörünü de kapsayan “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımı ön plana çıkmıştır. 1990 yılı ile beraber, insan ve insan odaklı kalkınma kavramları, kalkınmanın içeriğinde yer almaya başlamış ve bu kapsamda; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından, ülkeler arası sosyo-ekonomik düzeylerinin karşılaştırılması amacı ile “İnsani Gelişim Endeksi” geliştirilmiştir.

Artık insanların umutlarına, hayallerine ve yüksek bir yaşam düzeyine ulaşabilmeleri için yetenekler yaratarak, “seçeneklerin genişletilmesi süreci” olarak “İnsani Gelişim Endeksi” tanımlanmıştır. (Bourgoin, 2014). 1990 yılı ile beraber UNDP’nin yayınladığı insani gelişim raporlarının ilki Pakistanlı İktisatçı ve maliye bakanı olan, Mahbub Ul Haq önderliğinde bir ekip tarafından hazırlanmıştır. 1990 yılı, UNDP’nin ilk insani gelişim raporunu yayınlamasıyla, insanları yeniden kalkınmanın merkezine almıştır ve insani gelişim kavramı, insanlar ve kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alması üzerine daha önceki yapılan yaklaşımların da ötesine geçmiştir. Nitekim UNDP’nin 2010 raporunda da belirtildiği gibi “Bir milletin gerçek zenginliği insandır” sözü çerçevesinde kalkınmanın asıl amacı insanların uzun, sağlıklı ve yaratıcı yaşamlar sürmesine olanak sağlamasıdır. İnsani gelişim endeksi, milli gelirin yanında insan mutluluğunu esas alan, uzun ve sağlıklı bir yaşamı, kaliteli iyi bir eğitimi ve kişilerin hak ve özgürlüklerinin de dahil edildiği geniş bir kavramdır (Günsoy, 2001). 1990 yılından itibaren yayımlanan raporlarda, ülkelerin sosyal ve ekonomik alanda gelişmişlik düzeyleri karşılaştırılmıştır. UNDP’nin 1990 yılında yayınladığı ilk insani gelişim raporunda, kalkınmanın sadece “gelir ve servetin genişlemesinden çok daha fazlası” olduğu ifade edilerek insani gelişme, “insan seçeneklerinin genişletilmesi” olarak tanımlanmıştır. Fakat tüm gelişim düzeylerinde insanların, temel kaynaklara ulaşmaları için üç temel unsur bulunmaktadır. Bu üç unsur: Uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri, bilgi edinmeleri ve iyi bir yaşam düzeyine ulaşmaları şeklindedir. Bu seçeneklerin mevcut olmaması durumunda diğer birçok fırsattan da yararlanılmayacağı belirtilmiştir (HDR, 1990). Bununla birlikte insani gelişim raporları, bireylerin ilerlemesini ve refah düzeylerinin iyileştirilmesini sağlamak için farklı ülke gruplarının küresel bir değerlendirmesini sunmayı amaçlamaktadır (HDR, 1995).

İnsani gelişim endeksinin hesaplanmasında; sağlık, eğitim ve gelir olmak üzere üç temel göstergesi bulunmaktadır. Bu üç temel boyutun (Sağlık, eğitim ve gelir) ilki olan sağlık göstergesinde kullanılan alt endeks; doğumda beklenen yaşam süresidir. Eğitim göstergesinde kullanılan alt endeksler; yetişkin bireyler için ortalama eğitim yılı ve çocuklar için beklenen eğitim yılıdır. Son olarak gelir göstergesinde kullanılan alt endeks ise, kişi başı gayrisafi milli gelirdir (Ravallion, 2011). İnsani gelişim endeksi, üç boyutlu endekslerin eşit ağırlıklı toplamından oluşmaktadır (Lind, 2019). Sağlık, eğitim ve gelir göstergelerinden oluşan insani gelişim endeksinde sağlık ve eğitim göstergesi, iyi bir yaşam standardı sağlamak için temel koşul olarak görülüyorken; kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla (GSMH), mal ve hizmet elde etmek için kaynakların varlığını yansıtmaktadır (Bourgoin, 2014).

Diğer taraftan, 1970’li yıllarda ABD’de işsizlik ve enflasyonun aynı anda görüldüğü zamanlarda (stagflasyon), Brookings’te bir ekonomist olan ve Lydon Baines Johnson’ın başkanlığı sırasında ABD hükümetinin danışmanlığını yapan Arthur Okun, enflasyon ve işsizlik oranlarının basit bir toplamı olan sefalet endeksini (Misery Index, MI) geliştirmiştir. Sefalet endeksi; enflasyon ve işsizlik oranlarının yüksek olduğu dönemlerde, ekonominin içinde bulunduğu durumu takip etmek amacıyla geliştirilmiştir. Arthur Okun’a göre, Enflasyon ve işsizlik değişkenlerinin toplamı, bir ulusun en önemli sosyal maliyetlerini temsil etmektedir (Riascos, 2009). Enflasyon ve işsizlik gibi iki temel değişkenin herhangi birinin daha yüksek seviyelerde gerçekleşmesi ulusal refah üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu nedenle sefalet endeksi, ekonomik refahın ters bir ölçüsü olarak düşünülmüştür (Cohen, Ferretti ve McIntosh, 2014). 3 aylık ve yıllık olarak hesaplanan sefalet endeksi, enflasyon ve işsizlik oranlarının ($MI = ut + [\pi]$), ut , t dönemindeki işsizlik oranını ve π , t dönemindeki enflasyon oranını ifade etmektedir) ağırlıklandırılmamış toplamı olarak ölçülmektedir (Cohen, vd., 2014). Enflasyonun mutlak değer içerisinde yer alması deflasyonun en az enflasyon kadar zarar verici olduğu anlamına gelmektedir (Lovell ve Tien, 2000).

Bununla birlikte; endeks, sadece bir ekonominin makroekonomik performansını yansıtmakla kalmaz, bunun yanında kişilerin yaşam kalitesinin önemli bir ekonomik boyutunu da ortaya koymaktadır (Akçay, 2018). Endeks değerindeki yükselişler sefaletin ve rahatsızlığın arttığını göstermektedir (Büyüksarıkulak ve Suluk, 2022). Bunun yanında, enflasyon ve işsizliğin toplamını veren sefalet endeksindeki hareket bir toplumun makroekonomik refah seviyesindeki değişiklikleri izlemek için de kullanılmaktadır. Bu bakımdan, endekste azalan bir değer refahı iyileştirmesi beklenirken; endekste artan bir değer refahı olumsuz etkilemesi, kötüleştirilmesi beklenmektedir (Adrangi ve Macri, 2019). Yine, enflasyon ve işsizliğin yüksek seviyelerde seyretmesi gerek kişiler üzerinde gerekse ekonomi üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Yüksek bir enflasyon, kişilerin satın alma gücünü düşürmektedir. Yüksek bir işsizlik; kişilerin iş bulmasını zorlaştırması ve daha düşük ücrette çalışmaya razı olmaları gibi olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan yüksek bir enflasyon ve işsizliğin ekonomik ve sosyal maliyetlere neden olduğuna inanılmaktadır (Grabia, 2011). Bir bakıma enflasyon ve işsizlik oranları ne kadar yüksekse ödenecek maliyette o kadar fazla olmaktadır (Grabia, 2011). Diğer bir anlamla, ekonomide yüksek

enflasyon ve işsizlik kişiler üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu olumsuz ekonomik etkilerin yanında sosyal etkiler de ortaya çıkmaktadır. Ekonominin kötüye gitmesi, toplumsal rahatsızlıkların oluşmasına neden olarak; göç, boşanma, suçlu sayısındaki artış, devlete olan güvensizliğin artması gibi olumsuz durumlar, hoşnutsuzluğun yüksek olduğu toplumlarda ortaya çıkmaktadır (Büyüksarıkulak ve Suluk, 2022). Yine endeks değerinin yüksek olması zayıf ekonomik performansı göstermektedir.

Ekonomik performansın değerlendirilmesinde Arthur Okun'un geliştirdiği endeks tek başına yeterli görülmemiştir. Bu amaçla 1999 yılında Robert Barro (Barro Misery Index, BMI) ve 2011 yılında Steve Hanke (Hanke Misery Index, HAMI) tarafından endeks yeniden revize edilmiştir.

2 Literatür Taraması

İnsani gelişim endeksi ve sefalet endeksinin etkileşimi ile ilgili çok fazla ilgili çalışma olmamakla birlikte özellikle yurt dışı bilimsel araştırmaların mevcut olduğu görülmektedir. İnsani gelişim endeksi ve sefalet endeksiyle ilgili literatürde yer alan bununla ilgili yurt dışı ve yurt içi yapılmış bazı çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Grabia (2012), Avrupa Birliği ülkelerinde 2000-2009 yılları arasında okun hoşnutsuzluk endeksi ile satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYH kullanarak AB ülkelerinin ekonomik performansını değerlendirmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Lüksemburg, Hollanda, İsveç, Danimarka, Birleşik Krallık ve Avusturya gibi ülkelerde iktisadi hoşnutsuzluğun daha düşük ve Macaristan, Litvanya, Polonya, Slovakya, Estonya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde ise iktisadi hoşnutsuzluğun yüksek olduğu sonucunu elde etmiştir. Çondur (2016), çalışmasında, 2007-2015 yılları arasında Türkiye'yi ve 12 bölgeyi (Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz Bölgesi ve İstanbul) ele alarak ekonomik hoşnutsuzluk endeksi ile sosyal parametreler (net göç hızı, kaba boşanma hızı, kaba evlenme hızı, kaba intihar hızı ve suç işleyen kişi sayısı) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda, sosyal parametrelerdeki değişimin bölgeden bölgeye farklılık gösterdiğini ve ekonomik hoşnutsuzluk düzeyi yükseldikçe sosyal parametrelerde de olumsuzluğa neden olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır.

Özcan (2016) çalışmasında, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde 2003-2013 yılları arasında Okun ve Barro hoşnutsuzluk endeksinin yoksulluğun ölçümünde kullanılıp kullanılmayacağını, panel eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Yapılan analiz sonucunda, yoksulluğun ölçümünde Okun hoşnutsuzluk endeksinin kullanılabileceği sonucuna ulaşmış ve hoşnutsuzluk endeksindeki %1'lik bir artışın yoksulluğu %0,11 oranında artırdığı sonucunu elde etmiştir. Javaid ve Waheed (2017), çalışmasında 1980-2013 dönemi verileri ile Pakistan'da uluslararası ticaret ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi, johansen ve juselius'in eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucuna göre, insani gelişme ile ticaret arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Wang ve diğerleri (2019), Pakistan'da 1989 ve 2017 yılları arasında ekonomik büyüme üzerinde, finansal yapı ve sefalet endeksinin etkisini ARDL sınır testi eşbütünleşme yaklaşımı ile incelemişlerdir. Araştırma sonucuna göre, ekonomik büyüme ile makroekonomik değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkiye rastlanılmıştır. Ayrıca, finansal kalkınma endeksi, sefalet endeksi, faiz oranı, ticaret açıklığı ve para transferlerinin GSYH'yi etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Akay (2020), çalışmasında, seçilmiş geçiş ülkelerinde 1996-2017 dönemi verileri ile iktisadi büyüme ile sefalet endeksi arasındaki ilişkiyi panel ARDL modeli ile analiz etmiştir. Yapılan analiz sonucunda, sefalet endeksi ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sefalet endeksinde meydana gelen %1'lik artış iktisadi büyümeyi %0,22 oranında azalttığı yönünde sonuç elde etmiştir. Kasap (2023) çalışmasında, kırılmalı beşli ülkelerinde 2006-2021 dönemi verileri ile Hanke sefalet endeksi, demografik ve sosyal göstergeler arasındaki ilişkiyi, panel veri yöntemi ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, Hanke endeksi ile sağlık harcamaları arasında pozitif ilişki, bebek ölüm oranı ve intihar oranı arasında kısa süreli, düşük ilişki ve nüfus artışı ile Hanke endeksi arasında bir ilişki olmadığı yönünde bulgular elde etmiştir. Singh (2024), 32 Asya ülkesinde ekonomik sefaletin insani gelişme üzerindeki etkisini 1991-2022 yılları arasında, panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik sefaletin insani gelişimin gelir, eğitim ve sağlık boyutları üzerinde olumsuz ve anlamlı bir etki ortaya çıkardığı sonucunu elde etmiştir.

3 Bulgular

Bu çalışmada; sefalet endeksinin insani gelişim endeksi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analizde, insani gelişim endeksi bağımlı değişkeni, Okun sefalet endeksi (OMI) ise bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Çalışmada ayrıca; kişi başı gayrisafi milli hasıla, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık oranı ve nüfus artış oranı gibi kontrol değişkenlerinden de yararlanılmıştır ve bu değişkenlerin refah göstergesi olarak bilinen insani gelişim endeksi ile arasındaki ilişki de test edilmiştir. Çalışma, 1985-2022 dönemini kapsayan yıllık verilerden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizde, insani gelişim endeksi bağımlı değişken olmak üzere; sefalet endeksi, kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık oranı ve nüfus artış oranı bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır.

Öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeyleri Artırılmış Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ile araştırılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri, ARDL sınır testi eşbütünleşme yaklaşımı ile yapılmıştır. Sonrasında değişkenler arasındaki nedensellik yönünün belirlenmesi amacı ile Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin görünümü ve kaynakları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Değişkenler	Açıklamaları	Kaynaklar
lnhdi	İnsani Gelişim Endeksi	UNDP (United Nations Development Programme)
lnhe	Sefalet Endeksi	Dünya Bankası (World Data Bank)
lnkbgsmg	Kişi Başı Gayrisafi Milli Hasıla	Dünya Bankası (World Data Bank)
lntao	Ticari Açıklık Oranı	Dünya Bankası (World Data Bank), TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)
lndyy	Doğrudan Yabancı Yatırım (net girişler)	Dünya Bankası (World Data Bank)
lnpop	Nüfus Artış Oranı	Dünya Bankası (World Data Bank)

Tablo 1. Analizde kullanılan değişkenlerin Görünümü ve Kaynakları

Tablo 1'de, bütün değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak analizde kullanılmıştır. Bağımlı değişken insani gelişim endeksi; bağımsız değişkenler ise sefalet endeksi, kişi başı gayrisafi milli hasıla, doğrudan yabancı yatırımlar, nüfus artış oranı ve ticari açıklık oranıdır. Böylece çalışmada tahmin edilen model Singh (2024), çalışması dikkate alınarak aşağıda sunulduğu gibidir.

$$\ln hdi_t = \beta_0 + \beta_1 \ln he_t + \beta_2 \ln tao_t + \beta_3 \ln dyy_t + \beta_4 \ln pop_t + \beta_5 \ln kbgsmh_t + \epsilon_t \quad (1)$$

Oluşturulan modelde β_0 sabit terimi ve ϵ_t hata terimini ifade etmektedir. Ayrıca β (1,...,5) eğim parametrelerini temsil etmektedir. Tahmin edilen model ile; sefalet endeksinde meydana gelen artışın insani gelişim endeksinin olumsuz etkilemesi beklenilmektedir ve sefalet endeksi katsayısının negatif olması beklenmektedir. Ticari açıklık oranı, doğrudan yabancı yatırım, nüfus artış oranı ve kişi başı gayrisafi milli gelirdeki artışların ise insani gelişim endeksinin olumlu etkilemesi ve katsayı işaretlerinin pozitif olması beklenmektedir.

Analizde; insani gelişim endeksi bağımlı değişken, sefalet endeksi, KBGSMH, ticari açıklık oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve nüfus artış oranı ise bağımsız değişkenlerdir. Tablo 2'de değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Değişkenler	ADF (Augmented Dickey Fuller Test)			
	Düzy		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
lnhdi	-0.127	-2.283	-9.075***	-9.256***
lnhe	-1.641	0.013	-3.163**	-3.195
lnkbgsmh	-0.605	-4.564***	-4.308**	-4.166**
lntao	0.189	-2.414	-4.364**	-5.529***
lnpop	-1.951	-3.682**	-7.508***	-7.395***
lndyy	-4.215**	-4.502***	-4.617***	-4.502***

Not: ***, ** sembolleri sırası ile %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2. ADF (Artırılmış Dickey Fuller) Birim Kök Testi Sonuçları

Uygulanan ADF birim kök testinde değişkenlerin uygun gecikme uzunluğu, Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiş ve gecikme sayısı (9), otomatik seçilmiştir. Yapılan ADF birim kök testi sonucuna göre, dyy değişkeni düzey değerinde, %5 anlamlılık düzeyinde sabitli modelde; pop ve kbgsmh değişkenleri ise düzey değerinde sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde sabitli ve trendli modelde durağan bir yapıda olmaktadır. hdi, he ve tao değişkenlerinin düzey değerlerinde birim kök içerdiği, değişkenlere fark işlemi uygulandıktan sonra sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde sabitli modelde durağan bir yapıda olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, değişkenlerin bir kısmının (pop, dyy, kbgsmh) düzey değerinde durağan iken bir kısmı ise (hdi, he, tao,) birinci farkında durağan olduğu belirlenmiştir.

Yapılan ADF testi bulguları sonucunda, kullanılan değişkenlerin farklı düzeylerde durağan hale geldiği görülmektedir. Bu nedenle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizi için ARDL sınır testi eşbütünleşme yaklaşımı ile sınanmaktadır. ARDL eşbütünleşme yaklaşımında; analiz edilen değişkenlerin düzey değerlerinde $I(0)$ ve farkında $I(1)$ durağanlaşması halinde de değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesi için eşbütünleşme testi yapılabilmektedir. ARDL eşbütünleşme testinde, 5 farklı koşullu hata düzeltme modelinden (CEC) 3. model seçilmiş ve değişkenler için uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. Tablo 3'te ARDL sınır testi sonuçları gösterilmiştir.

Eşbütünleşme İstatistiği	Kritik değerler	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)
F= 6.005** k=5	10%	2.508	3.763
	5%	3.037	4.443
	1%	4.257	6.040

Not: Hesaplanan F istatistik değeri Narayan (2005) çalışmasında yer alan kritik değerleri dikkate alınarak eşbütünleşik ilişki test edilmiştir. Boş hipotez (H_0) değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını belirtmektedir. **, sembolü %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. k değeri, bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Yapılan ARDL testi bulgularına göre; tablo sonuçlarında elde edilen F=6.005 değeri, Narayan (2005) çalışmasında bulunan tablo kritik değerinden yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, H_0 hipotezi (değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilerek, H_1 hipotezi (değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır) kabul edilmektedir. Sonuç itibarıyla, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra uzun dönemli ilişkiyi yansıtan parametrelerin tahmin edilmesi gerekmektedir. Değişkenler için maksimum gecikme sayısı 4 olarak alınmış ve değişkenlere ait gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Tahmin edilen model; serisel korelasyonun olmadığı, değişen varyans ve normallik varsayımının sağlandığı ARDL (2,2,4,3,3,3) modelidir. Tablo 4'te ARDL (2,2,4,3,3,3) model tahmin sonuçlarına göre, modelde; değişen varyans (Breush-Pegan-Godfrey), serisel korelasyon (Breush- Godfrey) ve normallik varsayımlarının sağlandığı görülmektedir.

Bağımlı değişken: lnhdı				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t- istatistiği	Olasılık Değeri
lnhdı (-1)	-0.347	0.258	-1.344	0.205
lnhdı(-2)	0.957	0.223	4.291	0.001***
lnhe	0.058	0.017	3.374	0.006***
lnhe(-1)	-0.072	0.025	-2.900	0.014**
lnhe(-2)	-0.027	0.018	-1.446	0.175
lntao	0.031	0.042	0.710	0.492
lntao(-1)	-0.127	0.059	-2.134	0.056*
lntao(-2)	0.143	0.055	2.598	0.024**
lntao(-3)	-0.035	0.066	-0.541	0.598
lntao(-4)	0.078	0.040	1.937	0.078*
lndyy	-0.003	0.009	-0.392	0.702
lndyy(-1)	-0.013	0.011	-1.233	0.243
lndyy(-2)	-0.004	0.010	-0.395	0.700
lndyy(-3)	0.024	0.007	3.344	0.006***
lnkbgsmh	-0.008	0.003	-2.367	0.037**
lnkbgsmh(-1)	-0.009	0.006	-1.542	0.151
lnkbgsmh(-2)	0.013	0.004	2.768	0.018**
lnkbgsmh(-3)	0.008	0.002	2.853	0.015**
lnpop	-0.025	0.027	-0.927	0.373
lnpop(-1)	0.083	0.026	3.181	0.008***
lnpop(-2)	0.036	0.033	1.085	0.301
lnpop(-3)	0.105	0.030	3.487	0.005***
c	-0.374	0.251	-1.485	0.165
$R^2 = 0.99$, $F = 152.9$ (0.000), $DW = 2.327$				
Tanısal Testler			Test istatistiği	Olasılık Değeri
Serisel korelasyon (Breush-Godfrey)			2.742	0.112
Değişen varyans (Breush-Pegan-Godfrey)			0.351	0.982
Normallik varsayımı (Jarque-Bera)			0.825	0.661
Ramsey Reset testi			2.494	0.137

Not: ***, ** sembollerleri sırası ile %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4. ARDL (2,2,4,3,3,3) Testi Sonuçları

Tablo 5'te ARDL modeli uzun dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Yapılan analiz sonucuna göre; sefalet endeksinin katsayısı negatif, ticari açıklık oranı, doğrudan yabancı yatırım, kişi başı gayrisafi milli hasıla ve nüfus artış oranının katsayılarının beklenildiği gibi pozitif olduğu görülmüştür. Tablo 5'e bakıldığında, Okun sefalet endeksinin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, sefalet endeksinde meydana gelen %1 artış insani gelişim endeksini %0,10 oranında azaltmaktadır. Yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarının; ekonomik ve toplumsal açıdan olumsuz etkileri olmakla beraber, refah göstergesi olarak bilinen insani gelişim endeksini de

olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan, ticari açıklık oranı ve nüfus artış oranının katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ticari açıklık oranında meydana gelen %1 artış insani gelişim endeksini %0.22 oranında artırmaktadır. Aynı şekilde nüfus artış oranında meydana gelen %1 artışın insani gelişim endeksini %0,51 artırmaktadır. Kişi başı gayrisafi milli hasıla ve doğrudan yabancı yatırımın katsayıları pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Bağımlı değişken: lnhdı				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t- istatistiği	Olasılık Değeri
lnhe	-0.106	0.035	-2.976	0.012**
lntao	0.228	0.111	2.059	0.063*
lndyy	0.008	0.023	0.337	0.742
lnkbgsmh	0.008	0.008	1.011	0.333
lnpop	0.514	0.106	4.817	0.000***

Not: ***, **, * sembolleri sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5. ARDL Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: lnhdı				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t- istatistiği	Olasılık Değeri
d(lnhdı(-1))	-0.374	0.159	-5.984	0.000***
d(lnhe)	0.058	0.011	5.167	0.000***
d(lnhe(-1))	0.027	0.010	2.602	0.024**
d(lntao)	0.030	0.029	1.033	0.323
d(lntao(-1))	-0.186	0.033	-5.497	0.000***
d(lntao(-2))	-0.042	0.024	-1.713	0.114
d(lntao(-3))	-0.078	0.029	-2.666	0.021**
d(lndyy)	-0.003	0.004	-0.755	0.466
d(lndyy(-1))	-0.020	0.004	-4.188	0.001***
d(lndyy(-2))	-0.024	0.005	-4.634	0.000***
d(lnkbgsmh)	-0.008	0.002	-3.914	0.002***
d(lnkbgsmh(-1))	-0.021	0.003	-6.517	0.000***
d(lnkbgsmh(-2))	-0.008	0.001	-5.085	0.000***
d(lnpop)	-0.025	0.014	-1.693	0.118
d(lnpop(-1))	-0.142	0.025	-5.485	0.000***
d(lnpop(-2))	-0.105	0.022	-4.735	0.000***
ect (-1)	-0.390	0.053	-7.239	0.000***
c	-0.374	0.054	-6.840	0.000***

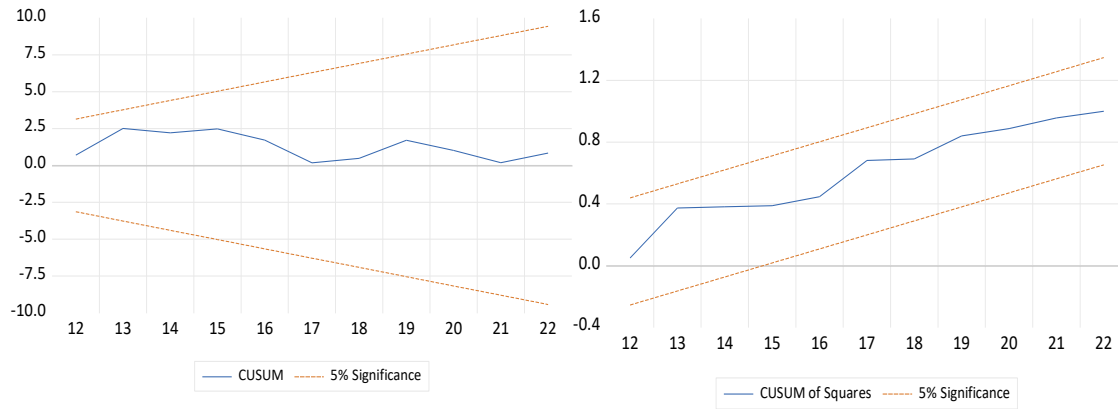
Not: ***, ** sembolleri sırası ile %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler arasında kısa dönem ilişkilerinin araştırılması için ARDL hata düzeltme (ECT(-1)) modeline bakılmıştır. Tablo 6'da kısa dönem hata düzeltme modeli tahmin sonuçları gösterilmektedir. Tablo üzerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir unsur hata düzeltme (ECT (-1)) katsayısıdır. Bu katsayının istatistiksel olarak negatif ve anlamlı olması gerekmektedir. Katsayının negatif değerde ve anlamlı olması; hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ifade etmektedir. Şöyle ki, kısa dönemde ortaya çıkan olumsuzlukların veya dengeden sapmaların yüzde 39'u uzun dönemde dengeye ulaşmaktadır. Diğer taraftan bu katsayının pozitif ve anlamsız olması, kısa dönemde oluşan dengesizliklerin uzun dönem dengesine gelmediği ve giderek dengeden uzaklaştığını göstermektedir. Tabloda yer alan hata düzeltme katsayısı (-0.3902) negatif ve anlamlıdır. Böylelikle kısa dönemde oluşacak bir dengesizlik yaklaşık (1/0.3902) 2 dönem sonra düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacaktır.

Tahmin edilen ARDL modelinin istikrarlı olup olmadığının araştırılması amacıyla CUSUM ve CUSUMQ testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1'de CUSUM ve CUSUMQ grafikleri gösterilmektedir. Şekilde yer alan kırmızı kesikli çizgiler %95 güven aralığını gösterirken; şekilde, kesikli çizgiler arasında yer alan düz çizgi ise parametre tahminlerini ifade etmektedir. Buna göre, Her iki şekilde de parametre tahminleri güven sınırları içinde yer almaktadır. Tahmin edilen ARDL modeline göre uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu belirtmektedir.

Şekil 1. CUSUM VE CUSUMQ Grafikleri

3.1 Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları

Toda-Yamamoto analizini uygulamadan önce ilk olarak değişkenlerin durağanlık düzeyleri ve maksimum bütünleşme dereceleri (d_{max}) ve VAR modeli kurularak değişkenler için uygun gecikme uzunlukları ($k+d_{max}$) belirlenmelidir. Değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesine ve uygun gecikme uzunluğuna karar verildikten sonra VAR modeli kurulur. Oluşturulan VAR modelinin güvenilirliği için; normallik varsayımı, otokorelasyon ve değişen varyans istikrar koşullarını sağlamalıdır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik yönünün belirlenmesi için WALD testi yapılmaktadır. Tablo 2’de yapılan birim kök testi sonuçlarına göre nüfus artış oranı ve doğrudan yabancı yatırım düzeyde durağan $I(0)$, insani gelişim endeksi, okun hoşnutsuzluk endeksi, ticari açıklık oranı ve kişi başı gayri safi milli hasıla farkında $I(1)$ durağan bulunmuştur. Buna göre değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) 1 olarak alınmıştır. VAR modelinde gecikme uzunluğunun (k) belirlenmesi için değişkenlere ait uygun gecikme uzunluğu Tablo 7’de gösterilmektedir. Tablo 7’de elde edilen sonuçlarda; LR*, FPE*, AIC*, SC*, ve HQ* bilgi kriterlerine göre değişkenlerin analizi için uygun gecikme uzunluğu (k) 1 olarak belirlenmiştir.

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-68.926	NA	2.31e-06	4.050	4.311	4.142
1	108.942	288.437*	1.11e-09*	-3.618*	-1.789*	-2.973*

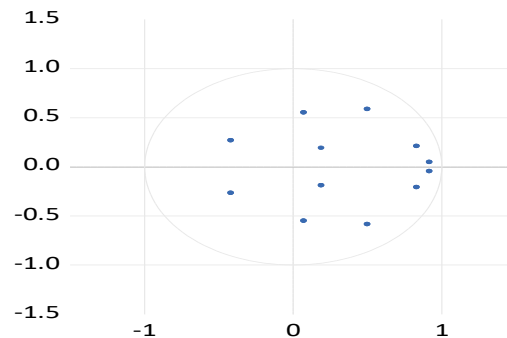
Tablo 7. VAR Modelinde Optimum Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Sonuç olarak değişkenlere ait uygun gecikme uzunluğu $k=1$ ve maksimum bütünleşme derecesi=1 olarak tespit edilmiştir. VAR ($k+d_{max}$) 2 modeli tahmin edilmiştir. Nedensellik testine geçilmeden önce tahmin edilen VAR (2) modelinin otokorelasyon ve değişen varyans koşullarını sağlayıp sağlamadığı Tablo 8’de gösterilmektedir.

Gecikme Uzunluğu	LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
2	1.389	0.132
White Değişen Varyans Testi		
1	531.405	0.192

Tablo 8. Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi Sonuçları

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 2. AR Karakteristik Polinomun Ters Kökleri

Şekil 2’de tahmin edilen VAR (2) modelinin istikrar koşullarını, sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Analiz sonucuna göre, VAR (2) modelinde otokorelasyon (LM test istatistiği) ve White değişen varyans sorunu

rastlanılmamıştır ($P>0.01$). Şekil 2’de AR karakteristik polinomların ters kökleri gösterilmektedir. Buna göre, ters kök değerlerinin 1’den küçük olması, analiz edilen değişkenlerin durağan olduğunu belirtmektedir.

Nedenselliğin Yönü	X^2	Olasılık Değeri	Karar
he→hdi	7,941	0,004***	Var
dyy→hdi	0,769	0,380	Yok
pop→hdi	4,151	0,041**	Var
kbgsmlh→hdi	30,389	3,534	Yok
tao→hdi	2,111	0,146	Yok
hdi→he	3,583	0,058*	Var
dyy→he	0,571	0,450	Yok
pop→he	5,918	0,014**	Var
kbgsmlh→he	2,685	0,101	Yok
tao→he	9,289	0,002***	Var

Not: ***, **, * sembollerleri sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu ($k=1$, $d_{\max}=1$) 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 9. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

VAR (2) modelinin istikrar koşullarına bakıldıktan sonra değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin yönünün araştırılması için, Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır, elde edilen sonuçlar Tablo 9’da özetlenmiştir. Tablo 9’da yapılan nedensellik testi bulgularına göre; okun sefalet endeksinden insani gelişim endeksine doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik vardır. Aynı şekilde, insani gelişim endeksinden sefalet endeksine doğru %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik vardır. Buna göre, insani gelişim ve sefalet endeksi arasında iki taraflı nedenselliğin olduğu görülmektedir. Diğer değişkenler ile insani gelişim endeksi ve sefalet endeksi arasındaki nedensellik sonuçlarına bakıldığında; nüfus artış oranından insani gelişim endeksine doğru %5 anlamlılık düzeyinde nedenselliğin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan; nüfus artış oranının ve ticari açıklık oranından hoşnutsuzluk endeksine doğru %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik vardır.

Nedenselliğin Yönü	X^2	Olasılık Değeri	Karar
hdi→dyy	0,771	0,379	Yok
he→dyy	10,334	0,001***	Var
pop→dyy	4,591	0,032**	Var
kbgsmlh→dyy	4,319	0,037**	Var
tao→dyy	3,640	0,056*	Var
hdi→pop	0,224	0,635	Yok
he→pop	1,878	0,170	Yok
dyy→pop	2,996	0,083*	Var
kbgsmlh→pop	0,459	0,498	Yok
tao→pop	7,201	0,007***	Var
hdi→kbgsmlh	50,951	9,466	Yok
he→kbgsmlh	4,021	0,044**	Var
dyy→kbgsmlh	0,936	0,333	Yok
pop→kbgsmlh	4,706	0,030**	Var
tao→kbgsmlh	2,361	0,124	Yok
hdi→tao	10,498	0,001***	Var
he→tao	2,194	0,138	Yok
dyy→tao	5,962	0,014**	Var
pop→tao	6,804	0,009***	Var
kbgsmlh→tao	12,882	0,000***	Var

Not: ***, **, * sembollerleri sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu ($k=1$, $d_{\max}=1$) 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 10. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Tablo 10’da; doğrudan yabancı yatırım, kişi başı gayrisafi milli hasıla, nüfus artış oranı ve ticari açıklık oranı arasındaki nedensellik analizi sonuçları gösterilmiştir. Tablo 10’da yer alan nedensellik testi sonucunda; sefalet endeksinden doğrudan yabancı yatırımlara doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedenselliğin olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımdan sefalet endeksine doğru bir nedensellik görülmez iken; sefalet endeksinden doğrudan yabancı yatırımlara doğru bir nedensellik bulunmakta, dolayısıyla aralarında tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Nüfus artış oranı, kişi başı gayrisafi milli hasıla ve ticari açıklık oranından doğrudan yabancı yatırımlara doğru %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde nedenselliğin olduğu görülmüştür.

Bununla birlikte Tablo 10'da yer alan doğrudan yabancı yatırım ve ticari açıklık oranından nüfus artış oranına doğru bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Sefalet endeksi ve nüfus artış oranından kişi başı gayrisafi milli hasılaya doğru nedensellik vardır. Son olarak insani gelişim endeksi, doğrudan yabancı yatırım, nüfus artış oranı ve kişi başı gayrisafi milli hasıladan ticari açıklık oranına doğru %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde nedenselliğin olduğu görülmektedir.

4 Sonuç ve Öneriler

İşsizlik ve enflasyon oranlarının yüksek olması, ekonomi üzerinde önemli olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Bu iki değişken, kişilerin yaşam standartlarına ve refah düzeylerine doğrudan yansımaktadır. İşsizliğin yüksek olduğu dönemlerde, iş bulmak zorlaşmakta ve ücret düzeyleri düşmektedir. Bu durum, insanların refah düzeyinin azalmasına sebep olmaktadır. Enflasyon oranının yüksek olması ise özellikle sabit gelirli toplum kesimlerinin satın alma güçlerini düşürerek refah düzeylerinde önemli düşüşlere sebep olmaktadır. 1970'lerde Arthur Okun, işsizlik ve enflasyon oranlarının toplamı ile elde edilen sefalet endeksini geliştirmiştir. Sefalet endeksi, ülkelerin makroekonomik performansını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir ve kişilerin yaşam kalitesinin önemli bir ekonomik boyutunu da ortaya koymaktadır. Endeks değerindeki yükselişler sefaletin ve memnuniyetsizliğin arttığını göstermektedir. Kısaca, endeks değeri ne kadar düşük olursa makroekonomik istikrar da o kadar fazla olmaktadır. Diğer taraftan refah göstergesi olarak bilinen insani gelişim endeksi (Human Development Index-HDI), 1980'lerde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Tarafından (UNDP) geliştirilmiştir. İnsani gelişim endeksi; insanların umutlarına, hayallerine ve iyi bir yaşam standardına sahip olmaları için yetenekler yaratarak, seçeneklerin genişletilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle insani gelişim, milli gelirin yanında insan mutluluğunu esas alan, uzun ve sağlıklı yaşamı, kaliteli eğitimi son olarak kişilerin hak ve özgürlüklerini kapsayan geniş bir kavram olarak da açıklanabilmektedir.

Elde edilen bulgular sonucunda, bağımlı değişken olan insani gelişim endeksiyle diğer değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiye rastlanılmıştır. Buna göre sefalet endeksinde meydana gelen %1 artış insani gelişim endeksini %0,10 oranında azaltmaktadır. Enflasyon ve işsizlik oranlarının görece daha yüksek olması ekonomik ve toplumsal açıdan olumsuz etkileri olmakla beraber insani gelişim endeksini de olumsuz etkilemektedir. Bu iki değişken arasındaki negatif ilişki, çalışmada model olarak alınan Jagmohan Singh (2024) tarafından yapılan çalışma ile de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Literatürde de sefalet endeksinin insani gelişim endeksini olumsuz etkilediği çalışmalar Singh (2024) olmakla birlikte, sefalet endeksinin insani gelişim endeksini olumlu etkilediği çalışmalarda Özdemir ve Salihoglu (2019) ve Efeoğlu (2021) bulunmaktadır. Literatürde insani gelişim ve sefalet endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır.

Diğer taraftan, kişi başı gayrisafi milli hasıla, ticari açıklık oranı, doğrudan yabancı yatırım ve nüfus artış oranının insani gelişim endeksi üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Ticari açıklık oranı ve nüfus artış oranının katsayıları pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlıdır. Ticari açıklık düzeyinde meydana gelen %1 artış, insani gelişim endeksini %0,22 oranında artırmaktadır. Aynı şekilde nüfus artış oranında meydana gelen %1 artış, insani gelişim endeksini %0,51 artırmaktadır. Literatüre bakıldığında, elde edilen bulgulara benzer sonuçlara Ertekin (2018), Taşkaya (2020), Eren (2020), Hamdi ve Hakimi (2021), Yaman (2021), Konat ve Efeoğlu (2021), Bucak ve Saygılı'da da (2022) ulaşılmıştır. Ülkelerin dış dünya ile gerçekleştirdiği ticari ilişkilerin önündeki engellerin kaldırılması veya azaltılması olarak tanımlanan ticari dış açıklık oranının yükselmesi veya uluslararası ticaretin yaygınlaşması, insani gelişim endeksinin yükselmesinde de önemli olacaktır. Bu durum kalkınmayı da olumlu etkileyerek kişilerin refah düzeylerinin yükselmesini sağlamaktadır. Yine nüfus oranlarındaki yüksekliğin insani gelişim endeksi üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Kişi başı gayrisafi milli hasıla ve doğrudan yabancı yatırımın katsayıları pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bununla birlikte analizde kullanılan değişkenlerin kısa dönem ilişkilerini gösteren hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda; kısa dönemde oluşacak bir dengesizlik yaklaşık (1/0.3902) 2 dönem sonra düzelterek uzun dönem dengesine ulaşılmaktadır. Değişkenlerin kısa dönem nedensellik sonucuna göre; insani gelişim endeksinden sefalet endeksine doğru ve sefalet endeksinden insani gelişim endeksine doğru çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Sonuç olarak ekonomide oluşan yüksek enflasyon ve işsizlik oranları pek çok olumsuzluğa neden olarak kişilerin refah düzeylerini düşürmektedir. Böylece, insanların geleceğe dönük beklentileri, yaşam standartları, iş bulma süresinin uzaması gibi olumsuzluklar yaşanmaktadır. İşsizlik ve enflasyon oranlarının toplamı veren sefalet endeksinin ekonomide daha yüksek olması zayıf ekonomik performansı göstermektedir. Bu bakımdan endeks değerindeki artışlar insani gelişim endeksini de olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla, politika yapıcılar enflasyon ve işsizlik oranlarını düşürmeye yönelik uygun maliye ve para politikaları belirlemelidir. Bununla birlikte kişi başı gayrisafi milli hasıla, ticari açıklık oranı ve doğrudan yabancı yatırımların daha yüksek olması insani gelişim endeksini olumlu etkilemektedir. Bu nedenle, ülkenin makroekonomik göstergelerinin iyileştirilerek katma değeri yüksek teknolojik üretim yapısı bunu ticaret yoluyla değerlendirmek ülkenin hem insani gelişim endeksine olumlu yansıyacaktır hem de sefalet endeksi göstergelerinin olumsuzluğunu giderecektir.

Kaynakça

- Adrangi, B., ve Macri, J. (2019). “Does The Misery Index Influence a US President’s Political Re-election Prospects?”, *Journal Of Risk and Financial Management*, 12(1), 22
- Akçay, S. (2018). “Remittances and Misery Index in Turkey: Is There a Link?”, *Applied Economics Letters*, 25(13), 895-899.
- Büyüksarıkulak, A. M., ve Suluk, s. (2022). “The Misery Index: An Evaluation On Fragile Five Countries”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1108-1123.
- Cohen, I. K., Ferretti, F. ve McIntosh, B. (2014). “Decomposing the Misery Index: A Dynamic Approach”, *Cogent Economics and Finance*, 2(1), 991089.
- Grabia, T. (2011). “The Okun Misery Index in The European Union Countries From 2000 to 2009”, *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 14(4), 97-115
- Günsoy, G. (2001). “İnsani Gelişme Kavramı Çerçevesinde Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 215-228.
- Lind, N. (2019). “A Development of The Human Development Index”, *Social Indicators Research*, 146(3), 409-423.
- Lovell, M. C. ve Tien, P. L. (2000). “Economic Discomfort and Consumer Sentiment”, *Eastern Economic Journal*, 26(1), 1-8
- Narayan, P. K. (2005). “The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests”, *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.
- Ravallion, M. (2011). “The Human Development Index: a Response to Klugman, Rodriguez and Cho”, *The Journal of Economic Inequality*, 9, 475-478.
- Riascos, J. C. (2009). El Índice de Malestar Económico o Índice de Miseria de Okun: Breve Analisis de Casos, 2001-2008. *Tendencias*, 10(2), 92-124.
- Salas-Bourgoin, M. A. (2014). “A proposal for a modified Human Development Index”, *Cepal Review*, 2014(112), 29-44.
- Singh, J. (2024). “Does Economic Misery Stifle Human Development? Empirical Evidence From Asian Countries”, *GeoJournal*, 89(3), 1-16.
- UNDP 1990: Human Development Report, New York Oxford University Press.
- UNDP 1995: Human Development Report, New York Oxford University Press.

Enflasyonun Eşitsiz Yükü: Türkiye'deki Gelir Grupları Üzerine Bir İnceleme (2005-2023)

Özet

Gelir eşitsizliği ve enflasyon, ekonomik istikrar ve sosyal refah üzerinde önemli etkileri olan iki makroekonomik olgudur. Enflasyon satın alma gücünü aşındırırken, etkileri farklı gelir grupları arasında farklılık gösterir. Sabit gelirli bireyler, özellikle emekliler ve sosyal transfer alıcıları, enflasyona karşı daha savunmasızken, sermaye geliri olanlar bu kayıpları daha kolay telafi edebilir. Bu dinamikleri anlamak, gelir dağılımını iyileştirmek için etkili ekonomi politikaları tasarlamak açısından hayati önem taşımaktadır. Bu çalışma, 2005 ile 2023 yılları arasında Türkiye'de enflasyonun farklı gelir türleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Analiz, TÜİK tarafından yayınlanan resmi enflasyon verileri ve gelir dağılımı istatistiklerine dayanmaktadır. Ücretliler, emekliler, sosyal transfer alıcıları ile gayrimenkul ve finansal varlıklardan gelir elde eden bireylerin yaşadığı kayıpları değerlendirmek için reel gelir hesaplamaları kullanılmıştır. Gelir grupları arasındaki farklar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bulgular, reel gelir kayıplarının tüm grupları etkilediğini, ancak sabit gelirli bireylerin en önemli kayıpları yaşadığını ortaya koymaktadır. Emekliler ve sosyal transfer alıcıları en yüksek düşüşü yaşarken, ücretliler ve sermaye geliri elde edenler nispeten daha az etkilenmektedir. Bu sonuçlar, savunmasız grupları enflasyondan korumak için enflasyona endeksli emekli maaşı ayarlamaları ve sermaye kazançları üzerinde daha adil bir vergilendirme sistemi gibi politika önlemlerine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

The Unequal Burden of Inflation: A Study on Income Groups in Türkiye (2005-2023)

Abstract

Income inequality and inflation are two macroeconomic phenomena with significant impacts on economic stability and social welfare. While inflation erodes purchasing power, its effects vary across different income groups. Fixed-income individuals, particularly retirees and social transfer recipients, are more vulnerable to inflation, whereas those with capital income can more easily compensate for these losses. Understanding these dynamics is crucial for designing effective economic policies to improve income distribution. This study examines the impact of inflation on different income types in Türkiye between 2005 and 2023. The analysis is based on official inflation data and income distribution statistics published by TÜİK. Real income calculations are used to assess the losses experienced by wage earners, retirees, social transfer recipients, and individuals earning income from real estate and financial assets. The differences among income groups are analyzed comparatively. The findings reveal that real income losses affect all groups, but fixed-income individuals experience the most significant losses. Retirees and social transfer recipients suffer the highest decline, whereas wage earners and those with capital income are relatively less affected. These results highlight the need for policy measures such as inflation-indexed pension adjustments and a more equitable taxation system on capital gains to protect vulnerable groups against inflation.

Research assistant Mustafa Ay (Selçuk University, Konya, Türkiye)

ORCID: 0000-0001-8635-6101 mustafa.ay@selcuk.edu.tr

Prof. Dr. Savaş Erdoğan (Selçuk University, Konya, Türkiye)

ORCID: 0000-0003-3252-3095 serdogan@selcuk.edu.tr

1 Giriş

Gelir eşitsizliği ve enflasyon, ekonomik performansın yanı sıra sosyal uyum üzerinde de belirleyici etkiler yaratabilen iki kritik makroekonomik olgudur. Gelir eşitsizliği, ekonomik kaynakların dağılımındaki adaletsizlikleri yansıtırken, enflasyon bireylerin satın alma gücünü eritir. Ancak, enflasyonun etkilerinin gelir grupları arasında eşit dağılmaması, mevcut eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Fiyatların artış gösterdiği dönemlerde, reel gelirin erimesi her birey için aynı hızda ve şekilde gerçekleşmez. Bazı haneler, enflasyonist baskılara karşı daha dirençli bir yapıya sahipken, özellikle sabit gelirli ya da transfer bazlı gelir elde eden haneler daha büyük bir mali kırılganlıkla karşı karşıya kalmaktadır.

Türkiye örneğinde olduğu gibi, birçok ekonomi, enflasyon yükünün orantısız bir şekilde emekliler, sosyal transfer alıcıları ve ücretli çalışanlar üzerinde yoğunlaştığını gözlemektedir. Öte yandan, sermaye geliri elde eden bireyler (örneğin gayrimenkul veya finansal yatırımlar yoluyla gelir sağlayanlar), enflasyonun olumsuz etkilerini hafifletme konusunda daha fazla imkana sahip olmaktadır. Bu asimetrik etki yalnızca gelir eşitsizliklerini daha da derinleştirmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik politikalara olan güveni zedeler ve adaletin sağlanması konusunda ciddi kaygılara yol açmaktadır.

Bu çalışma, 2005-2023 yılları arasında Türkiye’de enflasyonun dağıtımsal etkilerini incelemeyi ve farklı gelir gruplarının – ücretli çalışanlar, emekliler, sosyal transfer alıcıları ve sermaye geliri sahipleri – bu süreçten nasıl etkilendiğini ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan resmi enflasyon oranları ve gelir dağılımı verileri kullanılarak, bu gruplar arasındaki reel gelir değişimleri hesaplanmış ve enflasyonun her bir gelir grubuna etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, enflasyonun tüm gelir türlerini olumsuz etkilediğini, ancak sabit gelirli bireylerin (özellikle emekliler ve sosyal transfer alıcıları) en büyük reel gelir kayıplarına uğradığını göstermektedir. Diğer yandan, ücretli çalışanlar ve sermaye geliri elde eden bireylerin, enflasyona karşı nispeten daha dirençli olduğu gözlemlenmiştir.

Bu bulgular, enflasyonun eşitsiz dağılımını ele almak ve sosyal adaleti sağlamak adına, emeklilik maaşlarının enflasyon oranlarına göre ayarlanması ve sermaye geliri üzerinden daha ilerici vergilendirme politikalarının uygulanması gibi hedefli politika önerilerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Politika yapıcılar, enflasyonun yarattığı eşitsiz yükü dikkate alarak hem ekonomik istikrarı sağlamak hem de toplumsal adaleti pekiştirmek adına etkili adımlar atabilirler.

2 Kavramsal Çerçeve

Bir ulusal ekonomide, on binlerce mal ve hizmetin değeri ortak değer ölçüsü ile fiyata dönüştürüldükten sonra, ortaya çıkan fiyat topluluğuna fiyatlar genel düzeyi denmektedir (Erdoğan ve Tek, 2019). Ekonomide fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen sürekli artışlara ise enflasyon adı verilmektedir (Ünsal, 2005). Enflasyonun tanımından hareketle ekonomide fiyat artışlarının enflasyon olarak tanımlanabilmesi için iki koşul vardır. Birinci koşul, ekonomide meydana gelen fiyat artışlarının sadece bir malda değil fiyatlar genel seviyesinde artış gözlenmesi durumu iken ikinci koşul fiyatlarda meydana gelen artışlar anlık değil sürekli olmalıdır (Erdoğan ve Acar, 2021).

İnsanların elde ettiği gelir, sahip olduğu mallar ve servet araçsal olarak önemlidir (Ketenci, 2023). Aynı toprak parçasında yaşayan insanlara o ülkede kullanılan kaynaklar neticesinde elde edilen maddi gelirin dağıtılması ise gelir dağılımı kavramını ifade etmektedir. Gelirin dağıtımında eşitsizlik olmaması için ülkede üretilenlerden elde edilen gelir o ülkede yaşayan vatandaşlar arasında eşit bir şekilde paylaştırılmalıdır. Paylaşımada eşitsizliğin olması gelir dağılımının o ülkede yaşayan insanlar arasında adil bir şekilde bölüştürülmediği anlamına gelir (Sürücü vd., 2021). Toplam gelirin bireyler arasında çok büyük farklar olmadan dağılımı, toplumda sosyal adalet ve sosyal barış açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu çerçevede toplumsal refahın artması, kişisel gelirin adil dağılımına bağlı olmaktadır. Adil gelir dağılımı, tüketici birimleri arasında refah, ekonomik ve politik güç dengesi kurduğu ve çalışmadan yaşayan bir sosyal tabakanın oluşmasına meydan vermediği için sosyal barışın sağlanmasına katkı sunmaktadır (Aksu, 1993). Kişisel gelir dağılımının adil olması, yüksek gelirli sosyal tabakalardan düşük gelirli sosyal tabakalar lehine yapılacak gelir transferi ile mümkün olur. Marjinal fayda teorisine göre bir kişinin geliri ne derece artarsa o kişinin gelirinin son birimine attığı değer o derece az olacaktır. Bu sebeple yüksek gelirli sosyal tabakalarda düşük gelirli sosyal tabakalar lehine yapılan gelir transferleri toplumsal fayda ve refahı artırıcı yönde bir etkide bulunmaktadır. Nitekim; gelirin adil dağılımı toplumda fırsat eşitliğini ve iktisadi istikrarı sağlayıcı bir mekanizma olarak da ifade edilebilmektedir (Boratav, 1965).

Enflasyon ve gelir dağılımı, makroekonomik istikrarın sağlanması ve toplumsal refahın artırılması açısından temel öneme sahip iki kavramdır. Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış olarak tanımlanan enflasyon, ekonomik aktörlerin satın alma gücünü doğrudan etkileyerek özellikle sabit gelirli kesimler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurur. Gelir dağılımının adil olmaması durumunda ise enflasyonun etkileri daha da derinleşmekte, düşük gelirli bireyler yüksek gelirli gruplara kıyasla bu süreçte daha fazla zarar görmektedir. Bu bağlamda gelir ve servetin sadece bireylerin yaşam standardını belirleyen bir unsur olmadığı, aynı zamanda toplumsal dengelerin korunması açısından da araçsal bir işlev gördüğü görülmektedir.

Bir ekonomide, enflasyonun farklı gelir türleri üzerindeki etkisinin incelenmesi, sadece iktisadi eşitsizliklerin boyutunu anlamak açısından değil, aynı zamanda sosyal adaletin tesisi ve etkin politika önerilerinin geliştirilmesi açısından da kritik öneme sahiptir.

3 Veri ve Metodoloji

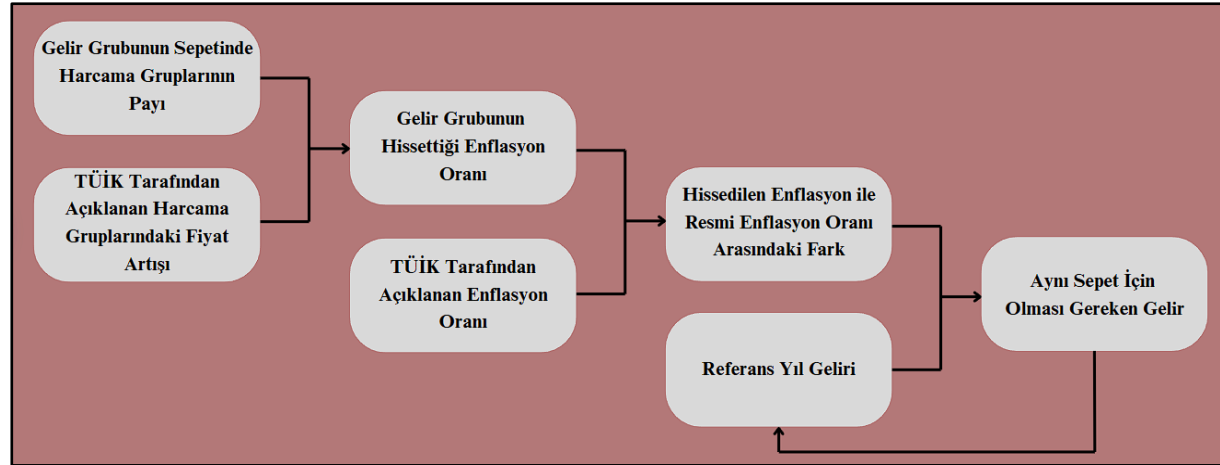
Çalışmada ekonomik göstergelerin hesaplanmasında kullanılan veriler TÜİK'ten temin edilmiştir. Bu veriler arasında, yıllık Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) oranları, TÜFE hesaplamalarında kullanılan mal sepetindeki harcama gruplarının ağırlıkları, kaynağına göre sınıflandırılmış yıllık hane halkı geliri verileri ve gelir türlerinin sepetindeki harcama gruplarının ağırlıkları yer almaktadır.

Enflasyonun heterojen etkilerini daha derinlemesine incelemek amacıyla, gelir sahipleri baskın gelir kaynaklarına göre beş ana kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler, Tablo 1'de detaylı olarak sunulmuştur.

Gelir Türü	Açıklama
Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri Elde Edenler	Bu grup, kamu veya özel sektörde bir işverene bağlı olarak çalışan bireyleri kapsar. Gelirlerini düzenli maaş, saatlik ücret ya da günlük yevmiye şeklinde elde ederler.
Müteşebbis Geliri Elde Edenler	Kendi hesabına çalışan bireyler ile serbest meslek sahipleri bu grupta yer alır. Gelirleri genellikle ticaret, zanaatkarlık, tarım ya da hizmet faaliyetlerinden elde edilir.
Gayrimenkul ve Menkul Kıymet Geliri Elde Edenler	Bu grup, kira geliri, faiz, temettü (hisse senedi kar payı) ve benzeri sermaye gelirlerini elde eden bireylerden oluşur.
Emeklilik Geliri Elde Edenler	Yaşlılık, malullük ya da hizmet süresine bağlı olarak emekli olmuş bireyler bu gruba dâhildir. Gelirleri genellikle sabit olup kamu emeklilik sistemine veya özel emeklilik fonlarına dayanmaktadır.
Diğer Karşılıksız Gelir Elde Edenler	Devlet yardımları, sosyal transferler, aileden gelen destek gibi karşılıksız ve düzenli olmayan gelirleri kapsar. Sosyal politika açısından özel önem taşır.

Tablo 1. TÜİK Tarafından Belirlenen Gelir Kaynakları **Kaynak:** Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Çalışmanın amacına yönelik gerçekleştirilecek işlemlerle ilgili olarak izlenecek yöntem ve prosedürler, Şekil 1'de bir taslak olarak sunulmuştur. Bu yol haritası, araştırmanın aşamalarını ve her bir aşamada yapılacak işlemleri sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Çalışma Taslağı

Bu kapsamda öncelikle gelir grubunun sepeti içerisinde harcama gruplarının payları ile TÜİK tarafından bu harcama gruplarına yönelik fiyat artışları ilişkilendirilerek değerlendirilen gelir grubunun hissettiği enflasyon oranı hesaplanmıştır:

$$TÜFE = \sum_{k=1}^{n=12} (\Delta P_k \times r_k)$$

Yukarıdaki denklemde (n) harcama gruplarının sayısını, (ΔP_k) o harcama grubundaki fiyat artışını, (r_k) ise o harcama grubunun sepet içerisindeki payını göstermektedir.

Bu hesaplama sonrasında elde edilen ve söz konusu gelir grubunun harcamaları çerçevesinde hesaplanan enflasyon oranı ile TÜİK tarafından açıklanan enflasyon oranları arasındaki fark $TÜFE_{fark}$ değişkeni olarak hesaplanmıştır:

$$TÜFE_{fark} = TÜFE_{resmi} - TÜFE_{hissedilen}$$

Sonrasında ilk yıl geliri 100 birim olarak varsayılarak fiyat artışlarına göre 2023 yılında ilk yıl bazlı gerçekleşecek reel gelir hesaplanmıştır. Aşağıdaki denklemde ilk yıl geliri (Y_0) referans alınarak $TÜFE_{fark}$ değeri üzerinden kümülatif gelir artışının hesaplanması formülize edilmiştir. Denklemde t ile ifade edilen değer 2020 ve 2021 yıllarını dışarıda tutarak 2006-2023 yılları arasındaki yıl sayısını belirtmektedir.

$$Y_t = Y_0 \times \prod_{k=1}^{t=16} (1 + TÜFE_{fark_k})$$

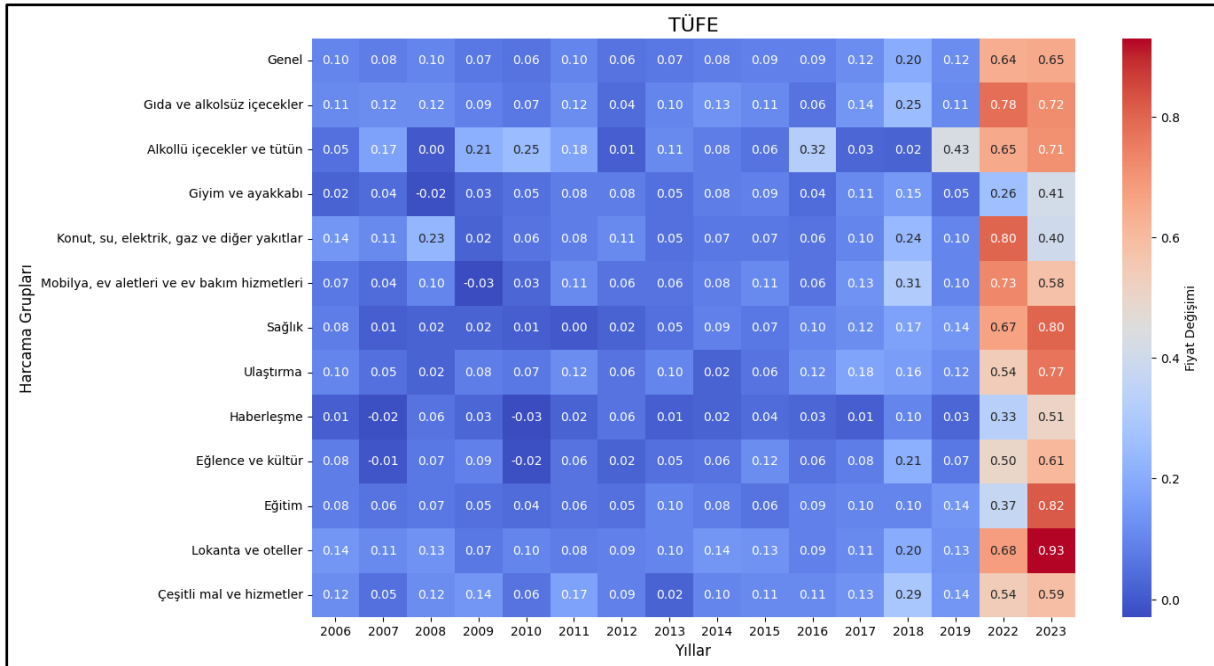
Bu artış oranları dikkate alınarak gelir türlerinin bu harcama gruplarına ayırdıkları paylar dikkate alınarak her bir gelir türünün karşı karşıya kaldığı enflasyon miktarı hesaplanarak bu enflasyon miktarlarının kümülatif değerlendirilmesi sonucu aynı sepet için elde etmesi gereken gelir miktarı belirtilmiştir.

4 Bulgular

Bu çalışmanın önceki bölümünde açıklanan metodolojik yaklaşımlar, her bir gelir türü özelinde titizlikle uygulanmış ve her bir gelir grubunun reel gelir kayıpları ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Ancak görselleştirme açısından, yalnızca maaş, ücret ve yevmiye geliri elde eden bireyler için sürecin tamamı grafiksel olarak sunulmuştur. Diğer gelir grupları içinse yalnızca son aşamada elde edilen gerekli gelir miktarları görsel olarak paylaşılmıştır. Bu çerçevede, beş ana gelir grubunun reel gelir kayıpları ve bu kayıpları karşılamak için gereken gelirdeki değişiklikler, her bir gelir grubuna ait olarak ayrı ayrı ele alınmıştır.

4.1 Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri Elde Edenlerin Reel Gelir Kaybı

Maaş, ücret ve yevmiye geliri elde eden bireylerin reel gelir kayıplarını daha iyi kavrayabilmek için, harcama gruplarına ilişkin TÜFE oranları ile bu gelir grubunun harcama alışkanlıklarındaki oranlar dikkate alınarak bir analiz yapılmıştır. İlk olarak, TÜİK tarafından açıklanan genel enflasyon oranları ve alt harcama gruplarındaki fiyat değişimleri değerlendirilmiştir. Ardından, bu gelir grubunun harcama sepetindeki her bir kalemin payı ve bunlara uygulanan fiyat artış oranları dikkate alınarak, bireylerin yaşadığı hissedilen enflasyon oranları hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar sonucunda, maaş, ücret ve yevmiye geliri elde eden bireylerin reel gelir kaybı belirlenmiş ve görsel verilerle desteklenmiştir. Son aşamada, bu bireylerin hissettikleri enflasyon oranları ile resmi veriler arasındaki farklar karşılaştırılarak, yaşanan gelir kaybının boyutu ortaya konmuştur.

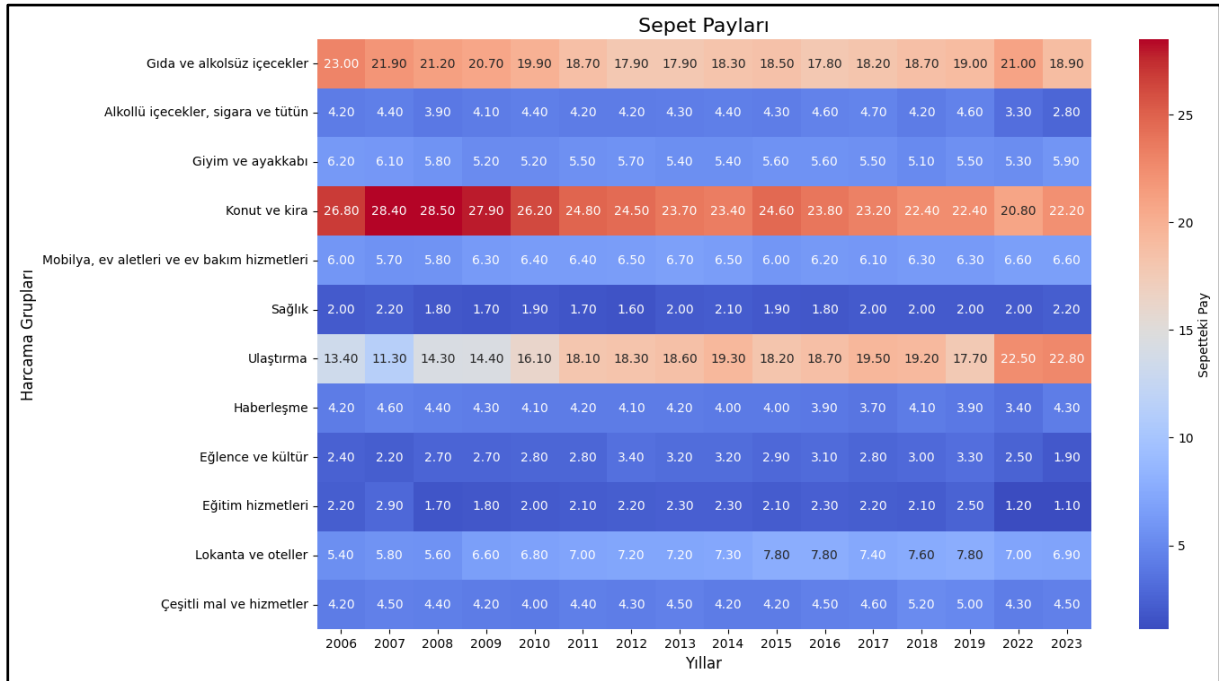

Şekil 2. Yıllara ve Harcama Gruplarına Göre TÜFE

Şekil 2’de, TÜİK tarafından açıklanan yıllık TÜFE verileri sunulmaktadır. Söz konusu diyagramda, en üst satırda genel TÜFE oranı, alt satırlarda ise harcama gruplarının sepetteki ağırlıkları göz önünde bulundurularak hesaplanan enflasyon oranları yer almaktadır. İncelenen dönemde, 2006-2016 yılları arasında genel enflasyon

oranı genellikle tek haneli seviyelerde seyretmiş, ancak 2018 yılında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 2019 yılı itibarıyla bu artışın gerileyerek önceki seviyelere döndüğü gözlemlenmiştir. Ancak, özellikle 2020 yılından sonra COVID-19 pandemisinin tedarik zincirinde yarattığı aksaklıklar ve arz tarafındaki daralma, Türkiye’deki ekonomi yönetimindeki değişiklikler ve politikalarındaki istikrarsızlık ile birleşerek, enflasyon oranının 2022’de %64’e, 2023’de ise %65’e yükselmesine neden olmuştur.

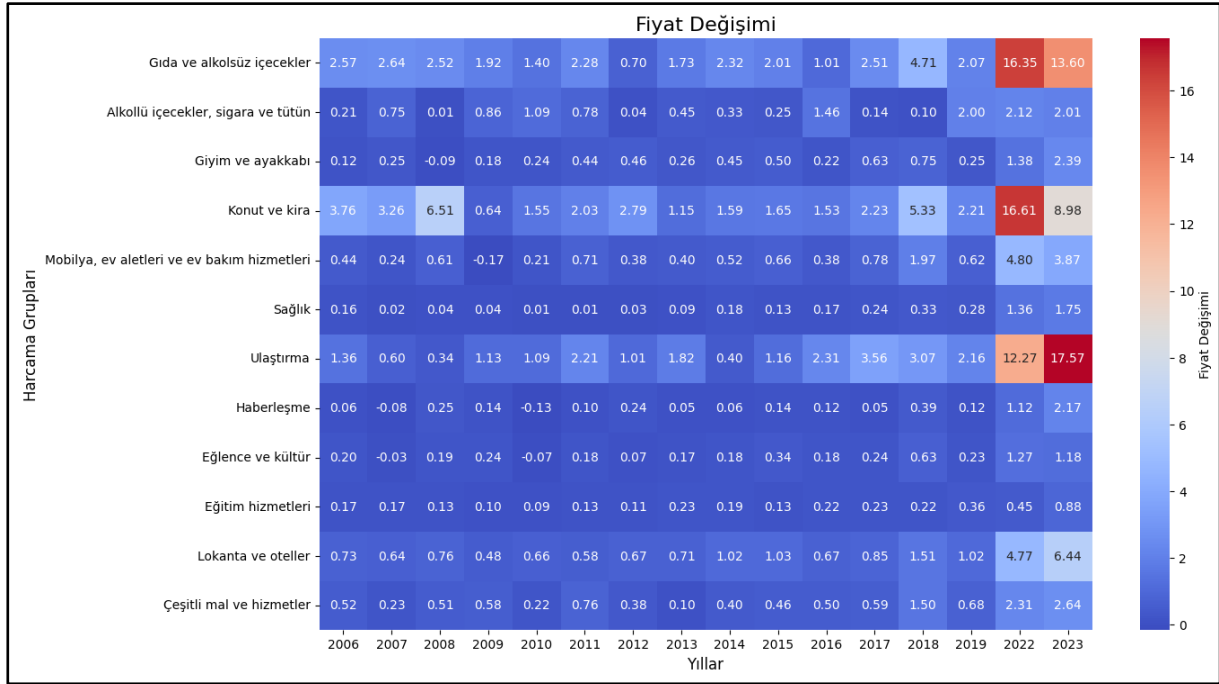
Alt harcama grupları incelendiğinde, gıda ve alkolsüz içecekler, alkollü içecekler ve tütün, lokanta ve oteller, sağlık, ulaştırma ile eğitim harcamalarının, enflasyon üzerinde belirleyici etkiler yaratan temel harcama kalemleri olduğu söylenebilir. Bu harcama gruplarının fiyat artışları ile genel enflasyon oranları arasındaki korelasyon değerlendirildiğinde, gıda ve alkolsüz içecekler harcamalarının %99,5 gibi yüksek bir korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Buna karşın, alkollü içecekler, sigara ve tütün harcamalarının enflasyon ile arasındaki korelasyon oranı %81 ile en düşük seviyede kalmaktadır. Bu bulgular, gıda harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisinin belirleyici düzeyde olduğunu, alkollü içecekler, sigara ve tütün harcamalarının ise genel enflasyon üzerinde daha sınırlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 3. Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri Elde Edenlerin Sepet Payları

Şekil 3’e ilişkin yapılan değerlendirmeye göre, gıda ve alkolsüz içecekler kategorisinin sepet içindeki payı, 2006 yılında %23,0 iken 2023 yılında %18,9’a gerilemiştir. Bu azalma, gıda harcamalarının toplam harcama içerisindeki görece öneminin azaldığını ve tüketicilerin harcamalarında gıda dışındaki kalemlere yönelmeye başladığını göstermektedir. Benzer şekilde, alkollü içecekler, sigara ve tütün kategorisinde de bir düşüş yaşanmış, 2006 yılında %4,2 olan pay 2023’te %2,8’e gerilemiştir. Bu değişim, sigara ve alkol tüketimindeki potansiyel azalmayı veya fiyat artışlarının bu ürünlere yönelik talep üzerindeki etkisini yansıtabilir. Giyim ve ayakkabı kategorisinde ise nispeten stabil bir seyir gözlemlenmektedir; 2006’daki %6,2’lik pay 2023’te %5,9 seviyelerinde kalmıştır. Konut ve kira harcamalarının payı, 2006 yılında %26,8 iken 2023 yılında %22,2’ye düşmüştür. Bu azalma, konut harcamalarının toplam harcamalar içindeki görece azalmasını ya da diğer harcama kalemlerinin artan önemini gösterebilir. Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri kategorisindeki pay ise 2006’da %6,0 iken 2023’te %6,6’ya yükselmiş, bu da bu kategorideki harcamaların arttığını ortaya koymaktadır. Sağlık harcamaları ise genel olarak sabit kalmış, 2006’daki %2,0’lik pay 2023’te %2,2 olmuştur, bu da sağlık harcamalarındaki istikrarlı seyrin bir göstergesidir. Ulaştırma kategorisinde dikkate değer bir artış yaşanmıştır; 2006’daki %13,4’lük pay 2023 yılında %22,8’e yükselmiştir. Bu artış, ulaşım maliyetlerinin yükselmesi ya da artan ulaşım ihtiyaçlarını yansıtır olabilir. Haberleşme kategorisi ise büyük ölçüde sabit kalmış; 2006’da %4,2 olan pay 2023’te %4,3’e çıkmıştır. Eğlence ve kültür harcamalarındaki payda bir düşüş gözlemlenmiştir; 2006’daki %2,4 olan pay 2023’te %1,9’a gerilemiştir. Eğitim hizmetleri kategorisi de benzer şekilde 2006’daki %2,2’lik payını 2023’te %1,1’e düşürmüştür, bu da eğitim harcamalarının toplam içindeki azalma eğilimini göstermektedir. Son olarak, lokanta ve oteller kategorisinin sepet içindeki payı, 2006 yılında %5,4 iken 2023’te %6,9’a çıkarak artış göstermiştir. Bu artış, dışarıda yemek yeme ve seyahat alışkanlıklarındaki artışı yansıtmaktadır. Çeşitli mal ve hizmetler kategorisindeki pay ise 2006 yılında %4,2 iken 2023’te %4,5’e çıkmış ve bu değişim oldukça sınırlı kalmıştır. Bu bulgular, ücretli çalışanların harcamalarındaki sepet paylarındaki en dikkat çekici değişikliklerin gıda, konut ve ulaştırma

harcamalarında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu kategorilerdeki değişimler, yaşam maliyeti, harcama öncelikleri ve toplumsal değişimler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Şekil 4. Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri Elde Edenlerin Enflasyonu

Şekil 4, memur ve ücretli çalışanların harcama sepetlerine dayalı olarak yaşadıkları enflasyon miktarlarını detaylı bir şekilde sunmaktadır. Gıda ve alkolsüz içecekler kategorisinde, 2006-2019 yılları arasında istikrarlı ve makul düzeyde artışlar gözlemlenirken, 2022 yılında %16,35 ve 2023 yılında ise %13,60 oranlarında keskin artışlar kaydedilmiştir. Bu gelişme, temel gıda ürünlerinin fiyatlarında önemli bir yükseliş yaşandığını ve bu kalemin hane halkı bütçeleri üzerindeki baskısının belirgin şekilde arttığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, alkollü içecekler ve tütün kategorisinde de 2022 ve 2023 yıllarında sırasıyla %2,12 ve %2,01 oranlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu durum, söz konusu ürünlerin fiyatlarının önemli bir şekilde arttığını göstermektedir.

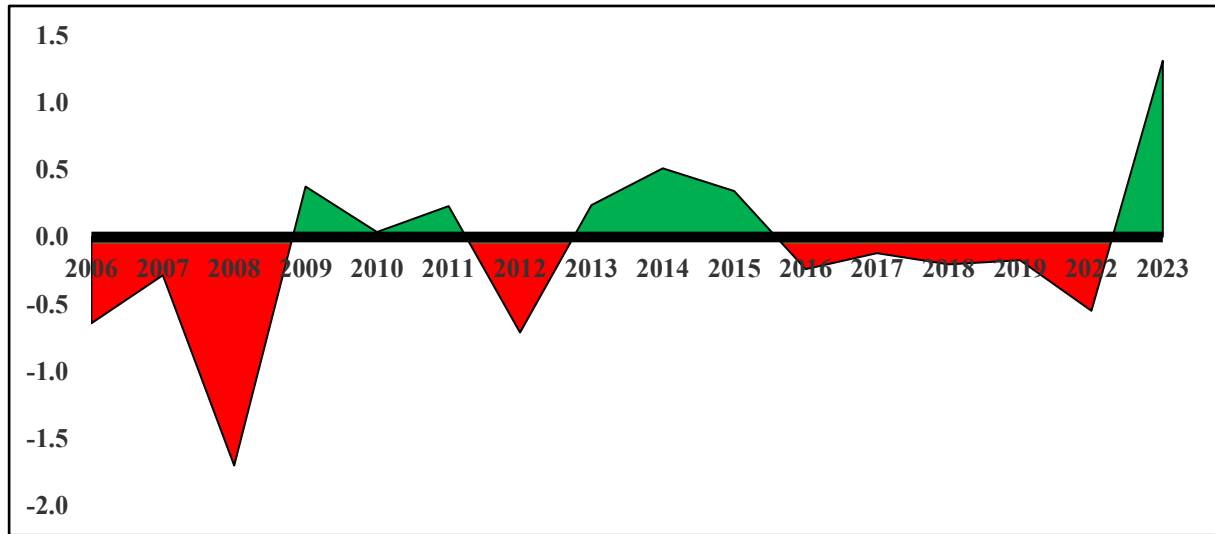
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar kategorisinde ise 2006-2019 yılları arasında bazı yıllarda belirgin artışlar gözlemlense de, 2022 yılında %16,61 ve 2023 yılında %8,98 oranlarında çok yüksek artışlar meydana gelmiştir. Bu oranlar, konut ve enerji maliyetlerinin dramatik şekilde arttığını ve bu harcama kalemlerinin çalışanlar üzerinde ciddi bir mali yük oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ulaştırma kategorisinde de benzer bir artış yaşanmış olup, 2022'de %12,27 ve 2023'te %17,57 oranlarında önemli artışlar kaydedilmiştir. Bu durum, ulaşım maliyetlerinin hızlı bir şekilde arttığını ve çalışanlar üzerinde önemli bir enflasyonist baskı oluşturduğunu işaret etmektedir.

Giyim ve ayakkabı kategorisinde, 2022 ve 2023 yıllarında sırasıyla %1,38 ve %2,39 oranlarında artışlar gözlemlenmiş olup, bu artışlar, önceki yıllara kıyasla bu harcama kaleminde bir yükseliş yaşandığını göstermektedir. Lokanta ve oteller kategorisi de, 2022'de %4,77 ve 2023'te %6,44 oranında artış göstermiştir. Bu, dışarıda yemek yeme ve konaklama maliyetlerinin önemli ölçüde arttığını ve bunun hane halkı bütçelerindeki etkisini vurgulamaktadır.

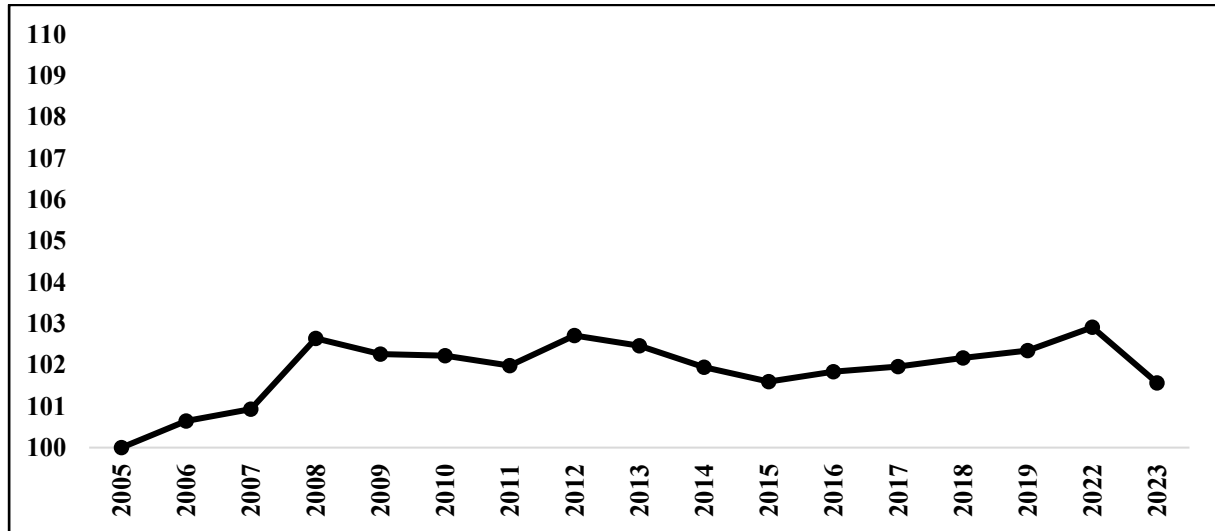
Genel olarak, 2022 ve 2023 yıllarında yaşanan yüksek enflasyon oranları, memur ve ücretli çalışanların bütçeleri üzerinde önemli bir baskı oluşturmuş ve temel harcama kalemlerinde yaşanan büyük artışlar, ekonomik koşullardaki dalgalanmaların hane halklarının yaşam standartları üzerindeki doğrudan etkisini açıkça ortaya koymuştur. Bu durum, enflasyonun yalnızca ekonomik büyüklükleri değil, aynı zamanda sosyal refahı da önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.

TÜİK tarafından açıklanan genel enflasyon oranları ile Şekil 4'te sunulan memur, ücretli ve yevmiye geliri elde eden bireylerin harcama sepetlerine dayalı olarak hesaplanan enflasyon oranları arasındaki fark, Şekil 5'te detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Bu bağlamda, 2006-2008 döneminde ücretli çalışanların karşılaştığı enflasyon oranı, TÜİK'in açıkladığı genel enflasyon oranından belirgin şekilde daha yüksek olmuştur. 2009-2011 yılları arasında ise ücretli çalışanların yaşadığı enflasyon, TÜİK tarafından açıklanan enflasyon oranından daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. 2012 yılı itibarıyla, ücretli çalışanlar daha olumsuz bir enflasyon oranıyla karşılaşmışken, 2013-2015 yılları arasında açıklanan genel enflasyon oranı, ücretli çalışanların yaşadığı enflasyonu aşmamıştır. Ancak 2016 yılından itibaren, 2023 yılına kadar her yıl, ücretli çalışanlar TÜİK tarafından açıklanan enflasyondan daha

yüksek bir enflasyon oranıyla karşı karşıya kalmışlardır. 2023 yılı itibarıyla ise bu eğilim tersine dönmüş ve ücretli çalışanların yaşadığı enflasyon oranı, TÜİK'in açıkladığı genel enflasyon oranından daha düşük olmuştur.

Şekil 5. Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri Elde Edenlerin Enflasyonu ile TÜİK Enflasyonu Karşılaştırması

Şekil 6. Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri Elde Edenlerin Reel Harcamaları İçin Elde Etmesi Gereken Gelir

Şekil 6'da gelir artışlarının TÜİK verileri esas alınarak yapılması durumunda bireylerin gelirleri 100 birim para olarak sabitlenmiştir. Bu durumda maaş, ücret ve yevmiye geliri elde eden bir bireyin 2005 yılında 100 birim para ile erişebildiği mal sepetinin fiyatı artmış ve 2023 yılında 101,9 birime ulaşmıştır. Şekildeki değişime göre bu yıllar içerisinde maaş, ücret ve yevmiye geliri elde eden bireylerin satın alma gücü ilerleyen yıllarda sürekli olarak 2005 yılının gerisinde kalmıştır. Bu durum, enflasyonun, bireylerin gelir artışlarını aştığı ve reel gelir kaybı yaşandığı bir süreci işaret etmektedir.

4.2 Müteşebbis Geliri Elde Edenlerin Reel Gelir Kaybı

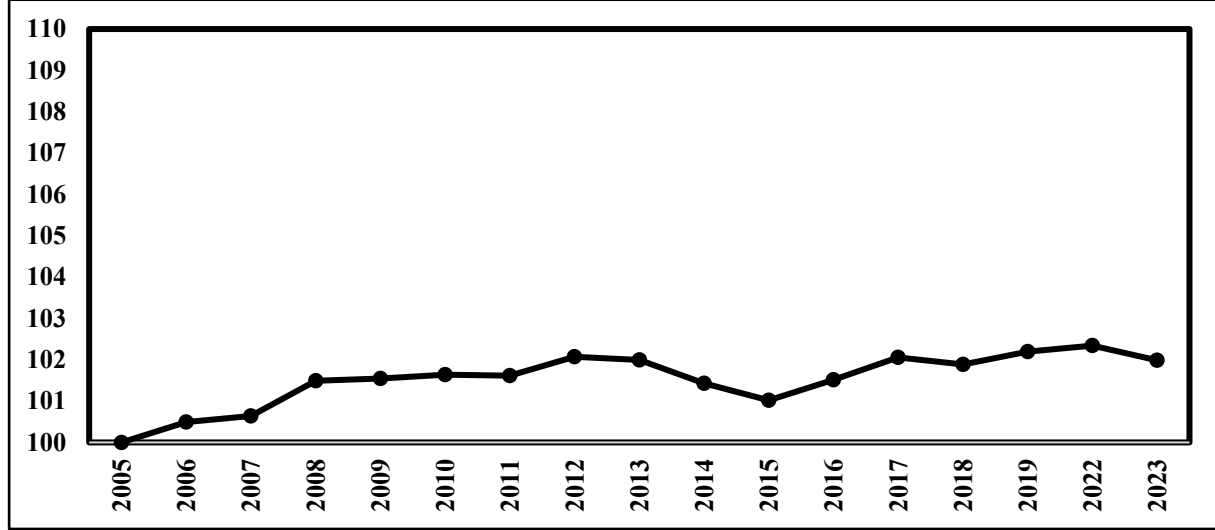
Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri Elde Edenlerin Reel Gelir Kaybı başlığında gerçekleştirilen analizlerden sonra, müteşebbis geliri elde eden bireylerin reel gelir kayıplarına odaklanılmaktadır. Bu gelir grubunun zaman içindeki satın alma gücündeki değişim, belirli bir mal ve hizmet sepetine erişebilmek için gereken gelir seviyesinin nasıl evrildiği üzerinde durulmuştur. Bu değerlendirme, müteşebbislerin yıllık gelir ihtiyaçlarındaki artışı, reel gelir kayıplarını ve bu kayıpların yıllık seyrini daha detaylı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aşağıda sunulan şekil, 2005 yılı sabit fiyatları ile oluşturulan bir referans sepeti üzerinden, müteşebbis gelir grubunun reel gelir gereksinimindeki artışı zaman içerisinde grafiksel olarak sergilemektedir. Bu görsel, müteşebbislerin yıllar içinde mal ve hizmetlere erişebilmek için gerekli gelir düzeyindeki değişimi, böylece reel gelirdeki kayıpların yıllık seyrini açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Şekil 7'ye göre, müteşebbis geliri elde eden bireylerin 2005 yılında 100 birim para ile erişebildikleri mal sepetinin fiyatı, yıllar içinde sürekli bir artış göstermiş ve 2023 yılı itibarıyla 102 birime ulaşmıştır. Bu değişim ışığında, söz konusu bireylerin satın alma gücü, 2005 yılındaki seviyelerinin gerisinde kalmaya devam etmiştir.

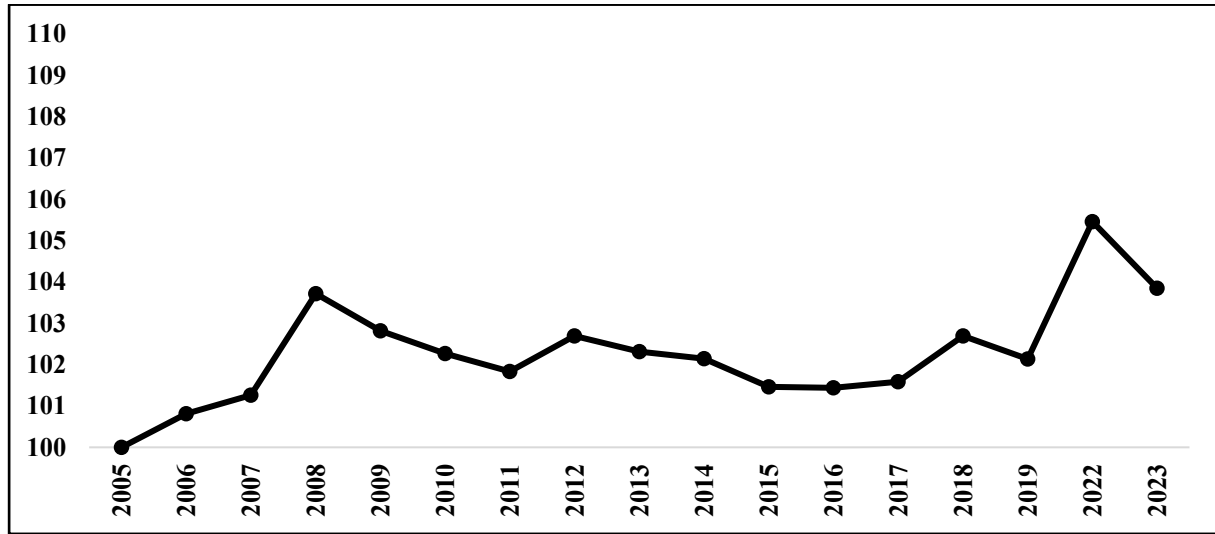
Yani, müteşebbis geliri elde eden bireyler, yıllar içinde artan fiyatlarla paralel olarak, aynı mal ve hizmet sepetine erişebilmek için sürekli olarak daha fazla gelir elde etmek zorunda kalmışlardır.

4.3 Gayrimenkul ve Menkul Kıymet Geliri Elde Edenlerin Reel Gelir Kaybı

Maaş, ücret ve yevmiye geliri ile müteşebbis geliri elde eden bireylerin reel gelir kayıplarına ilişkin yapılan değerlendirmelerin ardından, bu bölümde gayrimenkul ve menkul kıymet geliri elde eden bireylerin reel harcama gücündeki yıllık değişimler incelenmiştir. İlgili gelir grubunun, 2005 yılı fiyat düzeyinde belirlenen bir mal ve hizmet sepetine erişebilmek için yıllar içinde ne ölçüde gelir elde etmeleri gerektiği hesaplanmıştır. Bu analiz, söz konusu bireylerin satın alma gücündeki değişimleri gözler önüne sererek, gayrimenkul ve menkul kıymet gelirinin zamanla nasıl bir etki yarattığını ve bu gelir grubunun reel harcama güçlerindeki değişimleri ortaya koymaktadır.

Şekil 7. Müteşebbis Geliri Elde Edenlerin Reel Harcamaları İçin Elde Etmesi Gereken Gelir

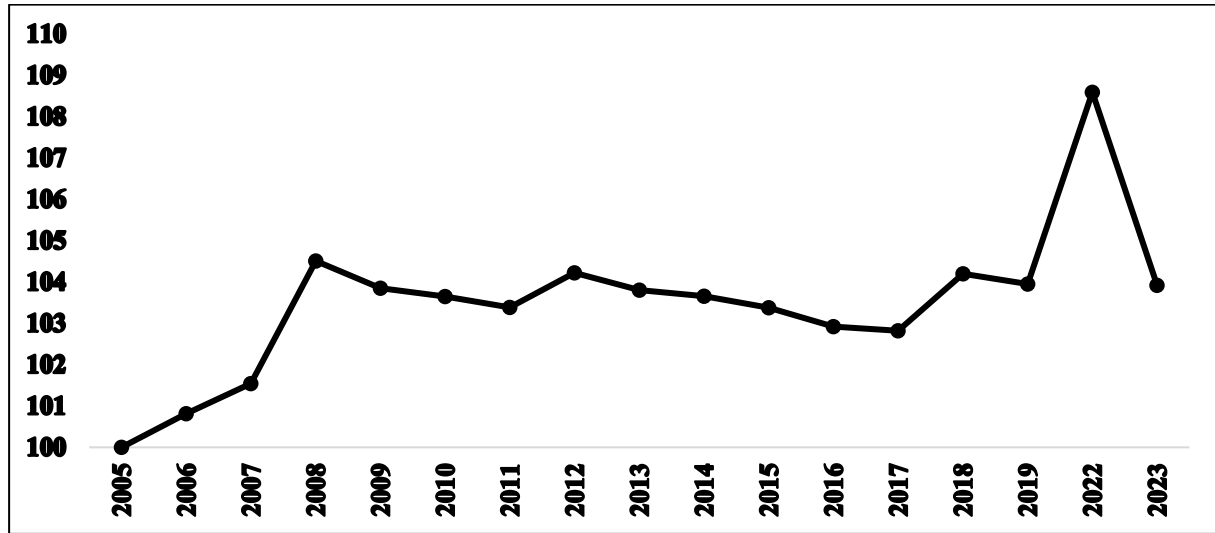

Şekil 8. Gayrimenkul ve Menkul Kıymet Geliri Elde Edenlerin Reel Harcamaları İçin Elde Etmesi Gereken Gelir

Şekil 8'e göre, gayrimenkul ve menkul kıymet geliri elde eden bireylerin 2005 yılında 100 birim para ile erişebildiği mal sepetinin fiyatı zaman içinde artmış ve 2023 yılında 104 birime ulaşmıştır. Bu değişim, önceki gelir gruplarına benzer şekilde, söz konusu gelir grubunun satın alma gücünün 2005 yılına kıyasla her yıl azaldığını ve zamanla sürekli olarak geride kaldığını göstermektedir. Yani, gayrimenkul ve menkul kıymet geliri elde eden bireyler için de enflasyonun etkisiyle reel gelir düzeyi giderek düşmüştür.

4.4 Emeklilik Geliri Elde Edenlerin Reel Gelir Kaybı

Önceki analizlerde maaş, ücret, yevmiye ve müteşebbis gelirleri üzerinden reel gelir kayıplarına odaklanılmıştır. Şimdi ise benzer bir perspektiften, emeklilik geliri ile geçinen bireylerin reel gelir kayıpları incelenmektedir. 2005 yılı sabit fiyatları baz alınarak oluşturulan mal ve hizmet sepetine erişebilmek için gerekli gelir düzeyindeki yıllık değişimler hesaplanmış ve görselleştirilmiştir. Bu değerlendirme, emeklilik geliri elde eden bireylerin satın alma gücündeki değişimleri daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarak, bu gelir grubunun zaman içinde yaşadığı reel gelir kayıplarının boyutlarını gözler önüne sermektedir.

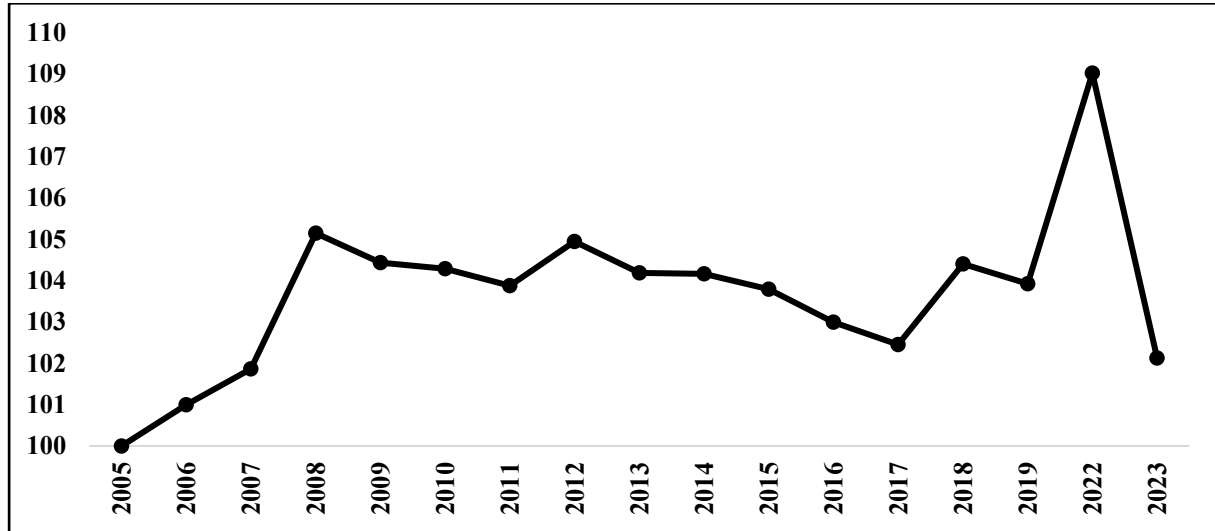

Şekil 9. Emeklilik Geliri Elde Edenlerin Reel Harcamaları İçin Elde Etmesi Gereken Gelir

Şekil 9'dan hareketle emeklilik geliri elde eden bir bireyin 2005 yılında 100 birim para ile erişebildiği mal sepetinin fiyatı diğer gelir gruplarında olduğu gibi giderek artmış ve 2022 yılında 108,6 birime ulaşmıştır. 2023 yılında ise 104 birime düşmüştür. Şekildeki değişime göre önceki gelir gruplarına benzer şekilde bu yıllar içerisinde emeklilik geliri elde eden bireylerin satın alma gücü ilerleyen yıllarda sürekli olarak 2005 yılının gerisinde kalmıştır.

4.5 Diğer Karşılıksız Gelir Elde Edenlerin Reel Gelir Kaybı

Son olarak, diğer karşılıksız gelir kaynağından yararlanan bireylerin reel gelir kaybı, önceki gelir gruplarına benzer şekilde analiz edilmiştir. Aşağıda sunulan şekil, bu bireylerin belirli bir mal ve hizmet sepetine ulaşabilmek için yıllar içinde ihtiyaç duydukları gelir düzeyindeki değişimleri ve bunun sonucunda yaşadıkları reel harcama gücü kayıplarını ortaya koymaktadır.

Şekil 10. Diğer Karşılıksız Gelir Elde Edenlerin Reel Harcamaları İçin Elde Etmesi Gereken Gelir

Şekil 10'a göre diğer karşılıksız gelir elde eden bir bireyin 2005 yılında 100 birim para ile erişebildiği mal sepetinin fiyatı diğer gelir gruplarında olduğu gibi giderek artmış ve 2022 yılında 109 liraya kadar çıkmıştır. Bu miktar 2023 yılında 104 liraya gerilemiştir. Şekildeki değişime göre diğer gelir gruplarına benzer şekilde bu yıllar içerisinde diğer karşılıksız gelir elde eden bireylerin satın alma gücü ilerleyen yıllarda sürekli olarak 2005 yılının gerisinde kalmıştır.

5 Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, 2005-2023 yılları arasında çeşitli gelir gruplarının enflasyon karşısındaki reel gelir kayıplarını kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Yapılan analizler, gelir türlerine göre enflasyonun etkilerinin homojen olmadığını ve her bir grup için farklı şiddetlerde reel gelir kayıplarının yaşandığını gözler önüne sermektedir. Enflasyon, toplumun farklı kesimleri üzerinde eşitsiz bir etki yaratırken, sabit gelirli bireyler, özellikle

emekli maaşları ve diğer karşılıksız gelir kaynaklarından geçinen gruplar, en büyük kayıplara uğramıştır. Bu bireyler, gelir artışlarının enflasyon oranlarını dengeleyecek düzeyde olmaması nedeniyle ciddi alım gücü kayıpları yaşamışlardır. Emeklilik maaşlarının enflasyon karşısında yetersiz kalması, bu grupların yaşam standartlarını önemli ölçüde düşürmüş ve toplumsal eşitsizliği derinleştirmiştir.

Ücretli çalışanlar ise sabit gelirli gruplara kıyasla daha az reel kayıp yaşamış olsalar da yine de enflasyonist baskılardan etkilenmişlerdir. Ücret artışlarının çoğunlukla enflasyon oranlarına endeksli olması, bu grupların ekonomik savunmalarını sınırlı ölçüde güçlendirmiştir. Ancak bu artışların düzenli, yeterli ve sürdürülebilir olması gerektiği gerçeği, ücretli çalışanların da enflasyon karşısında tam anlamıyla korunamadığını göstermektedir.

Gayrimenkul ve menkul kıymet gelirinden faydalanan bireyler ise en düşük reel gelir kaybını yaşayan grup olarak dikkat çekmektedir. Bu gruplar, sahip oldukları varlıkların piyasa dinamiklerine ve enflasyona karşı gösterdiği pozitif tepkiler sayesinde, reel gelir kayıplarını minimum düzeyde tutmayı başarmışlardır. Sermaye sahibi gruplar, ekonomik dalgalanmalara karşı daha dayanıklı olup, enflasyon gibi olumsuz koşullarda daha az zarar görmektedirler.

Çalışmanın bulguları, enflasyonun farklı gelir grupları üzerindeki etkilerinin yalnızca bireylerin alım gücünü etkilemekle kalmadığını, aynı zamanda gelir eşitsizliğini derinleştiren ve toplumsal refahı tehdit eden bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Sabit gelirli bireylerin yaşadığı reel gelir kayıpları, sosyal dengeyi tehdit etmekte ve gelir dağılımı eşitsizliklerini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda, enflasyon telafi mekanizmalarının güçlendirilmesi ve gelir artışlarının enflasyonla uyumlu hale getirilmesi, ekonomik politikaların öncelikli hedefleri arasında yer almalıdır. Ayrıca, sermaye gelirlerinden elde edilen avantajların, toplumsal fayda gözetilerek yeniden yapılandırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve toplumsal refahın sürdürülebilirliği adına kapsamlı ve etkili politikaların geliştirilmesinin zaruri olduğunu işaret etmektedir.

Kaynakça

- Aksu, Ö. (1993). *Gelir ve Servet Dağılımı*. İstanbul Üniversitesi Basımevi, No: 539, İstanbul.
- Ay, A., Fırat, E., & Mangır, F. (2018). Relationship Between Poverty and Economic Development: A Study on the Regions of Turkey. *International Conference on Eurasian Economies 2018* (s. 366-375). Tashkent: Eurasian Economists Association & Tashkent State University of Economics.
- Boratav, K. (1965). *Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı Kavramlar ve Metot Meseleleri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 196–178, Ankara.
- Erdal, Ü. (2005). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Erdoğan, S., & Acar, M. (2021). Türkiye'de Döviz Kuru Hareketlerinin Enflasyona Etkilerinin TÜFE ve ÜFE Kapsamında Değerlendirilmesi. *International Social and Economic Research Student Congress*, Konya.
- Erdoğan, S., & Tek, M. (2019). Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü. M. Alagöz & G. Akar (Der.), *Sektörel Ekonomik Analiz Türkiye (2003-2018)* İçinde (ss. 1–34). Gazi Kitabevi.
- Ketenci, S. T. (2023). 1990-2021 dönemi Türkiye'de kamu harcamaları ve insani gelişme endeksi ilişkisi. *The Journal of Social Sciences*, 64, 291–304. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.70735>
- Sürücü, Ş., Acar, M. S., & Ay, A. (2021, Aralık). Doğrudan yabancı yatırım ve yoksulluk arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *International Social and Economic Research Student Congress*, Konya.

İnsanlığa Yönelik Bir Tehdit Olan Terörizmin Sosyal ve Ekonomik Sonuçları ve Türkiye Üzerindeki Etkisi

Özet

Tarih boyunca iktidar, çoğunlukla terör yoluyla, yani korku yaratarak kullanılmıştır. Terör, insanlığın varoluşunun başlangıcından beri ortaya çıkmış ve insanlığın sonuna kadar da devam edecektir. Burada öne çıkan nokta, terörün altında yatan insanların güvensizliğidir. Terör, tarih öncesi toplumlar insanın doğaya, vahşi hayvanlara ve diğer insanlara karşı son derece güvensiz olmaları ya da güçlü olmaları ya da zorla egemenlik altına alınmaları gerçeğine dayanır. Tüm despotik toplumlar korkuya dayanır. Tıpkı modern çağdaki sözde gelişmiş totaliter rejimler gibi. Yerleşik bir düzene geçildikten sonra, iktidara boyun eğmek, insanlığın güvenliğe ve nihayetinde özgürlüğe ulaşmasının tek yolu haline gelmiştir. Terörün yönetim tarzı, yani tehditlerin kullanımı, günümüzün organize toplumunun ortaya çıkışında bir caydırma veya ceza aracı olmuştur. Terörizm ülkemizi de etkilemiş ve yurtdışındaki Türk diplomatlarını, yurt içindeki mülkleri ve canları hedef almıştır. Dolayısıyla, terörizmin toplumsal ve ekonomik maliyetini hesaplamak çok zordur. Kaybedilen her canın yeri doldurulamaz.

The Social and Economic Consequences of Terrorism, a Threat to Humanity, and its Impact on Türkiye

Abstract

Throughout history, power has been used mostly through terror, by creating fear. Terror has emerged since the beginning of human existence and will continue until the end of humanity. What stands out here is the insecurity of people underlying terror. Terror is founded on the fact that in prehistoric societies, humans were terribly insecure towards nature, wild animals and humans, or were powerful or dominated by force. All despotic societies are based on fear. Just like today's so-called advanced totalitarian regimes in the modern age. After the transition to a settled order, submission to power became the only way for humanity to reach security and ultimately freedom. The management style of terrorism, the use of threats, has been a means of deterrence or punishment in the emergence of today's organized society. Terrorism has also affected our country and targeted Turkey's diplomats abroad, property and lives at home. Thus, it is very difficult to calculate the social and economic costs of terrorism. Every lost life cannot be replaced.

Prof. Dr. Kamil Uslu (Doğuş University, Istanbul, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-4518-3133 kamil.uslu@gmail.com

Prof. Dr. Ahmet Alkan Çelik (Doğuş University, Istanbul, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-8712-8677 alkancelik@dogus.edu.tr

1 Giriş

Dünyada insanlığın var olduğu günden buyana çeşitli terör olaylarıyla karşılaşmaktadır. Bugünlerde terör şeklini değiştirmiş, çok değişik terör tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Terör, insanları ve ülkeleri doğrudan ya da dolaylı tehdit etmesi, ülke ekonomilerini ve sosyal yaşantıyı da çekilmez hale getirebilmiştir. Hemen burada söylenebilecek durum, terörün verdiği hasar, zarara ve ölümün ekonomik kayıpları hesap edilememektedir. Terörün verdiği mal hasarları bire bir ölçülemese de bir değeri bulunabilir. Ancak, en korkuncu, terörde hayatını kaybeden insanın bir maliyeti hesaplanamamaktadır.

Terörün ülkelere verdikleri zararın genel bir velileri yapabilecektir. Terör konusu çok boyutlu olduğundan, yapılan çalışmalarda zarara yer verilememiştir. Bunun ülke güvenliği açısından öden Liberal demokrasilerin özünde terörist faaliyetlere ve saldırılara karşı savunmasız olsa da demokratikleşme ve ekonomik modernleşme süreçlerinde olan ve geçiş veya modernleşme sürecinde olan siyasi sistemler arasında yer alırlar. Dolayısıyla, Batı demokrasileri içindeki ve yurttaşlarına ve denizasırsı tesislerine yönelik terörist saldırılar masum hayatlar için bir tehdit olmaya devam etse de sömürgeciliğin ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra kurulan daha yeni demokrasiler, en şiddetli siyasi şiddet ve istikrarsızlık seviyelerini deneyimlemiş ve deneyimlemeye devam edebilecektir.

Terörle ilgili çalışmalar 11/9'dan sonra yoğunlaşıyor. ABD'deki 11 Eylül 2001 terörist saldırısı dünyamızdaki teröre bakışı çok değiştirmiştir. Buna rağmen ABD, halen teröristlere açık veya kapalı olarak destek vermektedir (Örnek olarak, Türkiye'nin güneyinde ve Suriye'nin kuzeyinde PKK/ PYD'ye destek vermektedir. Nedeni bu bölgedeki zengin petrol rezervleridir), Hiçbir terör örgütü, devletlerden açık veya kapalı desteği olmadan varlığını sürdüremez. Günümüzde terör, klişeleşen bir terim haline geldiği söylenebilir. Ancak, terörün klişeleşmesi, onun doğruluğunu azaltmaz. Tek bir günde, herhangi bir devletin otoritesi dışında dört küçük ekiye faaliyet gösteren bireyler hem genel halkın hem de sorumlu otoritelerin büyük çoğunluğunu çok edecek bir ölçekte, sivillere zarar vermeyi ve örgütlemeyi başardıklarını ortaya koydular.

Çalışmamızda, Terörün tanımı ve tipolojisi, kısa tarihi geçmişi, Modern Terörizmin ve liberal demokrasiler ve modern terörizmin ortaya çıkışı, radikal İslamcı hareketlerin yükselişinin etkisi, medya ve terörizm, yeni bir ideolojinin doğuşu ve yeni bir ideolojinin doğuşu ve İslami terörizm, terörizmde kamu politikası, devletlerin terör desteği ve ülkemizdeki terörle ilgili bilgiler verilecektir. Bir sınırlama olarak dünyadaki bütün terör olayları çalışmamızı dışında bırakılmıştır. Çalışma tekniği literatür çalışması halinde olup veriler birbirleriyle ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

2 Çeşitli Terör Tanımları

Akademik dünyada terörle ilgili birçok tanım yapılmıştır. Aşağıdakiler, Thackrah (2013)'den, bu karmaşık ve tartışmalı olguyu birkaç kelimeyle özetlemek için en yararlı sekiz tanım yapmıştır. Bunlar:

- J.S. Roucek, Sosyolojik olarak terör, özellikle politik bir silah veya politika olarak, amacı korkutmak, boyun eğdirmek olan yoğun korku veya acıya neden olan bir . . . uygulamadır. Politik olarak, temel işlevi korku yoluyla hükümeti korkutmak ve alt etmektir, [böylece] bu sayede politik değişiklikler elde edilebilir.
- R. Aron, Bir şiddet eylemi, psikolojik etkileri salt fiziksel sonuçlarıyla orantısız olduğunda terörist olarak etiketlenir.
- F.M. Watson, Siyasi terörizm, örgütlü bir grup veya partinin, sistematik olarak kasıtlı şiddet kullanımı yoluyla, amaçlarına dikkat çekmeye veya hedeflerine yönelik tavizler vermeye çalıştığı bir strateji, bir yöntem.
- P. Wilkinson, Siyasi terörizm, insani kısıtlamalar veya kurallar olmaksızın yürütülen gizli, ilan edilmemiş ve gayri nizami bir savaşın özel bir biçimidir.
- B.M. Leiser, Terörizm, sıradan vatandaşların hükümetlerine ve temsilcilerine olan güvenini sarsmak için umutsuzluk veya korku atmosferi yaratmak amacıyla kullanılabilir.
- M. Crenshaw, Terörizm, olağanüstü ve tahammül edilemez şiddet içeren bir dizi bireysel eylem, sembolik veya temsili hedeflerin sürekli bir seçimiyle karakterize edilir ve belirli insan grupları üzerinde psikolojik bir etki yaratmayı kasıtlı olarak amaçlar.
- M. Karanovic, Terörizm, hükümet otoritesini elde etmek veya korumak amacıyla, direnmeyen kişilere karşı sistematik ve organize şiddet olarak tanımlanabilir.
- E.S. Heyman, Terörizm, hedef kitlede sembolik kurbanların ötesinde korku, kaygı veya telaş yaratmak için olağanüstü siyasi şiddet kullanılması veya tehdit edilmesidir. Terörizm, askeri etki yerine siyasi etki yaratmak için uygulanan şiddettir” (Robert Taylor, 2002, s.10).

2.1 Siyasi Terörizm Bir Savaş Biçimidir

Terörizmin benzersiz özelliklerini, onu diğer şiddetli çatışma biçimleriyle karşılaştırarak, teröristlerin hedeflerine ulaşmayı umdukları temel stratejik fikirleri belirleyerek ve bunu başarmadaki başarılarını ve bunu etkileyen koşulları değerlendirerek inceler. Bazıları için terörizm, grupların devletlere karşı şiddet eylemleri anlamına gelir. Bir devletin kendi vatandaşlarına uyguladığı baskı ve yine diğerleri için, devletlerin diğer devletlere karşı gerçekleştirdiği savaş eylemleri olarak tanımlanabilir.

“Terör tanımlamanın zorluklara rağmen, tanımların çoğu, terörizmi siyasi amaçlı şiddetin diğer biçimlerinden ayıran bazı ortak özelliklere sahiptir. İlk olarak, terörizm, adından da anlaşılacağı gibi, şiddeti sadece mülkü yok etmek veya can almak için değil, aynı zamanda birincil kurbanları dışındaki insanlarda da terör estirmek için kullanır. Teröristlerin sıklıkla bir nüfusun masum üyelerini hedef almasının nedeni budur. Terör eylemlerinin failleri, hiç kimsenin güvende olmadığı korkusunu yaratmak, insanların günlük hayatlarını yaşarken vatandaşları koruma konusundaki hükümetlerine olan inançlarını zayıflatmak ve böylece güvensizlik ve istikrarsızlık atmosferi yaratmak isterler. İkincisi, terörizm, genellikle düşman olarak gördükleri kişilere daha doğrudan (örneğin kitlesel bir ayaklanma yoluyla) meydan okuyacak kadar güçleri olmadığını düşünen kişiler tarafından kullanılan bir taktiktir. Üçüncüsü, gerilla savaşçıların aksine teröristler toprak fethetmeye ve elinde tutmaya çalışmazlar. Teröristler kural olarak tam teşekküllü bir askeri harekât yürütmek için yeterli kaynağa (insan gücü ve silah) sahip olmadıklarını düşünürler. Daha sonra daha kapsamlı siyasi şiddet biçimlerine ilham vermeyi umarak, kendilerini düzensiz eylemlerle tatmin ederler. Üçüncüsü, merkezi bir komuta yapısına sahip gerilla ordularının aksine, terör örgütleri genellikle merkezsizdir. Çoğunlukla genel hedefler belirleyen bir lider olmasına rağmen, belirli operasyonlar özerk olarak hareket eden hücreler adı verilen küçük gruplar tarafından yürütülür. Dahası, güvenliği korumak için, bir hücrenin üyeleri diğer hücrelerin üyelerinin kimliklerini bile bilmeyebilir. Beşincisi, terörizmin hayatta kalabilmesi için tanıtıma ihtiyacı vardır. Yaygın kaygı ve istikrarsızlık yaratma amacına ulaşmak için, bir terör eyleminin ayrıntıları mümkün olan en fazla sayıda insana duyurulmalıdır. Bu nedenle, teröristler sıklıkla maksimum medya kapsamını garantilemek için sembolik öneme sahip hedefleri seçerler.

Son olarak, terörizm hakkında, konuya ilişkin çarpıtılmamış bir görüş ortaya çıkmadan önce ortadan kaldırılması gereken iki yaygın mit vardır. Birincisi, teröristlerin mantıksız olduğudur. Gazete manşetlerinde onlardan "deliler" olarak bahsedilmesine rağmen, tutuklanan ve psikolojik muayeneye tabi tutulan teröristler, standart kişilik testlerinde normal aralıkta puan alma eğilimindedir. Teröristler ayrıca rastgele şiddet eylemlerine meyilli değildir; kurbanlarını soğukkanlılıkla kasıtlı olarak seçerler ve davaları için maksimum tanıtım miktarını kazanmak için eylemlerini dikkatlice hesaplarlar” (Taylor, 2002, s.11).

2.2 Terörizmin Tanımları ve Tipolojileri

Öncelikle, terörizmin hem benzersiz bir saldırganlık biçimi olduğunu hem de diğer saldırganlık biçimlerinden - özellikle suç, savaş ve ayaklanmalardan- nasıl ayırt edilebildiğini tanımlayan ilgili temel terimleri anlamamız gerekir. Ayrıca, farklı terörizm türlerini ve her türün ortaya çıktığı temel ortamları da dikkate almak önemlidir. Terörizmi tanımlamak neden bu kadar zor? Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, kelimenin anlamı ve kullanımı her bir ardışık dönemin politik yerel diline ve söylemine uyum sağlamak için zamanla değiştiğinden, terörizm tek bir tutarlı tanım oluşturma girişimleri karşısında giderek daha zor anlaşılır hale gelmiştir. Bir zamanlar, teröristler bu çabada bugün olduğundan çok daha işbirlikçiydi. İlk uygulayıcılar sözlerini sakınmadılar veya "özgürlük savaşçısı" veya "kent gerillası" gibi daha anlamsız etiketlerin semantik kamufleajının arkasına saklanmadılar. Örneğin, 19. yüzyıl anarşistleri kendilerini utanmadan terörist ilan ettiler. Taktiklerinin terörizm olduğunu açıkça ilan ettiler. 1940'larda Lehi (İbranicede Lohamei Herut Yisrael, İsrail Özgürlük Savaşçıları'nın kısaltması) savaşçısıdır. Ancak, kurucusu ve ilk lideri Abraham Stern'e ithafen daha çok, Stern Çetesi olarak bilinen Yahudi terörist grubu, terörist taktikleri etkili bir şekilde kullandığını kabul etmesine rağmen, üyeleri kendilerini hiçbir zaman terörist olarak görmediler (Hoffman, 2017, s.21).

Schmid ve Jongman (1984) alandaki uzmanlar ve diğer köklü akademisyenler de bir fikir birliğine varmaktan eşit derecede acizdir. Schmid ve Jongman (1984) kelimenin geniş çapta kabul edilebilir, makul derecede kapsamlı bir açıklamasını keşfetme çabasıyla terörizmin yüzlerce farklı tanımını incelemeye yüzlerce sayfadan fazla zaman ayırmıştır. Terörizmle ilgili yeterli bir tanım arayışının hala devam ettiğini kabul etmiştir. Schmid (2011)'de açıklayıcı yolculuğuna devam ettiğinde S, artık kullanımda olan yüzlerce terörizm tanımı daha olduğunu derlemiştir. Schmid'in yakındığı üzere terörizmi "tartışmalı bir kavram" haline getiren çeşitli yaklaşımların ve temel farklılıkların yalnızca bir örneğini temsil etmektedir.” (Hoffman, 2017, s.35). Hoffman'a göre “Terörizmi”, standart sözlük tanımlarının aşırı geniş ve totolojik olma eğiliminde oldukları ve sıklıkla güncelliğini yitirdikleri için yardımcı olmadıklarını gözlemler. Ayrıca, terimi tanımlamada birincil bir zorluğa dikkat çeker: Terörizmin anlamı son 200 yılda sıklıkla ve oldukça önemli ölçüde değişmiştir.

Tablo 1'de görülebileceği gibi, “Tipolojiler ve tanımlar üzerine on yıllık tartışmalar, hakkındaki bilgimizi önemli ölçüde artırmadı. Laqueur'un iddiası, Tablo 1'de Schmid'in konuyla ilgili ilk anketinde belirlediği 109 farklı tanımda bulunan 22 farklı kelime kategorisiyle destekleniyor. Bu kapsamlı çalışmanın sonunda Schmid, yukarıdaki listenin iyi bir tanım için gerekli tüm unsurları içerip içermediğini merak etmiştir. Cevabın, muhtemelen 'hayır' olduğunu” öne sürüyor” (Hoffman, 2017, s.36).

Unsurları	Sıklık (%)
Şiddet, güç	85,5
Politik	65
Korku, terör vurgulandı	51
Tehdit	47
(Psikolojik) etkiler ve (beklenen) tepkiler	41,5
Kurban-hedef farklılaştırması	37,5
Amaçlı, planlı, sistematik veya organize eylem	32
Savaş yöntemi, strateji, taktik	30,5
Kabul edilmiş kuralların ihlali, insani kısıtlamalar olmadan ekstranormallik	30
Zorlama, gasp, uyum sağlamanın denetimi	28
Tanıtım yönü	21,5
Keyfilik; kişisel olmayan, rastgele karakter; ayrımcılık	21
Siviller, savaşmayanlar, tarafsızlar, dışarıdakiler kurban olarak	17,5
Korkutma	17
Kurbanların masumiyetinin vurgulanması	15,5
Fail olarak grup, hareket, örgüt	14
Sembolik yön, başkalarına gösterme	13,5
Hesaplanamazlık, öngörülemezlik, şiddetin meydana gelmesinin beklenmedikliği	9
Gizli, örtülü doğa	9
Tekrarlama; şiddetin seri veya kampanya karakteri	7
Suçlu	6
Üçüncü taraflara yapılan talepler	4

Tablo 1. Terörizmin 109 tanımında, tanımsal unsurların sıklıkları **Kaynak:** Schmid (2011) ve Jongman (2017), Hoffman (2017)

“Terörizmi tanımlama sorununa ilginç bir yaklaşım, Leiden Üniversitesi'nden iki Hollandalı araştırmacı Alex Schmid ve Albert Jongman tarafından benimsendi. Terörizmin 109 akademik ve resmi tanımını topladılar ve bunları ana bileşenlerini aramak için analiz ettiler. Şiddet ögesinin tanımların %83,5'inde ve siyasi hedeflerin %65'inde yer aldığını, %51'inin ise korku ve terör yayma ögesini vurguladığını buldular. Tanımların yalnızca %21'i keyfilikten ve ayırım gözetmeyen hedeflemeden bahsetti ve yalnızca %17,5'i sivillerin, savaşçı olmayanların, tarafsızların veya yabancıların mağdur edilmesini içeriyordu” (Hoffman, 2009, s.14).

2.3 İfade Edici Terörizm

İfade edici terörizme örnek olarak, 1970'lerde Hollanda'da yaşanan Moluccan terörizmi verilebilir. Hollanda'daki Moluccan topluluğu, Hollanda'nın sömürge döneminin bir kalıntısıdır. Hollandalılar Güneydoğu Asya'daki kolonilerini boşalttıktan sonra, 1950'de bir Güney Moluccan cumhuriyeti kuruldu. Ancak, kısa süre sonra Endonezya tarafından fethedildi. Çoğu eski Hollanda yönetimiyle ilişkili olan yaklaşık 15.000 Güney Moluccanlı, Hollanda'ya sığındı. Siyasi ve sosyal hayal kırıklıkları, bu küçük topluluk içinde bir terörist grubun (Özgür Güney Moluccan Gençlik Hareketi) doğmasına neden olmuştur. Bu grup, kendilerine göre Hollanda'da birkaç önemli terör saldırısı gerçekleştirmiştir. Teröristlerce en kötü ses getiren olanları 1975'te Endonezya büyükelçiliği, bir yolcu treninin eş zamanlı olarak ele geçirilmesi, 1977'de bir okulun ve başka bir trenin eş zamanlı ele geçirilmesiydi. Teröristler, rehinelere serbest bırakılması karşılığında Hollanda hükümetinden var olmayan devletlerini tanımasını ve önceki operasyonlarda tutuklanan yoldaşlarını serbest bırakmasını talep etmişlerdir (Hoffman, 2009, s.38).

3 Terörün Kısa Tarihi

Terörizm, tarihi kayıtlarda “MS I. yüzyılda başladı. O zamandan önce, siyasi şiddet rakip krallıklar, imparatorluklar veya şehirler arasındaki savaşlar olmuştur. Örnek olarak, Büyük İskender'in bilinen düşüncesi, dünyayı fethetmeye kalkıştığı zamanki gibi fetih seferleri, isyanlar ve diğer kitlesel ayaklanmalar şeklini alıyordu. Siyasi suikast, antik dünyada yaygın bir başka olguydu ve terörizmin öncüsü olarak tanımlanıyordu. Burada önemli bir ayırım söz konusu, bir kral, imparator veya başka bir lider öldürüldüğünde, genellikle sadece onu değiştirmeye çalışan bir rakip tarafından öldürülüyordu. Krallığın temel siyasi, sosyal ve ekonomik yapıları değişmeden kalıyordu. Terörizm ise, toplumun örgütlenme biçiminde daha köklü değişiklikler arar. Örneğin, tarihin ilk teröristleri olan Zelotlar, birinci yüzyıl Yahudiye'sini Roma İmparatorluğu'nun bir eyaletinden teokratik bir Yahudi devletine dönüştürmeyi amaçlıyordu” (Taylor, 2002, s.12).

3.1 Türk Tarihinde Öne Çıkan Terörizm

Türk Tarihinde iki önemli suikast yaşanmıştır. Bunlar: “I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti ve müttefikleri açısından sona ermesinin ardından Sadrazam Talât Paşa, 1918 yılı Ekim ayı başlarında görevinden istifa etmişti.

Daha sonra 1 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki Fırkasının son kongresini yaparak arkadaşlarıyla fırkayı tasfiye etmeye karar vermişlerdi. Aynı günün akşamı Enver, Cemal ve Bahattin Şakir ile birlikte İstanbul'dan ayrıldılar. Talât Paşa, çeşitli maceraların ardından Berlin'de yaşamaya başladı. Burada kaldığı sürece de siyasetten uzak durmamış Şark Kulübü'nü kurarak yurt dışında bulunan İttihat ve Terakki üyeleri ve diğer Müslüman ülkelerden burada yaşayan gençlerin toplanması hususunda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Talat Paşa suikastı, 15 Mart 1921'de eski Osmanlı sadrazamı ve İttihat ve Terakki'nin kurucularından Talat Paşa'nın Berlin'de Ermeni öğrenci Soğomon Tehliryan tarafından yapılan suikast sonucu öldürülmesidir" (Babacan, 2020). Diğeri de Cemal Paşa 21 Temmuz 1922 yılında Tiflis'te 2 yaveri ile beraber sokak ortasında kimliği belirsiz kişilerce terör ile öldürülmeleri birer terör olaylarıdır.

"Terörizm terimi yüzyıllar boyunca anlam değiştirmiştir. Günümüzde hala kınama amacıyla kullanılan kelimeler- fanatik, haydut, suikastçı- teröristlerin hedeflerine yükledikleri değişen vurguyu göstermektedir. MS birinci yüzyılda Roma eyaleti Judaea, Zelotların vur-kaç terörizmiyle boğuşuyordu. Günümüzdeki sayısız terörist girişimde olduğu gibi, faaliyetlerinde milliyetçi ve dini unsurlar vardı. Roma resmi görevlilerini ve ortodokslukları sapkınlıkla lekelenmiş Yahudileri taciz etmekte gayretliyidiler. Modern dilde "dini köktencilik" olarak tanımlanan şey, Thug'ların Orta ve Kuzey Hindistan'a getirdiği bin iki yüz yıllık terörde rol oynadı. Gezici çetelerin 'haydutluğu' kısmen tanrıça Kali'ye binlerce kurbanı boğma eylemi gerçekleştirmesiyle diniydi ve ayrıca düpedüz haydutluk temelinde suçtu. Bazı Müslümanlar arasındaki modern hoşgörüsüzlüğe hafif bir paralellik, takipçilerinin on birinci ve on ikinci yüzyıl hacı seferleri sırasında İran, Suriye ve Filistin'deki Hristiyanları avlamayı kutsal bir görev olarak gördükleri Şii Haşhaşiler Tarikatı'nın tarikatıdır" (Whittaker, 2013, s.14).

3.2 Savaşlar: I. ve II. Dünya Savaşları ve Terörizm

Tarihteki bütün savaşlar, devlet terörünün bir sonucudur. Örnek olarak I.ve II. Dünya savaşları verilebilir. I. Dünya Savaşı, yirminci yüzyılın uluslararası ilk büyük savaşı olarak bilinir. 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand ve eşi Arşidüşes Sophie'ye Gavrilo Princip adında bir Sırp milliyetçisi tarafından devletin başkenti Saraybosna'da öldürülmesi, savaşı tetikleyen olay düzenlenen suikast, Ağustos 1914'te başlayan ve dört yıl boyunca birçok cephede devam eden savaşın fitilini ateşlemiştir. Aslında, Sanayileşmiş ülkeler arasında dünyada iktisadî ve siyasî hâkimiyeti ele geçirme mücadelesidir. II. Dünya savaşı, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başladı. İngiltere ve Fransa bu işgale Almanya'ya savaş ilan ederek karşılık vermesiyle başladı. 1945 yılında sona erdi.

3.3 Dini Terörizmin Temel Özellikleri

Dini nedenlerle işlenen terör olaylarının çok daha fazla ölüme yol açmıştır. Dindar terörist ve laik bazı seviyedeki taraftarlarınca benimsenen kökten farklılıklarıdır. Amaçları; dini değer sistemlerini meşrulaştırma ve haklı çıkartmaktır. Bu düşüncelerinde bazen ahlak kavramlarında ve dünya görüşleri de bulunabilir.

Hiçbir Semavi Din (Zebur, Tevrat, İncil, Kur'an) Terörle ilişkilendirilemez. Din insanı yaşatmak ve sosyal olarak yardımlaşmak ve iyi bir kul olmak için çaba gösterir. Ancak, dini kendi amaçları için kullanan insanlar ve özellikle dini teröristler vardır. Din suçu yoktur. Dini teröristlerin amacı; şiddet, her şeyden önce, doğrudan bazı teolojik taleplere veya zorunluluklara yanıt olarak gerçekleştirilen kutsal bir eylem veya ilahi bir görev sanırlar. Onlara göre, terörizm bu nedenle bir boyut kazanır. Dini teröristler, bu nedenle diğer teröristleri etkileyebilecek politik, ahlaki veya pratik kısıtlamaları sıklıkla göz ardı ederler.

Laik teröristler de terör kapasiteleri olsa bile, nadiren gerçekten büyük ölçekte ayırım gözetmeksizin öldürme girişiminde de bulunurlar. Çünkü bu tür taktikler politik hedefleriyle uyumlu değildir. Dini teröristler genellikle geniş tanımlanmış düşman kategorilerinin ortadan kaldırılmasını isterler. Bu teröristlerin dini topluluğunun dışındakileri aşağılayıcı ve insanlıktan çıkarıcı terimlerle tanımlayan "kutsal terör" bildirilerinde yaygın olan retoriği (etkilemek, ikna etmek veya memnun etmek için konuşma veya yazılı kelime kullanma sanatıdır) açıklıyor, örneğin, "kâfirler", "köpekler", "Şeytan'ın çocukları" ve "çamur insanlar". Terörizmi onaylamak ve meşrulaştırmak için bu tür terminolojinin kasıtlı olarak kullanılması önemlidir. Çünkü teröristlerin kurbanlarını insanlık dışı veya yaşamaya layık olmayan kişiler olarak tasvir ederek şiddet ve kan dökme konusundaki kısıtlamaları daha da aşındırır. (Hoffman, 2017, s.91).

3.4 Radikal İslamcı Hareketlerin Yükselişinin Etkisi

Dini fanatizmden kaynaklanan terörizm tarih boyunca işlenmiştir. Tartışmasız bir şekilde kökeni terör rejimlerinin kullanımı kadar eskidir. Ancak, 1960'ların sonu ve 1970'ler FKÖ ve Kızıl Tugaylar gibi laik milliyetçi ve neo-Marksist terörist grupların yükselişiyle karakterize edilmiştir. 1980'lerin başında aşırı İslamcı hareketlerden kaynaklanan terörizmin dramatik bir şekilde ortaya çıktığı görüldü. Bu örgütler hemen hemen her Müslüman ülkede gelişmiştir, ancak, terör kampanyaları düzenleme kapasitesi açısından en önemlileri Güney Lübnan'daki Hizbullah, Gazze ve Batı Şeria'da konuşlu Hamas ve Mısır'daki el-Cemal el-İslamiyye ve ulusötesi El Kaide ağı olmuştur.

1979'da Şah'ı deviren ve köktendinci ilkelere dayalı yeni bir İslam cumhuriyeti inşa etmeye çalışan, Ayetullah Humeyni liderliğindeki İran İslam devrimiydi. İran devrimi yalnızca Şii İslam toplulukları arasında değil, aynı zamanda Müslümanların ezici çoğunluğunu oluşturan Sünniler arasında da giderek artan bir hayranlık uyandırdı. İran devriminin liderleri, ABD'ye ve diğer Batılı devletlerle 'işbirlikçi' olarak gördükleri laik Arap liderlere ve

rejimlere karşı aşağılayıcı bir darbe indirmiş olarak görülyordu. Amerika'nın Körfez bölgesindeki kilit müttefiki olan Şah'ın dramatik düşüşü, diğer Müslüman devletlerdeki radikal İslamcılar da Batı yanlısı rejimlerini devirebilecekleri ve köktendincilerin yorumladığı şekliyle şeriata, İslam hukukuna dönüş temelinde İslam cumhuriyetleri kurabilecekleri inancına yöneltmiştir (Wilkinson, 2011, s.28). Başlıca inançları ve amaçları: (Wilkinson, 2011, s.42).

- Sıkı şeriat dini hukuku kuralı kurmaya inanırlar.
- ABD'yi ve diğer 'kâfirleri' Orta Doğu'dan ve her yerdeki Müslüman topraklarından kovmayı amaçlarlar.
- 'Gerçek' İslam'a ihanet ettiklerini ve ABD ve müttefikleriyle iş birliği yaptıklarını iddia ettikleri Müslüman rejimleri devirmek isterler.
- Sonuçta tüm Müslümanları birleştiren bir pan-İslamist Halifelik (süper devlet) kurmayı amaçlarlar.
- El Kaide, ABD ve müttefiklerine karşı bir cihat veya kutsal savaş ilan etti ve 'tüm Müslümanların ABD vatandaşlarını -sivil veya askeri- ve her yerdeki müttefiklerini öldürmesinin görevi olduğunu ilan etmiştir.

4 Modern Terörizmin Ortaya Çıkışı, Liberal Demokrasiler ve Modern Terörizmin Ortaya Çıkışı

Terörizm, uluslararası toplum için ciddi bir sorun olmaya devam ediyor. Ocak 2006 ile Aralık 2009 arasındaki dönemde, ülkelerin %60'ından fazlası terör saldırıları yaşadı. On bir ülke (Afganistan, Kolombiya, Hindistan, Irak, İsrail, Nepal, Pakistan, Filipinler, Rusya, Somali ve Tayland) bu dönemde 1.000'den fazla saldırıya maruz kaldı ve bunlardan yedisinde 2.000'den fazla saldırı yaşadı. En çok etkilenenler Irak (18.000'den fazla saldırı), Afganistan (5.400'den fazla saldırı) ve Pakistan (5.000'den fazla saldırı) oldu.1 Aynı dönemde İngiltere, ABD ve diğer NATO müttefiklerinin silahlı kuvvetleri, Afganistan'daki terörist destekli bir ayaklanmayı bastırma mücadelesinde yüzlerce askerin hayatını kaybetti (Wilkinson, 2011, s.1).

Liberal demokrasi, teoride siyasi muhalefet ve hukuk içinde katılım için geniş bir alan sağlayan oldukça yeni (on dokuzuncu yüzyıl) bir gelişmedir. Vatandaşlarının çoğunluğunun gözünde anayasal meşruiyete sahip oldukları için modern liberal demokrasiler aşırı siyasi hareketlerin terörist kampanyalarına karşı dikkate değer bir şekilde dirençli olduklarını kanıtlamışlardır. Sömürgeci rejimler ve otokrasilerle karşılaştırıldığında, Batılı liberal demokrasiler büyük ölçekli devrimci çekişmelerden ve ayrılıkçı savaşlardan dikkate değer bir şekilde uzak kalmıştır (Wilkinson, 2011, s.22).

4.1 Ulusal Terörizm

Terörist hareketlerin 'başarısı' uzun vadeli siyasi hedeflerini gerçekleştirme yeteneklerine göre yargılanacaksa, o zaman milliyetçi kategoridekiler en iyi sicile sahiptir. Nüfusun büyük kesimlerinde yabancı yönetime karşı derin bir baskı ve kızgınlık duygusunun olduğu her yerde, milliyetçi miting çılgılığı iktidardaki rejim için ciddi bir tehlike sinyalleri verir. Ulusal bağımsızlığı başlıca hedefi olarak ilan eden terörist hareket, terörist liderliğin kimlik bilgileri ne kadar şüpheli ve iç süreçleri ne kadar demokratik olmasa da tüm bir etnik seçmen kitlesini temsil etmeyi teklif edebilir. Teröristlerin, bol miktarda asker ve nakit ve silah tedarikine ek olarak, güvenilir iletişim hatlarına, güvenli evlere ve yetkililerin ne yaptıklarına dair sürekli bir istihbarat akışına ihtiyaçları vardır.

4.2 Uluslararası Terörizm

Yeni teknolojilerin, dünya çapında yayılması da terörizmin büyümesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Örneğin, uluslararası sivil havacılığın gelişimi teröristlerin istismar edebileceği yeni zayıf noktalar ve kazançlı hedefler yaratmıştır. TV uyduları bir medya devrimi yarattı. Teröristler bunu kendi amaçları için anında dünya çapında kendilerini tanıtmak istismar edebilirler. Böylece korku unsurunu büyütürken, on dokuzuncu yüzyılın anarşist bomba atıcısı veya suikastçısı için düşünülemez bir ölçekte davalarının veya taleplerinin farkındalığını yaymalarını sağlayabilirler (Wilkinson, 2011, s.27).

Modern silah teknolojisi teröristler için büyük bir nimet olduğunu kanıtlamıştır. Örnek olarak teröristler, Semtex gibi modern plastik patlayıcılar ve son derece isabetli hafif taşınabilir ateşli silahlar sağladılar. Terörizmin yayılmasını teşvik eden en önemli faktör belki de bu yöntemin terörist için büyük değer taşıyan kısa vadeli taktik hedeflere ulaşmadaki mutlak başarısıydı. Terörizmin stratejik politik hedeflere nadiren ulaştığı açık olsa da dünya çapında büyük tanıtım, büyük fidye ödemelerinin gaspı ve önemli sayıda tutuklu teröristin serbest bırakılması gibi şeyleri elde etmede etkileyici bir sicile sahiptir.

Uluslararası terörizmin yükselişinin başlangıcının, Soğuk Savaş'ın orta noktası olarak kesin zamanlaması, tarihsel gelişmelerin bir kombinasyonundan kaynaklanıyordu: Haziran 1967 savaşının radikal Filistinlilerin düşünceleri üzerindeki etkisi, kırsal tabanlı gerilladan kentsel terörizmin kullanımına doğru devrimci teorideki kayma (Carlos Marighela ve diğer Latin Amerikalı devrimci stratejistlerin fikirlerinde örneklandığı gibi) ve sanayileşmiş ülkelerde, yeni solun zayıflığı ve başarısızlığı olarak algıladıkları şeye tahammül edemeyen ve bu kadar nefret ettikleri kapitalist sisteme uzlaşmaz bir şiddetle karşı koymaya inanan devrimci soldaki küçük grupların gelişmesidir (Wilkinson, 2011, s.28). Uluslararası terörizmin gelişmesinde önemli bir para birimi olarak Dijital Para ortaya çıkmıştır. Herhangi bir merkez bankasına veya tek bir yöneticiye bağlı olmamasıyla da bilinen

Bitcoin, araçlara ihtiyaç duyulmadan bitcoin ağında kullanıcıdan kullanıcıya transfer edilebilen, merkezi olmayan bir dijital para birimidir. Bu para birimi ile teröristlerin silah tedarikleri kolaylaşmıştır. Teröristlerin uyuşturucudan elde ettikleri finansal gelirleri Bitcoin zincirleri aracılığıyla istedikleri silahlara da sahip olabilmektedirler.

5 Barışçıl Olmayan Terörizm

Bir terörist olduğundan şüphelenilen kişi, çoğu zaman olduğu gibi, akıl sağlığı yerinde olarak kabul edilirse, terörle mücadele uzmanlarının ortak başlangıç noktası onun rasyonel bir şekilde düşündüğünü varsaymaktır. Bu, çoğu zaman bilinçsizce "davranacağımız gibi davranmak" anlamına gelir. Bir terörist olduğundan şüphelenilen kişinin insan hayatına bizim kadar değer vermeyebileceğini, masumlara zarar verme konusunda aynı etğe sahip olmayabileceğini veya hatta kendi hayatını koruma arzusunda olmayabileceğini kabul ediyoruz. Ancak, yine de herhangi bir rasyonel oyuncunun paylaşması gereken belirli temel hedefler olduğunu varsayıyoruz, örneğin kendi grubunun, ulusunun veya dininin üyelerinin korunması gibi. Ancak militan bir kıyamet inanani durumunda, bu analitik varsayım tamamen yanlış olabilir. Bunun nedeni, radikal kıyametçiliğin (apocalypticism) kendi rasyonalite türüne göre çalışmasıdır (Flannery, 2015, s.69).

“Terörizm tanıtımla beslenir: tanıtım, hükümeti ve halkı sindirmenin başlıca umududur: tanıtım, ona daha fazla işe alım şansı verir. Teröristlerin işlediği eylemler, davalarına dikkat çekmek için yaptıkları genel kampanyanın her bir küçük olayıdır. Hiçbir demokrasi terörizme tahammül edemez çünkü bu, adaletsizliğin zamanla tartışma, barışçıl ikna ve uzlaşma yoluyla düzeltilebileceği demokratik varsayımının reddidir. Teröristler öldürerek ve yok ederek tanıtım elde etmek zorundadırlar ve bu nedenle amaçlarından biri budur çünkü bu tür haberler bildirilecektir” (Cooper, 2004, s.33).

1998'de Kenya'daki Nairobi ve Tanzanya'daki Dar-es-Salaam'daki ABD büyükelçiliklerine yapılan bombalamalar, yüzlerce ölü ve binlerce yaralının çoğunluğu bu iki Afrikalıları olsa bile, açıkça Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarına yönelik saldırılardı. Can kaybı rakamları hala yüksekti ve toplu can kaybı istendiğinde nelerin mümkün olduğunu gösteriyordu. 2000 yılında Aden limanında ABD destroyeri Cole'a düzenlenen intihar saldırısı da önemliydi çünkü bu bir ABD savaş gemisine yapılan bir saldırıydı ve askeri hedeflere bile başarılı bir şekilde saldırılabileceğini gösteriyordu. Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik şiddetli saldırılar artık yıllardır devam ediyor ve açıkça dikkat gerektiren bir sorun var”. (Lutz ve Lutz, 2008, s.1).

Yıl	Olaylar	Ölüm	Yaralı	Toplam	Ölüm/ Yıl	Yaralı/ Yıl	Toplam/ Yıl
1980	235	161	317	478	0,69	1,35	2,03
1981	300	320	1138	1458	1,08	3,78	4,86
1982	356	111	737	848	0,32	2,07	2,38
1983	279	600	838	1438	2,16	3,00	5,15
1984	326	165	450	615	0,51	1,38	1,89
1985	434	733	1167	1900	1,69	2,69	4,38
1986	377	351	1236	1587	0,93	3,28	4,21
1987	361	375	1165	1540	1,04	3,23	4,27
1988	369	702	1832	2534	1,90	4,96	6,87
1989	359	347	468	815	0,97	1,30	2,27
1990	285	122	320	442	0,42	1,12	1,55
1991	420	192	236	428	0,46	0,56	1,02
1992	272	145	556	701	0,53	2,04	2,58
1993	272	471	2677	3148	1,73	9,84	11,58
1994	310	435	1082	1517	1,40	3,49	4,89
1995	266	293	6007	6300	1,10	22,58	23,68
1996	237	570	2957	3527	2,40	12,48	14,88
1997	171	246	871	1117	1,44	5,09	6,53
1998	161	377	5350	5727	2,55	33,23	35,57
1999	125	65	121	186	0,53	0,97	1,49
2000	106	47	95	142	0,44	0,90	1,34
2001	205	3184	3373	6557	15,53	16,45	31,99
2002	298	970	2957	3927	3,26	9,92	13,18
2003	276	470	1766	2236	1,70	6,40	8,10
2004	395	732	2023	2755	1,85	5,12	6,97
2005	308	551	864	1415	1,79	2,80	4,60
2006	216	296	438	734	1,37	2,03	3,40

Tablo 2. Uluslararası Terör Olaylarında Can Kayıpları 1980–2006 **Kaynak:** Lutz ve Lutz (2008), s.22.

Gerçekleşen terör saldırılarının sayısından muhtemelen daha önemli olan şey, ne kadar ölümcül olduklarıdır. Saldırıların sayısı artmakla kalmadı, aynı zamanda çok daha ölümcül hale geldiler. 1980'lerde ve 1990'larda uluslararası terör olaylarında ölü ve yaralı sayısı arttı. Daha az saldırı olmasına rağmen, gerçekleşenler daha ölümcüldü. Aşağıdaki Tablo.2, 1980'den 2006'ya kadar uluslararası terör olaylarında verilen can kayıplarının bir özetini içermektedir. Bu tür olayların sayısı genellikle 1980'lerde sonraki yıllara göre daha yüksekti ve aslında 1985'te zirveye ulaştı. En yüksek ölüm sayısı 2001'de 11 Eylül saldırılarıyla gerçekleşti ancak 1990'dan sonraki diğer yıllarda da yüksek ölüm veya yaralanma sayıları vardı.

Tablo 2'den de görüleceği gibi 1995'te 266 olay,293 ölüm,6007 yaralı ve toplamda 6300 kişi terörden etkilenmiştir. Toplam / yıl'a göre 23,28 olmuştur.

Yıl	Afrika	Asya	Doğu Avrupa	Latin Amerika	Avrupa	Orta Doğu	Kuzey Amerika	Toplam
1980	8	6	2	48	97	44	30	235
1981	6	7	2	68	133	58	26	300
1982	21	14	2	49	190	41	33	356
1983	20	26	2	56	98	64	13	279
1984	47	13	1	62	135	60	8	326
1985	30	16	3	74	154	151	5	433
1986	23	32	1	107	107	103	9	377
1987	28	53	0	88	91	95	6	361
1988	23	87	1	91	85	78	4	369
1989	20	47	2	133	83	65	9	359
1990	20	58	7	91	61	46	2	285
1991	13	43	10	122	126	102	4	420
1992	33	20	7	81	70	59	2	272
1993	57	26	19	47	55	65	3	272
1994	85	22	21	55	51	73	3	310
1995	48	21	18	22	118	39	0	266
1996	39	42	13	40	58	44	2	238
1997	16	33	20	40	22	27	13	171
1998	22	22	31	15	37	34	0	161
1999	21	10	8	7	59	20	2	125
2000	9	14	1	15	38	29	0	106
2001	8	31	5	16	24	118	3	205
2002	8	59	13	20	24	173	1	298
2003	15	52	5	24	39	142	0	277
2004	7	50	12	12	26	288	0	395
2005	10	54	8	15	20	203	1	311
2006	19	55	1	4	15	147	0	241

Tablo 3. Bölgeye Göre Uluslararası Terör Olaylarının Sayısı, 1980–2006 **Kaynak:** Lutz ve Lutz (2008), s.42.

Uluslararası terör olaylarının coğrafi dağılımı, bazı demokratik bölgelerin terör olaylarına yatkın olduğunu, diğerlerinin ise normalde bağımsız olduğunu göstermektedir. Terör olaylarının çoğu yerel olsa da yerel terör saldırılarına ilişkin veri tabanları eksiktir. Yukarıdaki Tablo 3'te 1980 – 2006 yılları arasında Bölgelere göre bölgelere göre uluslararası terör olaylarının sayısını göstermektedir. Afrika'da 1994'te 85 olay olmuştur. Asya'da 1988'de 87 olay olmuştur. Doğu Avrupa ülkelerinde 1988 de 31 olay olmuştur. Latin Amerika ülkelerinde bu durum,1988 de 133 olay meydana gelmiştir. Avrupa Bölgesinde 1985 de toplam 154 olay olurken, Orta Doğu Bölgesinde,2024 de 288 olayla en çok olmuştur. Kuzey Amerika'da 30 olay olmuştur. Diğer bölgelere göre 1980-2006 yılları arasında en az olmuştur. Bunun nedeni sosyal ve ekonomik yapının güçlü olmasıdır.

Yıl	Afrika	Asya	Doğu Avrupa	Latin Amerika	Avrupa	Orta Doğu	Kuzey Amerika	Toplam
1980	85	27	3	19	117	56	27	317
1981	3	4	3	18	327	780	3	1.138
1982	5	28	0	17	307	354	26	737
1983	1	59	2	26	164	583	3	838
1984	36	48	0	45	191	179	29	528
1985	9	4	0	16	634	421	1	1.085
1986	22	260	0	63	522	347	22	1.236
1987	91	782	0	69	110	112	1	1.165
1988	83	1.363	0	89	222	73	2	1.832
1989	3	96	5	110	28	224	2	468
1990	37	43	0	58	40	142	0	320
1991	3	86	12	41	36	58	0	256
1992	136	8	13	284	58	56	1	556
1993	146	1.237	3	101	29	116	1.045	2.677
1994	108	20	62	250	49	590	3	1.082
1995	52	5.207	30	5	229	485	0	6.007
1996	125	1.581	18	19	280	934	111	3.068
1997	60	339	3	7	3	455	4	871
1998	5.185	47	11	6	1	100	0	5.35
1999	113	0	0	0	2	6	0	121
2000	2	31	10	0	10	52	0	95
2001	6	78	0	1	2	949	2.337	3.373
2002	100	569	661	36	6	1.582	3	2.957
2003	5	284	0	80	1	1.396	0	1.766
2004	227	482	34	1	614	6,14	0	2.023
2005	234	73	3	4	2	548	0	864
2006	114	95	0	19	0	245	0	473

Tablo 4. Bölgelere Göre Uluslararası Terör Olayları Nedeniyle Yaralanma Sayısı, 1980–2006 **Kaynak:** Lutz ve Lutz (2008), s.43

Tablo 4'te Teröristler, davaları için tanıtım yapmak amacıyla Batı Avrupa'nın demokratik ülkelerinde sık sık saldırılar düzenleyebilirken, normalde çok sayıda insanı öldürmeyi amaçlamazlar. Kuzey Amerika'da saldırılar farklı olmuştur. Kuzey Amerika'ya (bu durumda Amerika Birleşik Devletleri anlamına gelir) ait rakamlar, bu tablolardaki en yanıltıcı olanlardır. Çoğu yıl uluslararası olay yaşanmamıştır. 1993'te, çok sayıda yaralanmanın olduğu tek bir olay (Dünya Ticaret Merkezi'ne ilk saldırı) olmuştur. Ancak, bunlardan yalnızca birkaçı ölmüştür. Ancak 2001'de çok sayıda ölüm olmuştur, ancak rakamlar Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırılarda yaralı sayısını olduğundan az göstermektedir. Elbette, bu tabloların hiçbirinin iç terörizmi içermediğini unutmamak gerekir. Yine yukarıdaki Tablo 4 verilerine göre; en çok terör saldırılarında bölgelere göre Afrika'da 1988'de 5185 kişi, Asya'da 5.207 kişi, Doğu Avrupa'da 2002'de 569 kişi, Latin Amerika'da 1992'de 284 kişi, Batı Avrupa'da 1986'da 522 kişi olurken, Orta Doğu Bölgesinde ise; 2002 yılında 1582 kişi terörden yaralanmıştır. Kuzey Amerika'da ise ,2001'de 2337 kişi yaralanmıştır.

Tablo 5'te 2001-2003 yılları arasında yapılan intihar saldırılarında, Hamas İsrail'e yönelik olarak 39 kişi ile öne çıkmaktadır.1980- 2000 yılları arasında Kürt İşçi Partisi (ideolojik/etnik) örgütü Türkiye'de intihar saldırısı düzenlemiş ve 15 kişi hayatını kaybetmiştir.

Grup/Tür	Lokasyon (Yer)	Saldırı Sayısı	
		1980–2000	2001–2003
Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları (etnik)	Siri Lanka/ Hindistan	168	6
Hizbullah ve Suriye yanlısı Lübnanlılar (dini)	Lübnan, Kuveyt, Arjantin	52	0
Hamas (dini)	İsrail	22	39
Kürt İşçi Partisi (ideolojik/etnik)	Türkiye	15	0
Filistin İslami Cihadı (dini)	İsrail	8	22
El Kaide (dini)	Doğu Afrika, ABD Avrupa	2	17
Mısır İslami Cihad (dini)	Hırvatistan	1	0
İslami Grup (dini)	Pakistan	1	0
Barbar Khalsa International (dini)	Hindistan	1	0
İslam Ordusu Grubu (dini)	Cezayir	1	0
Çeçen grupları (milliyetçi/dini)	Rusya	4	15
Filistin Kurtuluş Cephesi Filistin (milliyetçi)	İsrail	0	6
Fetih (milliyetçi)	İsrail	0	27
Keşmir (milliyetçi/dini)	Keşmir ve Hindistan	1	4
Irak (çeşitli gruplar)	Irak	0	20

Tablo 5. İntihar Saldırılarının Sayısı, 1980–2003 **Kaynak:** 1980–2000 arası: Radu (2003), 2001–2003 arası: Pape (2003) ve Lutz ve Lutz (2008), s.76.

6 Terörizmde Kamu Politikası

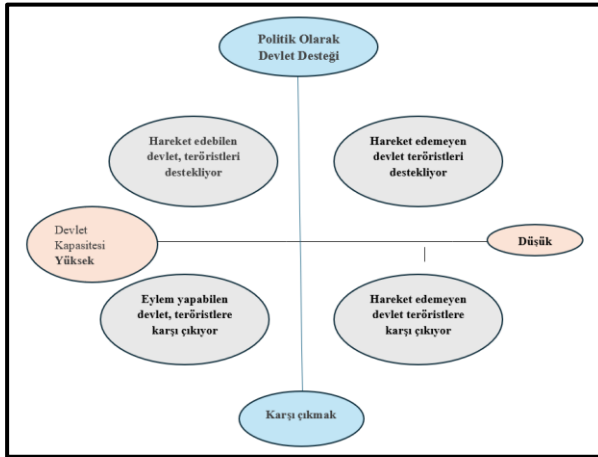
Batı literatüründe terörizmi 11 Eylül 2001 milat olarak alırlar. Ondan öce de terörizm vardı. 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılarından önce ceza adaleti, siyaset bilimi, kamu yönetimi v kamu politikası alanlarında marjinal bir konuydu. Aniden, zamanımızın en kritik sorunu olarak ortaya çıktı. 11 Eylül felaketi insanları çok etti, şaşırttı ve kızdırdı. Piyasalar, özellikle petrol ve gaz olmak üzere, gelecekteki enerji arzının keskin bir şekilde azalması ihtimaline ilişkin endişelerle daha da rahatsız oldu. Önce Afganistan'da, sonra da Irak'ta, ikisi de terörle mücadele adına büyük askeri eylemler başlatıldı. 11 Eylül'ü izleyen yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nin itibarı dünya çapında düştü. 11 Eylül saldırısından önce, akademisyenler ve kamuoyu yorumcuları, 1991'de Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin, ileri bilgi ve iletişim teknolojisinin yükselişiyle birlikte dünyayı birbirine yakınlattığını yazıyorlardı (Forst, 2008, s.1).

Terörün yok edilmesi hiçbir zaman mümkün değil. Ancak, kamusal politikacın alınarak hükümetlerin, terörist olayları kontrol altına alabilirler. Etkili hükümet politikaları ve hukukun üstünlüğü ile desteklenebilir. Yerel kültür ve sokaktaki koşullar, bir topluluk veya toplumdaki hoşgörü seviyesini büyük ölçüde şekillendirir. Ancak, bu seviyenin yüksek veya düşük olması fark etmeksizin, hükümetin kalitesi genellikle hoşgörü için koşulların yaratılması ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynayabilir. Unutulmaması gereken, hoşgörünün bir sınırı vardır İyi yönetim – demokrasi altında, halkın, halk tarafından ve halk için yönetimi – yasaların yönetilen halkın ihtiyaçlarına göre düzenlenebileceği araçtır. (Forst, 2008, s.408).

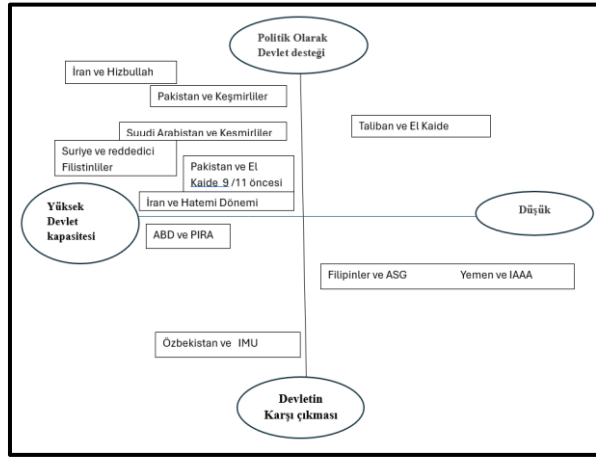
7 Devletlerin Terör Desteği

Devletin terörizme verdiği desteğin doğası, terörizmin tanımı kadar kafa karıştırıcıdır. Ara sıra açık destek vakaları olsa da devlet sponsorluğu kavramı tutarsızlıklar ve belirsizliklerle doludur. Örnek olarak, devlet desteği, İran'ın Lübnan Hizbullah'ına yaptığı büyük yardım programından Kanada'nın Tamil Elam Kurtuluş Kaplanlarının bağış toplamaya gösterdiği hoşgörüye kadar uzanabilir. Sponsorluk kavramının kendisi, fon sağlama, eğitim ve diğer görünür ve aktif destek biçimlerine odaklanır (Byman, 2005, s.10), Devletin desteği, grubun gerilla faaliyetlerine odaklanması, terörizm kullanmasına değildir. Benzer şekilde, sınırlarını polisle koruyamayan Tayland gibi bir ülkenin rolü, yalnızca kasıtlı hükümet eylemine odaklanan tanımlar altında sıklıkla ihmal edilir.

Aşağıdaki Şekil A ve B devlet desteği hakkında kavramsal bir düşünme yolu sunar. Bu iki şeklin de önerdiği gibi, devlet desteği hem hükümet politikasının bir parçası olarak teröristlere verilen desteğin derecesine hem de rejimin terörizmi destekleme veya durdurma kapasitesine göre değerlendirilebilir

Şekil A. Devlet Desteğinin Kavramsal Bir Görünümü

Şekil B. Farklı Devlet Sponsorlarına Örnekler

Kaynak: Byman (2005), s.11

8 Küresel Terörle Mücadele Hukuku ve Politikası

Küresel terörle mücadele hukuku ve politikasının gelişimine getirmeleri önemlidir. Bu zorlu bir görev olacaktır çünkü terörle mücadele hukuku devletler ve yerel, bölgesel ve uluslararası hukuk arasındaki sınırları aşar. Ayrıca idari, anayasal, ceza hukuku, göç hukuku, askeri hukuk ve savaş hukuku arasındaki geleneksel disiplin sınırlarını da aşar. Ayrıca tarih, uluslararası ilişkiler, askeri çalışmalar, felsefe, din ve siyaset gibi çok çeşitli disiplinlerden gelen içgörüler terörle mücadele hukuku ve politikasının gelişimini anlamada yardımcı olacaktır.

Küresel Terörle Mücadele Hukuku ve Politikalarında bazı başlıklar altında sıralanabilir. Bunlar: “Birincisi: terörle mücadele hukuku ve politikası hakkında çeşitli teorik bakış açılarını benimsenebilir. Gayri meşru terörizm ile meşru terörle mücadele arasındaki ayrımları, terörizmin tanımını ve terörle mücadele çabalarında risk algısının ve yasallığın rolünü incelemek gerekir İkincisi: Ceza hukuku, terörizmin finansmanına karşı yasalar, göç ve iltica yasaları, teknolojiyle ilgili yasalar ve havacılık ve deniz güvenliğinin düzenlenmesi dahil olmak üzere terörle mücadele önlemlerinin karşılaştırmalı bir çalışması yapılabilir. Üçüncüsü: Stratejik olarak önemli ve teorik olarak karmaşık Asya bölgesindeki terörle mücadele hukukunu ve politikasını ele alınması gerekir. Dördüncüsü: Terörle mücadele çabalarına ilham verme ve koordinasyon sağlamada bölgesel örgütlerin sıklıkla ihmal edilen rolünün incelenmesi gerekir. Beşincisi: Batı'daki terörle mücadele yasalarını ve politikalarını Birleşik Krallık, ABD ve Kanada'ya ilişkin var olan veriler incelenebilir. Son olarak, Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika'nın önemli bölgelerine ilişkin küresel dünya turunu tamamlanabilir. Şüphesiz bu incelemeye, diğer ülkeler de dahil edilebilirdi. Bu çalışma bir ekip işidir. Ekibe, birçok başka tematik konu, yargı alanı ve disiplin perspektifi yararlı bir şekilde eklenebilirdi. Bunu, terörle mücadele yasası ve politikası hakkında bir çalışma ve tartışma için ön bir başlangıç noktası olarak görülebilir” (Whittaker, 2013, s.2).

9 Türkiye'ye Yönelik Terör Saldırıları

Türkiye terör saldırılarından en çok zarar gören ülkelerin başında gelmektedir. Bunlar Türk tarihinde acı bir yeri vardır. 1950'li yıllarda Kıbrıs'ta başlayan EOKA'cıların Adadaki Türkleri terörle yıldırmaya gitmişlerdir. Bu durum Türkiye'de tepki ile karşılanmıştır. 1956 da başlayan görüşmelerde 1960 Anayasası hazırlanmış, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere garantör devlet olmuşlardır. Rum EOKA'cılar 1964 de tekrar Ada Türklerine karşı teröre kalkışmışlardır. Bunun üzerine, Türkiye ada üzerinde askeri uçurşlar yapmış ve 8 Ağustos 1964, Türk pilot yüzbaşı. 1964 yılında Kıbrıs'ın Erenköy bölgesine yapılan hava operasyonunda şehit olan Topel, Türk Hava Kuvvetleri'nin Cumhuriyet tarihindeki teröre karşı ilk savaş kaybıdır. Aynı durum, EOKA'cıların adada Makarios'u devirmesi üzerine 1974'te Adaya çıkarma yaparak, Kıbrıs Türklerini korumuş, bugünkü statüye kavuşmuştur.

ASALA Terör örgütüne bazı Avrupa Devletlerinin dolaylı desteği ile Yurtdışındaki Türk diplomatlarını hedef almışlardır. Bu terör örgütüne PKK'da destek vermiştir. Tablo 6'da Şehit edilen Diplomatlarımızın adları ve şehit edilen yerleri gösterilmektedir. Şimdiye kadar 41 kişi Türkiye'nin yurtdışı görevlerinde şehit edilmiştir. Onları rahmetle anıyoruz.

Millî Savunma Bakanlığı verilerine Türkiye'nin terörle mücadelesinde 2014- 2025 yılları arasında şehit olan askerlerimizin sayısı görülmektedir. Bu askerlerin bir kısmı rütbeli, bir kısmı da er ve erbaş durumundadır. Askerlerimizi ekonomik yönden hesaplamak mümkün değildir. Kaybettiklerimizi tekrar geri getiremiyoruz. Ancak, şehitlerimizin ailelerine ve milletimize açtığı sosyal maliyeti çok yüksektir. Şehitlerimizin eş ve çocukları, ana ve babalarında olumsuz psikolojik etkilerle hala hatta tutunmaya gayret etmektedirler. Bu olumsuzlukları gidermede kamusal desteğin geciktiği söylenebilir. Kamusal veri kaynaklarına erişilmede sıkıntılar oluşmaktadır. Bunun bir kısmı kamu güvenliğinden olduğu söylenebilir.

Adı Soyadı	Şehit Edildiği Yer ve Tarih	Görevi
Mehmet Baydar	Santa Barbara, 27.01.1973	Los Angeles Başkonsolosu
Bahadır DEMİR	Santa Barbara, 27.01.1973	Los Angeles Başkonsolosu
Daniş TUNALIGİL	Viyana, 22.10.1975	Viyana, Büyükelçisi
İsmail EREZ	Paris 24.10.1975	Paris, Büyükelçi
Talip YENER	Paris, 24.10.1975	B.E. Makam Şoförü
Oktar CİRİT	Beyrut, 16.02.1976	Beyrut Büyükelçiliği Başkatibi
Taha CARIM	Roma, 09.06.1977	Vatikan Büyükelçisi
Necla KUNERALP	Madrid, 02.06.1978	Madrid Büyükelçisi merhum Zeki Kuneralp'in eşi
Beşir BALCIOĞLU	Madrid, 02.06.1978	Emekli Büyükelçi
Ahmet BENLER	Lahey, 12.10.1979	Lahey Büyükelçisi
Yılmaz ÇOLPAN	Paris, 22.12.1979	Paris Büyükelçiliği Turizm Müşaviri
Galip ÖZMEN	Atina, 31.07.1980	Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi
Neslihan ÖZMEN	Atina, 31.07.1980	Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi Galip Özmen'in kızı
Şarik ARIYAK	Sidney, 17.12.1980	Sidney Başkonsolosu
Engin SEVER	Sidney, 17.12.1980	Sidney Başkonsolosluğu Güvenlik Ataşesi
Reşat MORALI	Paris, 04.03.1981	Paris Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri
Tecelli ARI	Paris, 04.03.1981	Paris Büyükelçiliği'ne bağlı Din Görevlisi
Mehmet Savaş Yergüz	Cenevre, 09.06.1981	Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli Sekreteri
Cemal ÖZEN	Paris, 24.09.1981	Paris Başkonsolosluğu Güvenlik Ataşesi
Kemal ARIKAN	Los Angeles, 28.01.1982	Los Angeles Başkonsolosu
Orhan GÜNDÜZ	Boston, 04.05.1982	Boston Fahri Başkonsolosu
Erkut AKBAY	Lizbon, 07.06.1982	Lizbon Büyükelçiliği İdari Ataşesi
Nadide AKBAY	Lizbon, 07.06.1982, Ankara, 08.01.1983	Lizbon Büyükelçiliği İdari Ataşesi Erkut Akbay'ın eşi / Lizbon Büyükelçiliği Sözleşmeli Sekreteri
Albay Atilla Altıkat	Ottava, 27.08.1982	Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi
Bora SÜELKAN	Burgaz, 09.09.1982	Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi
Ahmet Galip Balkar	Belgrad, 09.03.1983	Belgrad Büyükelçisi
Dursun AKSOY	Brüksel, 14.07.1983	Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi
Cahide MIHÇIOĞLU	Lizbon, 27.07.1983	Lizbon Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Müsteşar Yurtsev Mihçioğlu'nun eş
Işık YÖNDER	Tahran, 28.04.1984	Tahran Büyükelçiliğimizde Sözleşmeli Sekreter Şadiye Yönder'in eşi
Erdoğan ÖZEN	Viyana, 20.06.1984	Viyana Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Vekili
Evner ERGUN	Viyana, 19.11.1984	BM Viyana Ofisi'nde Uluslararası Memur-Direktör Yardımcısı
Çetin GÖRGÜ	Atina, 07.10.1991	Atina Büyükelçiliği Basın Ataşesi
Çağlar YÜCEL	Bağdat, 11.12.1993	Bağdat Büyükelçiliği İdari Ataşesi
Ömer Haluk Sipahioğlu	Atina, 04.07.1994	Atina Büyükelçiliği Müsteşarı
Nihat AKBAŞ	Musul, 17.12.2004	Bağdat Büyükelçiliği'nde Görevli Başkomiser
Bilal ÜRGEN	Musul, 17.12.2004	Bağdat Büyükelçiliği'nde Görevli Komiser
Adem ÇİÇEK	Musul, 17.12.2004	Bağdat Büyükelçiliği'nde Görevli Polis Memuru
Bülent KIRANŞAL	Musul, 17.12.2004	Bağdat Büyükelçiliği'nde Görevli Polis Memuru
Süleyman Karahasanoğlu	Musul, 17.12.2004	Bağdat Büyükelçiliği'nde Görevli Polis Memuru
Sinan YILMAZ	Mogadişu, 27.07.2013	Mogadişu Büyükelçiliği'nde Görevli Polis Memuru
Osman KÖSE	Erbil, 17.07.2019	Erbil Başkonsolosluğu Görevlisi

Tablo 6. Şehit Edilen Türk Diplomat ve Yakınları Kaynak: Dışişleri Bakanlığı

15 Ağustos 1984'ten bu yana PKK ve diğer saldırılarda 8485 asker, polis, güvenlik görevlisi, Korucu şehit olmuştur. Terör örgütünün bu saldırılarında sivilleri de hedef almış ve bu saldırılarda 6416 sivil hayatını kaybetmiştir.

Yıllar	Şehit Olan Asker Sayısı
2014	18
2015	31
2016	73
2017	21
2018	22
2019	105
2020	124
2021	76
2022	101
2023	66
2024	51
2025	4
Toplam	692

Tablo 7. 2014 -2025 Yıllarında Şehit olan Asker Sayısı *Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı*

10 Terörün Ülkemize Ekonomik ve Sosyal Yansıması

Terörün Türk ekonomisine hesaplanabilir oldukça yüksektir. Terörün Türkiye’ye hesaplanabilir toplam maliyeti: 3 Trilyon 722 milyar olmuştur (https://www.instagram.com/suleyman_soylu/reel/CnwevdzhvXw/ (21.02.2025)). “Sayın bakanın görevi devrettiği günden bu yana yeni bir açıklama yapılmamıştır. Türkiye’de neredeyse 50 yıllık geçmişi olan terör, ciddi bir ulusal güvenlik sorunu olmasının yanı sıra giderek derinleşen yapısal ve bölgesel nitelikli bir ekonomik güvenlik sorununa dönüşmüş durumdadır. Nitekim, terörün sebep olduğu can kayıplarının yanı sıra ekonomi üzerindeki doğrudan ekonomik maliyetleri ve girişim (yatırım) kararları, doğrudan yabancı sermaye girişi, ihracat hacmi ve turizm talebi gibi makro büyüklükler aracılığıyla ortaya çıkan örtük ve dolaylı ekonomik maliyetleri dramatik bir şekilde artmaktadır. Ancak, terörün ekonomi üzerindeki dolaylı maliyetlerin örtük nitelikli olması, terörün sebep olduğu ekonomik tahribatın kolayca ve doğru bir şekilde hesaplanabilmesini güçleştirdiği gibi terörün ekonomik güvenlik sorunu boyutunun göz ardı edilmesine sebep olmakta ve terörizmle mücadeleyi olumsuz etkilemektedir”.

“Terörün ekonomi üzerindeki en büyük saptırıcı etkilerinin ihracat gelirleri ve özel sektör girişim (yatırım) kararları ekseninde ortaya çıktığı; bunu sırasıyla, yabancı sermaye girişi ve turizm talebinin izlediği anlaşılmaktadır. Ancak, terörün saptırıcı etkilerinin parasal karşılığı dikkate alındığında, en yüksek potansiyel gelir kaybının fiziki sermaye birikimi ekseninde ortaya çıktığı görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, terör saldırıları sebebiyle son on yılda

- 270,362 potansiyel yeni firmanın yatırım yapmaktan vazgeçtiği; bu sebeple, yaklaşık 557,9 Milyar \$ değerinde potansiyel fiziki sermaye birikiminin gerçekleşemediği,
- 102,6 Milyar \$ değerinde potansiyel ihracat gelirinin elde edilemediği,
- 1,7 Milyar \$ değerinde potansiyel yabancı sermaye girişinin gerçekleşemediği,
- 291,921 potansiyel turistin Türkiye’ye yönelik turizm talebinden vazgeçtiği; bu sebeple, yaklaşık 160,8 Milyon \$ değerinde potansiyel turizm gelirinin elde edilemediği tahmin edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, terörün son on yılda Türkiye ekonomisi üzerindeki örtük ve dolaylı maliyetinin yaklaşık 662,3 Milyar \$ olduğu tahmin edilmektedir

Terörün, Türk sosyal hayatına etkisi büyük olmuştur. Ekonomik ve Sosyal olarak Devletimiz, Şehit ve Gazi yakınlarına bazı ayrıcalıklar getirmiştir. Bununla beraber, Şehit ve Gazilerimize aile ve yakınlarını sahipsiz bırakmamıştır. Terörle mücadele eden kamu görevlilerinin faaliyetleri nedeniyle kişilerin konutlarının ve mallarının zarar görmüş olması, bu sivilin yaralanmış veya ölmüş olmaları 5233 sayılı Kanun kapsamındadır. Türkiye’de terör nedeniyle Şehit olan ve Gazilerimize yönelik hayatlarını kolaylaştırılmak üzere çeşitli destekler sağlanmıştır. Eski Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı’nın açıklamasında: “Sunduğumuz imkanlar elbette kahramanlarımızın fedakarlığının karşılığı değil ama sıkıntı çekmeden hayatlarını sürdürebilmelerini hedefliyoruz. Şehit ve Gazi yakınlarına sosyal ve ekonomik olarak bazı imkanları devlet olarak sunulmuştur. Bunlar:

- Şehitlerimizin eş ve çocuklarından birisi ile anne-baba ve kardeşlerinden birisi olmak üzere toplam 2 yakınına, gazilerimizin kendilerine veya lehine feragat ettiği bir yakınına kamuda istihdam hakkı sağlıyoruz. Bugüne kadar 47.437 şehit yakını, gazi ve gazi yakınımızı kamuda istihdam ettik.
- Hak sahibi şehit yakını, gazi ve gazi yakınları ile vazife malulleri, şehir içi toplu taşıma hizmetleri ile demiryolları ve denizyollarının şehir içi ve şehirlerarası hatlarından ücretsiz yararlanmaktadır. Bu kapsamda 210.115 ücretsiz seyahat kartını sahiplerine ulaştırdık.

- Görevi nedeniyle malul hale gelenlerin kendilerine, hayatını kaybedenlerin hak sahiplerine en az 30 yıl hizmet yapmış gibi aylık bağlanmaktadır. Şehitlerimizin vefat eden, vazife malulleri ile hayatını kaybeden sivil terör mağdurlarının anne ve babalarına şartsız aylık bağlanmaktadır.
- Şehitlerimizin dul ve yetimlerinin brüt 200 metrekareyi geçmeyen tek konutları emlak vergisinden muaf tutulmuştur. Şehitlerimiz ile gazilerimize bir konut ile sınırlı olmak üzere faizsiz konut kredisi sağlanmaktadır. Terörle mücadele sırasında şehit olan kamu görevlilerinin hak sahipleri ile malul gazilerimize 10 yıl süreyle rayiç bedel üzerinden kira yardımı ödenmektedir. Sıra tahsisli konutlarda şehit yakınları ile gazilerimize artı 40 puan verilmektedir.
- Şehit ve gazi çocukları KYK'nin verdiği yükseköğrenim bursundan ve yurtlardan öncelikli ve ücretsiz yararlanmaktadır. Asayiş ve güvenlik kapsamında şehit veya gazi olanların çocukları sınavsız paralı yatılı öğrenciliğe alınmaktadır. Şehit ve gazi çocukları özel öğretim kurumlarının yüzde 3'lük kontenjanı dahilinde ücretsiz eğitim almaktadır. Şehit ve gazi çocuklarına üniversitelerde açık öğretim ve ikinci öğretimde katkı payı/öğrenim ücreti muafiyeti sağlanmaktadır. Ayrıca çocukların ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimleri sırasında belirlenen katsayılar çerçevesinde eğitim ve öğretim yardımı ödenmektedir.
- Şehitlerimizin yakınları ve gazilerimize ikametgahlarında kullandıkları elektrik ücretlerinde en az yüzde 40, su ücretinde yüzde 50 indirim uygulanmaktadır.
- Şehitlerimizin eş veya çocuklarından birine, eşi veya çocuğu yoksa anne veya babasından birine bir araçla sınırlı olmak üzere araç alımlarında ÖTV muafiyeti sağlanmıştır. Yüzde 90 ve üzeri engeli olan gazilerimizin ÖTV muafiyetinden yararlanarak aldıkları araçları MTV'den muaf tutulmaktadır.
- Terörle mücadelede malul hale gelen gazilerimiz ile bakıma muhtaç vazife malullerinin ortez, protez ve diğer iyileştirici araç gereçleri Sağlık Uygulama Tebliği'ndeki fiyatlar üzerinden karşılanmaktadır. Şehitlerimizin bakmakla yükümlü oldukları yakınları ile gaziler ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere sağlık hizmetlerinde katılım payı muafiyeti sağlanmaktadır. Gazilerimiz sağlık kuruluşlarına başvurularında öncelikli olarak sağlık hizmetlerinden yararlanmaktadır.
- Şehitlerimizin aylık alan hak sahipleri ile gazilerimize de yılda bir defa olmak üzere ek ödeme verilmektedir.
- Kamu kurum ve kuruluşlarında görevli bulunan şehit dul ve yetimleri ile anne, baba ve kardeşleri 18 Mart Şehitler Günü'nde, malul gaziler ile eşleri ise 19 Eylül Gaziler Günü'nde idari izinli sayılmaktadır.
- Şehit dul ve yetimleri ile gaziler ve refakatindeki anne, baba, eş ve çocukları müze ve ören yerlerinden ücretsiz yararlanmaktadır. Eş ve çocuklar Devlet Tiyatroları'ndan ücretsiz faydalanmaktadır”

Son zamanlarda ülkemizin güneyi Suriye'de olağan olmayan hükümet değişikli olmuştur. Türkiye'nin terör listesinde olan Heyet Tahrir eş-Şam (HTŞ) bir anda, Suriye'nin kuzeybatısında silahlı muhalif güçler halinde Esad hükümetine karşı son yılların en büyük saldırısını başlattı. Kilit Halep ve Hama kentlerinden sonra başkent Şam'ı da ele geçirip, Esad yönetimini deviren grubun liderliğini Ahmed eş-Şara olmuştur. Suriye'deki çatışmalarda uzun bir geçmişi olan Heyet Tahrir eş-Şam (HTŞ) isimli İslamcı terörist militan grup bu gruptur. Şimdi terör örgütü listesinden çıkarılan bu örgüt, HTŞ 2011 yılında El Kaide'ye doğrudan bağlı olarak Nusra Cephesi adı altında kurulmuştur. Aslında bu bölgede faaliyet gösteren terör örgütleri İŞİD'de dahil hepsini ABD tarafından kurdurulup desteklenmektedir. Türkiye'yi tehdit edebilecek bir oluşum olduğunu söylemek mümkündür.

11 Sonuç

Günümüzde terörizm, giderek daha fazla iç içe geçmiş olan ve genellikle rahatsız edici sonuçlar doğuran çeşitli farklı eğilimler tarafından yönetilmektedir. 1980'lerin başlarında, dini bir zorunluluktan kaynaklanan terörizmin yeniden ortaya çıkması, teröristlerin doğasında, motivasyonlarında ve yeteneklerinde hala ortaya çıkan derin değişiklikleri harekete geçirdi. Ayrıca, başarısız devletler, kanunsuz sınır bölgeleri ve yönetilmeyen alanlar gibi giderek daha değişken bir manzarada bir çatışmadan diğerine doğru hareket eden büyük ölçüde genişlemiş bir terörist yabancı savaşçı alt kültürünün ortaya çıkması, tanımlanması ve düzgün bir şekilde kategorize edilmesi, zaten daha zor hale gelen bir olguya başka bir istikrarsızlaştırıcı boyut eklenmiştir.

Terörizmin birçok tanımı yapılabilmekte. Terörün bilinen ve amacına göre 109 tanımı yapılmıştır. Her tanımın amaca göre tarihin derinliklerinden gelen bir anlamı vardır. Geçmişteki savaşlar çoğunda terörist devletler tarafından çıkartılmıştır. Hiçbir terör örgütü devlet desteği olmadan faaliyetlerini sürdüremezler. Bugün çevremizde ve dünyanın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren terör örgütlerinin ardında ABD vardır. Bu örgütler ABD çıkarlarına yardım ederler. Türkiye'de terörden mağdur olmaları halinde, vatandaşlarımızın ailelerine ve yakınlarına, devletimiz 5233 sayılı Kanun kapsamına alarak ekonomik ve sosyal olarak sahip çıkmıştır.

Türkiye tarihi geçmişinde terörizmden çok çekmiştir Asala ve PKK Terör örgütleri can ve mala karşı zarar veren bir yapısı vardır. Mal zararlarını karşılayabilirsiniz. Asala'yı bitiren devlet, şimdi sırasıyla diğerlerinde olacaktır. Terörde insanın kaybının telafisi yoktur. Onun için maliyeti hesaplanamamaktadır. Sosyal olarak birey ve topluma yüklediği sosyal negatif zarar ülke ekonomilerine çok olumsuz olarak yansımaktadır. Türk ekonomisine terör maliyeti 3 Trilyon 722 milyar olmuştur.

Kaynakça

- Babacan, H. (2020) <https://turksandarmanians.marmara.edu.tr/tr/talat-pasanin-oldurulmesi-ve-katilin-yargilama-sureci/> (23.09.2024).
- Byman, D. (2005). *Deadly connections: States that sponsor terrorism*. Cambridge University Press.
- Flannery, F. L. (2015). *Understanding apocalyptic terrorism: countering the radical mindset*. Routledge.
- Forst, B. (2008). *Terrorism, crime, and public policy*. Cambridge University Press.
- Hoffman, A. M. (2009). *The History of Terrorism: From Antiquity to Al Qaeda*. Edited by Gerard Chaliand and Arnaud Blin
- Hoffman, B. (2017). *Inside terrorism*. Columbia University Press.
- Jongman, A. J. (2017). *Political terrorism: A new guide to actors, authors, concepts, databases, theories, and literature*. Routledge.
- Lutz, B. J., & Lutz, J. M. (2017). *Globalization and the economic consequences of terrorism*. London: Palgrave Macmillan.
- Lutz, J. M., & Lutz, B. J. (2008) *Global terrorism*.
- MIPT (2007) National Memorial Institute for the Prevention of Terrorism, Terrorism Knowledge Base, online at <http://www.tkb.org> (accessed 2007)
- Pape, R. A. (2003). The strategic logic of suicide terrorism. *American political science review*, 97(3), 343-361.
- Radu, M. (2003). *Radical Islam and suicide bombers*.
- Schmid, A. P. (Ed.). (2011). *The Routledge handbook of terrorism research*. Taylor & Francis.
- Schmid, A. P., Jongman, A. J. (1984). *Political terrorism: A research guide to concepts, theories, databases and literature* (No. 12). Amsterdam: North-Holland.
- Taylor, R. (2002). *The history of terrorism*. Lucent Books.
- Thackrah, J. R. (2013). *Dictionary of terrorism*. Routledge.
- Whittaker, D. (2013). *Terrorism: Understanding the global threat*. Routledge.
- Wilkinson, P. (2011). *Terrorism versus democracy: The liberal state response*. Routledge.
- https://www.mfa.gov.tr/sehit-edilen-diplomatlarimiz-ve-vatandaslarimiz_tr.tr.mfa (20.01.2025)
- <https://iibf.ikcu.edu.tr/S/21454/sosyo-iktisadi-maliyetleri-itibariyle-turkiye-de-terorizm-sorunu> (21.01.2025).
- <https://www.aile.gov.tr/syggm/haberler/sehit-yakinlari-ve-gazilerin-hayatini-kolaylastiran-ekonomik-ve-sosyal-destekler> (02.01.2024).
- <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/world-war-i> (28.11.2004)
- <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/world-war-ii-in-europe-abridged-article#:~:text=D%C3%BCnya%20Sava%C5%9F%C4%B1%2C%201%20Eyl%C3%BCl%201939,sava%C5%9F%20ilan%20ederek%20kar%C5%9F%C4%B1%C4%B1k%20verdi> (28.11.2004).
- <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/Sehitlerimiz> (29.01.2025)
- https://www.instagram.com/suleyman_soylu/reel/CnwevdzhvXw (21.02.2025).

SSCB’nden Ayrılan Ülkelerdeki Ekonomik Buhran ve Ortalama Yaşam Süresindeki Dramatik Düşüşler Üzerine İncelemeler

Özet

Eski SSCB’den (Sovyet sonrası) ayrılan ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş deneyimlerini, uygulanan politikalar, devlet geleneğinin devamlılığı/kurumsal yapıların devri, durgunluğun derinliği ve siyasi yapılar açısından sınıflandıran ve analiz eden geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, kişi başına gelir ile ortalama yaşam süresi arasındaki ilişkiyi dikkate alan, geçiş ekonomileri için yeni bir kümeleme oluşturmayı amaçlamaktadır. 15 post-Sovyet ekonomisine ait gelir ve yaşam beklentisi verileri, ortalamalar açısından üç gruba ayrılmıştır. 15 ülkeden 9’unun gelir ve yaşam beklentisi açısından örtüştüğü tespit edilmiştir. Geçiş dönemindeki durgunluk sırasında, belirsizlikler ile gelirdeki kalıcı düşüşlerin birbiriyle paralel bir eğilim gösterdiği ve bunun, yaşam beklentisinin azaldığına dair literatürle tutarlı olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak, gelirdeki dramatik ve sürekli düşüşler, yaşam beklentisini ve nüfus artış oranlarını düşürücü bir etki yaratmıştır. Tüm geçiş süreçlerini kapsayan 1990-2022 yıllarını içeren uzun vadeli verilerle yapılan çalışmalarda, 1. kümedeki Türkmenistan ile 3. kümedeki Belarus, Gürcistan, Ermenistan ve Litvanya hariç 10 ülkede gelir ile ortalama yaşam süresi arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu; buna karşılık 5 ülkede ise ilişkinin ters yönde olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler, geçiş ekonomilerinde gelirde sürekli düşüşlerin, yani resesyonun, nüfusu ve ortalama yaşam süresini olumsuz etkileyen faktörler olduğu hipotezini doğrulamaktadır.

Studies on the Economic Depression and the Dramatic Declines in Average Life Expectancy in Countries that Seceded from the Soviet Union

Abstract

A vast literature has emerged that classifies and analyzes the transition experiences of the countries that broke away from the former USSR (post-Soviet) to market economies in terms of the policies implemented, ownership of state tradition/transfer of institutional structures, depth of recession and political structures. This study aims to create a new clustering for transition economies that takes into account the relationship between income per capita and average life expectancy. Income and life expectancy data for 15 post-Soviet economies are clustered into three groups in terms of averages. It has been found that 9 of the 15 countries overlap in terms of income and life expectancy. It has been noted that during the transition recession, uncertainties and persistent declines in income trended together, consistent with the literature that life expectancy was reduced. Consequently, dramatic and continuous decreases in income have had the effect of reducing life expectancy and population growth rates. In the studies conducted with long-term data covering the years 1990-2022, including all transition processes, it is found that the relationships between income and average life span are linear in 10 countries except Turkmenistan in the 1st cluster and Belarus, Georgia, Armenia and Lithuania in the 3rd cluster; whereas, the relationship is in the opposite direction in 5 countries. This information confirms the hypothesis that, in the case of transition economies, continuous declines in income, i.e. recession, are the factors that negatively affect the population and average life expectancy.

Prof. Dr. Cevat Gerni (Istanbul Beykent University, Istanbul, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-0214-3879 cevatgerni@yahoo.com

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Eurasian Economists Association, Istanbul, Türkiye)

ORCID: 0000-0003-3218-2753 1950ssari@gmail.com

Dr. Hatıra Sadeghzadeh Emsen (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)

ORCID: 0000-0001-8824-0401 sadeghzadeh@gmail.com

Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-1809-0513 osemisen@hotmail.com

Submitted on: 2026-04-01 Accepted on: 2026-07-07

1 Giriş

Ekonomik krizlerin en temel yansıması doğal seyrinde giden süreçte ortaya çıkan ani sapma ve tekrardan normale dönebilmesidir. Buhran ise olağan süreçte krizde ortaya çıkan bu sapmanın süresinin uzun olması ve hatta giderek daha da derinleşebilmesiyle kendini gösterir. Uzun süreli resesyon olgusunun buhran olarak tanımlandığı bir yapıda, sosyalist sistemden piyasa ekonomisine yönelen ülkelerdeki en temel yansımaları enflasyonda büyük oranlı artışlar ve gelirde dramatik düşüşler şeklinde kendini göstermiştir.

Gelirde ortaya çıkan ani artış veya azalışların insanlık tarihinde özellikle tarım ve öncesi toplumlarda doğurganlık üzerine yansımalarının olduğu; bolluk dönemlerinde doğurganlığın arttığı, kıtlık dönemlerinde de azaldığı bilinmektedir. Sanayi sonrasında istikrarlı gelir artışlarının doğurganlığı artırmasının yanı sıra daha iyi beslenme ve sağlık koşullarının iyileşmesi ile ölüm oranlarının düşmesinin ortalama yaşam beklentisini yükseltmesi ve bütün bu unsurlar bileşmesiyle nüfus artış hızının artması doğal kabul edilir. Gelirde istikrarlı artışların yaşanmasında önemli rol üstlenen Sanayi Devrimi ile birlikte gelir ve nüfus arasındaki ilişkinin bu beklenti yönünde gerçekleştiği gözlenmiştir (Sarı vd., 2024). Burada gelir ile nüfus arasındaki doğrusallık ilişkisinin ise gelirde belirli bir eşik seviyeyi aşmış, yani hâlihazırda ileri derecede gelişmişlik seviyesine ulaşmış toplumlarda, gelirin doğum oranlarını artırıcı etkisine ilişkin beklenen durum zayıflayabilmekte ve hatta tersine dönebilmektedir. Şöyle ki, gelir artarken nüfus artışı doğumlardan ziyade ortalama yaşamdaki artışlarla bir süre devam eder hale gelebilmekte, ancak bu da ortalama yaşamda belirli bir eşige ulaşılmasıyla birlikte azalışa geçebilmektedir.

Nüfus artış hızının yükselmesinde doğum artışı ve ölüm azalışı etkili iken bunu sağlayan en önemli öge gelir unsurudur. Gelirde arızı azalış olarak ifade edilen kriz olgusunun da ötesinde, gelirin sürekli düşüşler göstermesini tanımlayan “buhran”ın, yani krizlerden ziyade krizlerin sürekliliği anlamındaki resesyonist süreçlerin demografik etkilerinin olacağı; gelirdeki süregelen azalışların nüfus artış hızını azaltıcı etkiler yaratabileceği düşünülmektedir. Bu duruma buhranda kötü beslenme ve sağlıktan mahrumiyetle birlikte ölüm oranlarının artması ortalama yaşamı aşağıya çekebilmektedir. Kısaca, gelirin uzun süreli trendinde ve dolayısıyla buna bağlı olarak oluşan bekleşimlerde olumsuzlaşmalar hem nüfus artış hızını hem de ortalama yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası süreçte gelirde sürekli azalışları yani buhranı en dramatik şekilde hisseden ülkeler grubu 1990’larda Sovyetler Birliğinin dağılması ile sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine yönelen ülkeler olmuştur. Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ekonomilerde sosyo-kültürel-ekonomik-siyasal boyutta yansımalar arasında yüksek enflasyon, gelirde sürekli düşüşler, gelir dağılımında adaletsizlikler, üretim için girdi temininde yaşanan kopmalar ve olası ürünlere pazar bulamama, işsizlik gibi sorunlar en temel problemler olarak dikkat çekmiştir. Yaşanan bu sorunların bir diğer yansıması da gelirde ortaya çıkan sürekli düşüşlerin doğum oranlarını azaltması ve ölüm oranlarını artırmasının yanı sıra ortalama yaşamı da düşürücü etkiler yapması olmuştur. Diğer bir ifadeyle buhran ve ortalama yaşam arasında ortaya çıkması beklenen paralelliğin geçiş özelinde ortaya çıkması beklenen durumdur denilebilir. Dolayısıyla Sovyetlerden ayrılan geçiş ekonomilerinin de gelir düşüşleri ve ortalama yaşamda azalışlar açısından sınıflandırılabilmesi mümkündür. Buna göre gelirinde düşüşün derinliği ve sürekliliği ile ortalama yaşamda ortaya çıkan düşüşler arasında bağın araştırılmasının ilgiye değer nitelik taşıyacağı düşünülebilir.

Sürekli gelir düşüşleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkacağı düşünülen ortalama yaşam beklentisindeki azalışlar arasındaki ilişkilere yönelik olarak son 50 yıllık süreçte buhran yaşayan ülkeler açısından önemli bir örneklem olarak Sovyet-sonrası ülkeler dikkate değerdir. Dolayısıyla eski SSCB’den kopan geçiş ekonomileri özelinde resesyon ve ortalama yaşam ilişkilerinin incelenmesi bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur. Çalışmada geçiş ekonomilerini oluşturan ülkelerde gelir düşüşleri ve ortalama yaşam beklentisinde ortaya çıkan gerilemeler arasındaki ilişkileri ele alınırken gelir ve ortalama yaşam beklentisi açısından bu ülkelerin gruplandırılması da amaçlanmıştır. Bu çerçevede geçiş ekonomilerini geçiş sürecinde uyguladıkları politikaların ekonomik yansımalarına varıncaya kadar gruplandırılan literatürdeki çalışmalar ikinci kısımda verilmiştir. Üçüncü kısımda ise SSCB’den kopan 15 ekonomi gelir ve ortalama yaşam beklentileri açısından gruplandırılarak gelir ile ortalama yaşama ilişkin olarak grafiksel ve istatistiki analizlere yer verilmiştir. Böylece 15 ekonominin gelir ve ortalama yaşam açısından gruplandırılmasının yapılmasının yanı sıra özelde geçiş resesyonu süresince ve genelde de 1990-2022 arası dönemde bu ilişkilerin görsel ve istatistiki ilişkileri incelenmiştir. Sonuç kısmında elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2 Literatürde Geçişe İlişkin Yapılan Tasnifler

Planlı ekonominin en önemli aktörü olan eski Sovyetlerin 1960’lara kadar gerçekleştirdiği ekonomik performans çoğu ülke için örnek teşkil edecek boyutlardaydı ve bu yönüyle sergilediği büyüme başarısı, döneminin örnek gösterilen ülkelerinden Japonya ile boy ölçüşecek nitelikteydi. Ancak, Sovyetlerin başarı hikâyesi 1960’larda o döneme kadar sergilenen ortalama büyüme performansının altına düşüşü tecrübe etmeye başlamasıyla birlikte sorgulanmaya başlanmış, bu süreçte Nikita Sergeyeviç Kruşçev ile yeniden yapılanma arayışlarına gidilmiş, yapılanma arayışları özellikle 1970’lerde daha da ivmelenmeye başlamıştır. Zaman zaman yenilenme çabalarında akamete uğrasa da ve devamında Konstantin Çernenko ile daha yumuşak bir şekilde devam ettirilse de, 1985’te

işbaşına gelen Mihail Gorbaçov ile daha radikal bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Gorbaçov'un glasnost (açıklık-şeffaflık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) girişimlerinde glasnost, düşünce ve düşünceleri ifade etme özgürlüğünü; perestroyka ise üretim sürecine yeni yaklaşımlar getirerek çalışanların alınan sonuçlara ilgisini çekme ve böylece değişimi topluma benimsetme ve mal etme uygulamaları olarak ifade edilmiştir (Emsen vd., 2011). Bütün bu yeniden dönüşüm ve reform çabalarının başarısızlığına paralel olarak sistem dağılmış ve başta Sovyetler olmak üzere eski planlamacı ekonomiler geçiş ekonomileri olarak tanımlanmıştır. Geçiş süreci de en basit ifadesiyle planlı ekonomik yapıdan piyasa ekonomisine yönelim olarak ifade edilmiştir (Kuşkay, 2001). Piyasa ekonomisi kurallarına yönelim içerisinde olan bu ekonomiler kendi içlerinde sınıflandırılırken uygulanan politikalar bağlamında “şok terapi ve tedrici geçiş uygulayanlar,” devlet geleneğine sahiplik açısından “kurumsal yapıları olanlar ve olmayanlar,” geçiş resesyonunu “derinden hissedenler ve hafif atlatanlar,” siyasal açıdan “gerilimli ülkeler ve barışçıl ülkeler” gibi ayrımlara tâbi tutulmuşlardır.

Geçiş tanımlamasının kapsamında ilk tasnif, Doğu Avrupa ve SSCB ülkeleri açısından kumanda ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş (ekonomik geçiş) ve otoriter rejimden demokratik rejime geçiş (siyasal geçiş) şeklinde yapılmıştır (Dethier vd., 1999). Ekonomik ve siyasal yapı bağlamında yapılan bu tasnife aynı zamanda sosyo-kültürel (kültürel geçiş) dönüşümü de eklemek mümkündür. Dolayısıyla SSCB’de başlayan ekonomik darboğazı aşma çabalarının bir yansıması olarak addedilen geçiş süreci sadece ekonomik boyuttan ibaret olmayıp buna siyasal boyut ile sosyo-kültürel yapıda yaşanan dönüşümler de eklenmekte ve böylece geçiş olgusunun üç sacayağı olduğundan bahsedilmektedir.

Geçişin iktisadi boyutunun en önemli unsuru istikrarın sağlanmasıdır. Buna göre merkezden belirlenen yurtiçi fiyatların arz ve talep güçlerince belirlendiği dünya fiyatlarına entegre edilmesi, emek ve finansal piyasaların oluşturulması, mülkiyet haklarının tanımlanması ve tanınması ile piyasaların desteklenmesi için kurumsal yapıların oluşturulması vb. istikrar unsurları gerekli öğeler konumundadır. Bu mekanizmaların tesisine yönelik uygulamalar bağlamında geçiş; hızlı veya yavaş, yani Vietnam’da olduğu gibi şok terapi (*big-bang, cold turkey* ya da *market fundamentalism*) biçiminde veya Çin’de olduğu gibi tedrici (*gradualism* ya da *evolutionary-institutionalist perspective*) reformlar şeklinde hayatiyete geçirilmiştir (Marangos, 2007; Popov, 2007). Bu bağlamda şok terapi, geçiş ile birlikte hızlı bir reformist uygulamalar biçiminde görülürken; tedrici veya şok şeklinde ortaya çıkan reformist olguda ise reform düzeyi ve zaman dilimi arasında ilişkiler görece daha geniş bir zaman aralığına yayılır (Berg vd., 1999).

Diğer taraftan tedrici veya şok terapi süreçlerinin yansımalarının geçiş ekonomilerinde bağımsız devlet olmaktan kaynaklanacak şekilde kurumsal yapılara sahip olan ve olmayan ülkeler açısından farklılıklar sergilemesi doğaldır. Bu bakımdan merkezi planlamacı yapıda olsa da devlet geleneğine sahip olan Merkezi Avrupa ülkelerinde şok terapinin etkileri kendini daha belirgin ve kısa zamanda hissettirmiştir. Makroekonomik politikalar başlangıç koşullarına (borçlu veya borçsuz, enflasyonist veya enflasyonsuz) bağlı olarak farklılık arz edebilir ve devlet sahipliğindeki varlıkları özelleştirilmede de kendini gösterebilir (Gerber, 2002: 412; Staehr, 2005). Uygulamada sahip olunan özellikler nedeniyle geçiş ekonomilerinin ekonomik büyümelerinde yaşadıkları süreci biçimsel olarak “J eğrisi” şeklinde olacağını savunan iyimser görüşlere karşılık, hantal ve kullanılmaz hale gelmiş sermaye donanımının varlığı nedeniyle “L eğrisi” şeklinde olacağını ileri süren kötümser görüşler de bulunmaktaydı (Wyplosz, 1999). Buna benzer şekilde resesyonist sürecin “U veya V eğrisi” şeklinde olacağı görüşü de yaygındı. Dolayısıyla geçişle birlikte üretimde ortaya çıkan düşüşler bir şok şeklinde iken, ekonominin kendini toparlamasının tedrici olarak gerçekleşeceği ileri sürülmüştür (Berg vd., 1999). Yaşanılan döneme ilişkin teorik tartışmalar bir kenara bırakılırsa, uygulamada büyüme performansının “U eğrisi” şeklinde olduğu görülmüştür, ki buna ilişkin olarak II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya’da yaşananlar referans olarak alınmıştır (Gilchrist ve Williams, 2001: 1-3). Yapısal olarak piyasa ekonomisinin geleneksel yapılarına yakın olan ve devlet geleneğine sahip olan ekonomilerde geçiş resesyonu çok kısa, yani “J eğrisi,” bu iki özellikten de yoksun ekonomilerde geçiş resesyonu “L eğrisi” formatında olacağı beklenmiştir (Wyplosz, 1999: 3).

Geçiş sürecinin altı yılını değerlendiren Fischer vd. (1996) Sovyet yörüngesinde ve eski Yugoslavya’da bulunan 30 ekonomiden 26’sının verilerini kullanarak büyümenin belirleyicilerini araştırmışlardır. Bütçe fazlası, resmi dış yardımların GSYH oranı ile girişimcilik/bankacılık reformları ve özelleştirme değişkenlerinden bir endeks oluşturmuşlardır. Bu endeks ile nüfus artışı yatırımlar ve okullaşma oranı ile pozitif ve anlamlı, başlangıç gelir düzeyi ve enflasyon ile negatif ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Fischer vd. (1996) tarafından yapılan çalışmayı temel alan Fischer ve Saha (2000), üretim ve buna bağlı olarak gelirden meydana gelen sürekli düşüşlerin aksine enflasyonda sürekli ve derinleşen bir enflasyonist yapının geçişin karakteristiği olduğuna işaret etmişlerdir. Burada genel olarak geçişin hem kısıtlayıcı makroekonomik politikalar hem de piyasa ekonomisine yönelimin gerektirdiği ekonominin yeniden yapılandırılması nedeniyle bir durgunlukla başlanacağına inanılmıştır. İlk durgunluğun ne kadar süreceği ve sürdürülebilir büyümenin ne zaman başlayacağı çok daha az açıktı. Bu, elbette ekonominin karşı karşıya olduğu başlangıç koşullarına, sonradan ortaya çıkacak şoklara, dış ortama (yardım dahil) ve ekonomik politikalara bağlı olacaktır (Fischer vd., 1996). Dolayısıyla geçiş uygulamalarına yönelim kendi içerisinde sınıflandırılırken, tedrici geçiş-şok geçiş, ekonomik göstergeler açısından geçiş sürecini yumuşak atlatanlar-sert atlatanlar, geçiş uygulamalarının başarı kriteri olarak geçişten gelişmişliğe-geçişten az gelişmişliğe düşen ülkeler, siyasal açıdan ılıman ülkeler-gerilimli ülkeler gibi tasniflerde bulunmak mümkündür.

Bu sınıflandırmaların yanı sıra bir diğer sınıflandırma da gerek SSCB'nin gerekse Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte eski devletlerin bünyesinde taşıdıkları farklı milletler-halklar arasında ortaya çıkan gerilimlerdir. Örneğin Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte milliyet kökenli olarak Sırp ve Hırvatlar ile Boşnaklar arasında veya SSCB'nin çökmesiyle birlikte Azerbaycan ile Ermenistan arasında baş gösteren gerilimlerin yanı sıra Gürcistan ve Makedonya'da yaşanan gerilimler bu kategoride değerlendirilebilir (Kuşkay, 2001).

Geçişin yansımalarının şüphesiz siyasal boyuttan ekonomiye ve sosyo-kültürel yaşama kadar bir kısım yansımaları kaçınılmazdı. Geçişin daha dramatik bir şekilde yaşanmasında, devlet geleneğinden yoksunluktan kaynaklanan kurumsal yapıya sahip olmama, uygulanan politikalar açısından çok terapi süreci uygulayanlarda özel sektörün bulunmayışı ve dış ticaretin hemen hemen sıfır olduğu ülkelerde geçiş daha dramatik sonuçlar doğurmuştur. Bu koşulların varlığındaki ülkelerde hiper enflasyon, gelirde dramatik sert düşüşler, gelir dağılımında şiddetli adaletsizlikler daha sert bir şekilde tecrübe edilmiştir. Toparlanma sürecinin de oldukça geç gerçekleştiği bu ekonomilerde siyasal boyutta da demokrasiden uzaklaşma, otoriter yönetim yapılarına evrilmeye birlikte merkezi-otoriter yapıdan demokratik yapıya dönüşememe geçiş amacından sapmanın yansımaları olmuştur. Bu bağlamda geçiş ekonomilerinin sınıflandırmasında: ileri reformcu ülkeler grubunda Macaristan, Polonya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya; yüksek orta reformcular grubunda Estonya, Litvanya, Letonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya ve Moğolistan; düşük orta reformcular grubunda Kırgızistan, Rusya, Moldova ve Kırgızistan; yavaş reformcular grubunda Özbekistan, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Türkmenistan; gergin ülkeler grubunda Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Makedonya bulunmaktadır (Kuşkay, 2001).

3 Gelir ve Ortalama Yaşam Açısından Kümelenmeler

Gelirdeki sürekli düşüşler ile bunun yol açtığı gelecek endişesinin nüfus artış hızını düşürdüğünden de öteye, başta yetersiz beslenme ve anomiye bağlı olarak ölüm oranlarındaki artışlar, ortalama yaşam beklentisinin düşmesi gibi bir duruma neden olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle gelirdeki arızı düşüşler doğurganlığı ve böylece nüfus artış hızını baskılayıcı etki yaparken; gelirdeki derin ve birkaç dönemi içeren düşüşler ölüm oranlarını artırarak nüfus artışını düşürmekle kalmayıp, ortalama yaşam süresini azaltıcı etkiler yaratabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada; geçiş ekonomilerini sınıflandıran bakış açısında yüksek enflasyon ve düşük gelir şeklinde kendini gösteren geçiş resesyonuna uğrayan ülkelerde bu resesyonun derinliğine göre ülkelerin gruplandırılmasına benzer şekilde, gelir ile ortalama yaşam arasındaki ilişkiler bağlamında ülkelerin gruplandırılması amaçlanmıştır. Bu türden sınıflandırmaya yönelimde Gürbüz ve Karabulut (2008) tarafından yapılan çok değişkene dayalı sınıflandırmanın motivasyon kaynağı teşkil ettiği söylenebilir. Ancak yazarların ülke sınıflandırmasında hem veri döneminin kısalığı hem de görece daha iyi bir karşılaştırma imkânı sunan fert başına sabit fiyatlarla reel gelir yerine ülkelerin GSYH ve insani gelişmişlik endeksi gibi değişkenlerle ilişki araştırması sonucunda gelir ve nüfus ilişkilerini ters yönlü bulmaları nedeniyle, konunun daha uzun dönemli veri seti ile araştırılması incelenmeye değer kabul edilebilir. Dolayısıyla bu çalışmada, gelirde ortaya çıkan derin ve uzun süreli düşüşlerin yaşandığı Sovyet-sonrası ülkelerde fert başına gelir ile ortalama yaşam arasındaki doğrusal varsayılan ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede, önce 2015 yılı ABD doları sabit fiyatlarıyla fert başına gelir rakamları açısından yıllar itibarıyla her yılın ülke gelirinin o yılki dünya gelirine (2015 yılı ABD doları sabit fiyatlarıyla) oranlanması yapılmıştır.

$$GE = \frac{FBG.it}{FBG.wt} \times 100 \quad (1)$$

$$OYE = \frac{OYB.it}{OYB.wt} \times 100 \quad (2)$$

Eşitlik (1)'de GE, gelir endeksini; FBG.it, i ülkesinde, t yılındaki fert başına geliri; FBG.wt, dünyada t yılındaki fert başına geliri göstermektedir. Eşitlik (2)'de ise OYE, ortalama yaşam endeksini; OYB.it, i ülkesinde, t yılındaki ortalama yaşam beklentisini; FBG.wt, dünyada t yılındaki ortalama yaşam beklentisini temsil etmektedir. Her iki endeksin zincirleme endeks değeri 100 olduğunda, her yıl için ortalama gelirin dünya gelirine ve ortalama yaşam beklentisinin de dünya ortalama yaşam beklentisine eşit olduğu söylenir. Endeks değerinin 100'den küçük veya büyük olması halinde iraksama mekanizmasının işlediği söylenir. Buna göre endeks değerinin 100'ün altında olması halinde; gelir açısından ele alınan ülke fert başına gelirinin dünya fert başına gelirinin altında olduğuna ve olumsuz iraksamanın gerçekleştiğine, ortalama yaşam beklentisi açısından da ele alınan ülke ortalama yaşam beklentisinin dünya ortalama yaşam beklentisinin altında kaldığına işaret edilir. Endeks değerinin 100'ün üzerinde olması halinde; gelirde ülkenin dünya ortalamasının üzerinde olduğuna ve olumlu iraksamanın gerçekleştiği, ortalama yaşamda da dünya ortalama yaşamının üzerinde bir yaşamın gerçekleştiği söylenir.

3.1 Gelirde Kümelenmeler

Çalışmada 15 geçiş ekonomisine ilişkin gelir ve ortalama yaşam beklentisi verileri Dünya Bankası'nın World Development Indicators veri tabanından derlenmiştir. Burada her bir yıl için dünya fert başına geliri 100 kabul edilmiş ve 100'ün üzerindeki değerin olduğu yıllar iyileşmeyi, 100'ün altındaki değerin olduğu yıllar kötüleşmeyi ifade eder. Daha sonra 1990-2023 arası dönem için Eşitlik (1)'den hareketle ülkelerin kendi gelir endeks ortalamaları alınmıştır. Hesaplanan 34 yıllık gelir endeksi ortalamalarına göre, Tacikistan'ın ortalama 8,96 değeri ile tabanda, Estonya'nın da ortalama 152,41 değeri ile tavanda olduğu bir dağılım aralığı tespit edilmiştir. Bulunan

bu aralık üç eşit parçaya bölünerek üç alt küme oluşturulmuştur. Yani bu üç parçanın 47,81 aralığında olduğu hesaplanmış. Ele alınan 15 ülke içerisinde Tacikistan'ın dünya değerine oranlanması ile elde edilen endeks değerlerinin ortalaması 8,96 ile en altta (minimum) ve Estonya ise 152,41 değeri ile en üstte (maksimum) yer almıştır. Bu iki ülke ortalama değerlerinin farkı $(152,41-8,96)$ 143,45'tir. Bu değer de 3'e bölünerek $(143,45/3)$ elde edilen 47,81 değeri her bir kümenin aralığını temsil eder. Böylece 3 eşit aralığı olan küme elde edilmiş olunur. Buna göre birinci aralık 8,96 ile $(8,96+47,81=)$ 56,78 arasında; ikinci aralık 56,78 ile $(56,78+47,81=)$ 104,59 arasında; üçüncü aralık da 104,60 ile $(104,60+47,81=)$ 152,41 arasında oluşmuştur. Böylece bu 15 ülkenin hangi aralıklar arasında yer aldığı tespit edilerek alt, orta ve üst şeklinde oluşturulan 3 kümede hangi ülkelerin yer aldığı Tablo 1'de verilmiştir.

1. Küme: 8,96 ile 56,77 ile En Alt Küme	2. Küme: 56,78 ile 104,59 ile Orta Küme	3. Küme: 104,60 ile 152,41 ile En Üst Küme
Tacikistan (8,96) Kırgızistan (10,61) Özbekistan (22,02) Ukrayna (24,24) Moldova (26,39) Ermenistan (27,61) Gürcistan (31,95) Azerbaycan (37,93) Türkmenistan (45,65) Belarus (47,08)	Kazakistan (83,40) Rusya (85,93)	Letonya (114,57) Litvanya (117,17) Estonya (152,41)

Tablo 1: Gelir Endeksi Açısından Ülkelerin Gruplandırılması

Gelir endeksi açısından 15 ülkeden 12'sinin ele alınan dönem ortalaması bağlamında fert başına gelirin dünya ortalamasının altında kaldığı; sadece 3 ülkenin (Letonya, Litvanya ve Estonya) ortalama fert başına gelirin dünya ortalamasının üzerinde ve dolayısıyla üst kümede olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle 2023 itibarıyla gelir açısından dünya ortalamasının üzerinde olup da gelişmişler kulübü olarak nitelendirilen Avrupa Birliğine üye olan Estonya, Letonya ve Litvanya'nın endeks değerleri sırasıyla 175, 157 ve 146'dır. 2023 yılı itibarıyla dünya fert başına gelirin 2015 yılı sabit ABD doları fiyatlarıyla 11.567 dolar olduğu dikkate alınırsa, bu üç ülkenin gelirleri bu rakamın üzerinde olup sırasıyla 20.245, 18.213 ve 16.945 dolardır. Ortalama gelirden orta kümede bulunan Kazakistan ve Rusya'nın dünya ortalama gelirin yaklaşık %15-20 altında kaldığı görülmektedir. 2. kümede yer alan Kazakistan'ın 2023 yılı gelirin çok cüzi bir şekilde (11.700 dolar) dünya ortalama gelirini geçtiği ve bu kümede yer alan Rusya'nın gelirin ise 10.420 dolar olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık en alt kümede yer alan 10 ülkenin gelirin dünya ortalama gelirin yarısından az olduğu görülmekte ve bu ülkeler içerisinde Tacikistan ve Kırgızistan'ın geliri dünya ortalamasının ancak %11'ine karşılık gelmişlerdir. En alt gelir kümesini oluşturan ülkelerde gelir en yüksekten en düşüğe şu şekilde sıralanmıştır; Türkmenistan (8.906 \$), Belarus (6.482 \$), Gürcistan (6.086 \$), Azerbaycan (5.604 \$), Ermenistan (5.506 \$), Moldova (3.685 \$), Özbekistan (3.604 \$), Ukrayna (2.207 \$), Tacikistan (1.441 \$) ve Kırgızistan (1.263 \$)'dir.

Gelir açısından yapılan sınıflandırmada 3. kümede yer alan 3 ülkenin önemli ölçüde doğal kaynak zengini olmadıkları; 1. kümede yer alan Özbekistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile 2. kümede yer alan Kazakistan ve Rusya'nın önemli denecek düzeyde gaz ve petrol açısından doğal kaynak zengini oldukları bilinmektedir. Ancak, bu ülkelerin hem gerilimli ülkeler kategorisinde olmaları hem de nispeten demokratik kültür eksiklikleri yaşamaları, sahip oldukları bu zenginlikleri halkın refahına yansıtamamalarından kaynaklanacak şekilde dünya ortalama fert başına gelirin altında kaldıkları gözlenmektedir. Dolayısıyla doğal kaynak zenginliğini gelecek nesillere değil, cari nesile bile aktaramama sorunlarının varlığından bahsedilebilir.

3.2 Ortalama Yaşamda Kümelenmeler

Yukarıda gelirden yapılan işleme benzer şekilde, yıllar itibarıyla her yılın ülke ortalama yaşam beklentisi verilerinin dünya ortalama yaşam beklentisi verilerine oranlanması yapılmıştır. Eşitlik (2)'den hareketle her bir yıl için dünya ortalama yaşam beklentisi 100 kabul edilmiş ve ülke ortalama yaşam beklentisinin bunun içindeki payı tespit edilmiştir. 1990-2022 arası dönem için her ülkenin yıllık değerleri hesaplanmıştır. 33 yıllık dönem için ortalama yaşam beklentisi değerlerinin endeks ortalaması hesaplanmış, buna göre Kırgızistan'ın 93,84 ile tabanda ve Estonya'nın da 105,56 ortalama ile tavanda olduğu bir dağılım üç eşit parçaya göre dağıtılmış ve böylece üç küme oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu üç parçanın 3,91 aralığında olduğu hesaplanmış ve buna göre birinci aralık 93,84 ile $(93,84+3,91=)$ 97,75 arasında; ikinci aralık 97,76 ile $(97,76+3,91=)$ 101,67 arasında; üçüncü aralık 101,68 ile $(101,68+3,91=)$ 105,56 arasında oluşmuştur. Bu 15 ülkenin hangi aralıklar arasında yer aldığı tespit edilerek alt, orta ve üst şeklinde oluşturulan 3 kümede yer alan ülkeleri gösteren bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Ortalama yaşam beklentisi hem en düşük birinci kümede hem de ortanca olan ikinci kümede yer alan ülkelerin dünya ortalamasının altında kaldıkları ve buna karşılık en üst küme olan üçüncü kümede yer alan Beyaz Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Letonya, Litvanya ve Estonya'nın ise dünya ortalamasının üzerinde bulundukları görülmektedir. 2022 yılı itibarıyla dünya ortalama yaşam beklentisi 71.99 iken, 3. kümede yer alan ülkelere

ortalama yaşam beklentisi Estonya'da 77.94, Letonya'da 75.79, Litvanya'da 74.58, Ermenistan 73.37 ve Beyaz Rusya'da 73.11 ile dünya ortalamasının üzerinde; Gürcistan'ının ise 71.58 ile dünya ortalamasının çok az altında kaldığı görülmüştür. 2. kümede yer alan Ukrayna'da özellikle Covid-19 ve devamında Rusya savaşına bağlı olarak ortalama yaşam beklentisi 71.78'lerden 68.58'e düşmüş, Rusya'da 72.54 ve Kazakistan'da 74.44 ile dünya ortalamasının üzerine çıkmış, Moldova'da 68.62 ve Özbekistan'da 71.67 ile dünya ortalamasının altında kalmıştır. 1. kümede yer alan ülkelerde ise Azerbaycan'da 73.48 ile dünya ortalamasının üzerinde, Türkmenistan'da 68.58, Kırgızistan'da 68.00 ve Tacikistan'da 69.41 ile dünya ortalamasının altında kalmıştır.

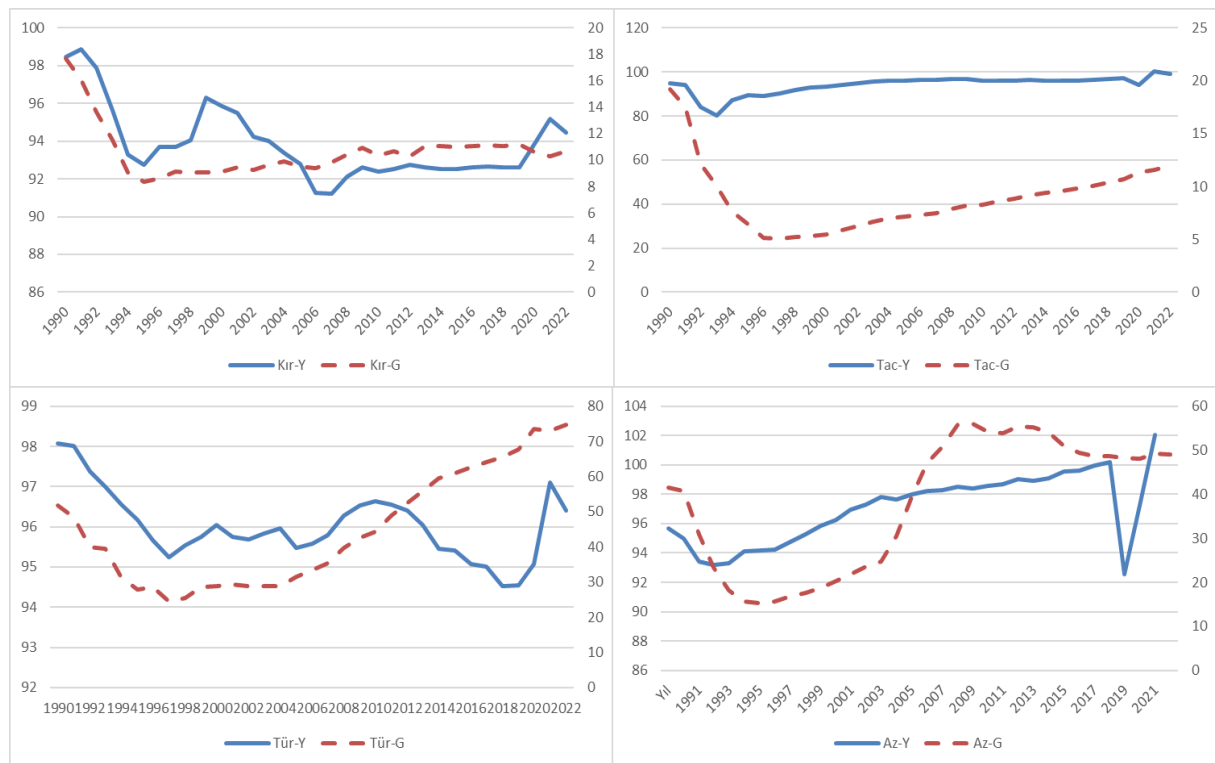
1. Küme: 93,84 ila 97,75 ile En Alt Küme	2. Küme: 97,76 ila 101,67 ile Orta Küme	3. Küme: 101,68 ila 105,56 ile En Üst Küme
Kırgızistan (93,84) Tacikistan (94,11) Türkmenistan (96,01) Azerbaycan (97,02)	Özbekistan (97,95) Moldova (98,14) Kazakistan (98,19) Rusya (98,45) Ukrayna (99,97)	Belarus (101,88) Gürcistan (102,31) Ermenistan (103,66) Letonya (103,26) Litvanya (104,52) Estonya (105,56)

Tablo 2: Ortalama Yaşam Beklentisi Endeksi Açısından Ülkelerin Gruplandırılması

3.3 En Alt Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşamda Örtüşmeler

En alt gelir ve en alt ortalama yaşam beklentisi kümesinde kesişen/örtüşen ülkeler Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dır. Orta alt gelir ve orta ortalama yaşam beklentisi kümesinde örtüşen ülkeler Kazakistan ve Rusya'dır. En üst gelir ve en üst ortalama yaşam beklentisi kümesinde örtüşen ülkeler Letonya, Litvanya ve Estonya'dır. En alt gelir grubunda olup da orta ortalama yaşam beklentisi grubunda yer alan ülkelere Özbekistan, Moldova ve Ukrayna burada ikinci kümede yer almışlardır. Yine en alt gelir grubunda olup da en üst ortalama yaşam beklentisi grubunda yer alan ülkeler ise Belarus, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Bu veriler ortalama gelir ile ortalama yaşam veri kümeleri arasında tam bir örtüşmenin olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle 15 eski Sovyet ülkesinden 9'unun hem gelir hem de ortalama yaşam beklentisi açısından üç farklı kümede kesiştikleri; 6 ülkenin ise gelirde en alt grupta yer almalarına karşılık, 3'ünün orta ortalama yaşam beklentisi kümesinde, diğer 3'ünün de üst ortalama yaşam beklentisi kümesinde oldukları görülmüştür.

Ortalama yaşam ve gelir açısından en alt grupta kümelenen 4 ülke; Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dır. Şekil 1'de sol dikey eksenle ortalama yaşam beklentisi, sağ dikey eksenle ortalama 2015 yılı sabit fiyatlarla ABD doları cinsinden gelir gösterilmiştir.

Şekil 1: En Alt Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşamın Dünya Ortalamasındaki Payında Gelişmeler

	Kırgızistan		Tacikistan		Türkmenistan		Azerbaycan	
	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam
Ort.	10.62	93.84	8.86	94.11	44.70	96.01	37.59	97.02
Medyan	10.37	93.29	8.30	95.88	39.90	95.82	41.42	97.63
Maks.	17.67	98.87	19.21	100.37	74.70	98.08	56.00	92.56
Min.	8.33	91.21	5.06	80.36	24.41	94.52	15.36	102.07
St.Sap.	1.94	1.92	3.21	4.16	16.22	0.85	15.33	2.40
Korelasy.	0.593		0.118		-0.087		0.686	

Tablo 3: En Alt Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşam Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Geçiş resesyonuna bağlı olarak gelirden yaşanan sürekli düşüşleri ortalama yaşamda yaşanan düşüşlerin takip ettiği bir yapının varlığı dikkat çekmektedir. Genel olarak resesyonun süresinin uzunluğu ve derinliği ile birlikte gelirden “V eğrisi” şeklindeki trendin, ortalama yaşamda da dalgalanmalar göstermekle birlikte paralellik göstermektedir. Ancak, ortalama yaşam açısından bu grupta görülen yapının Tacikistan’da çok küçük bir kırılmayla kısmen de olsa farklılaştığı ve hatta genel olarak dünya ortalamasına yakın seyretmektedir. Bu grupta yer alan ülkelerden ortalama yaşamda Azerbaycan’ın dünya ortalamasına yaklaşan hemen hemen sabit bir trend sergilediği görülmektedir. Ayrıca ortalama gelir ve ortalama yaşama ilişkin verilerinden gelir şoklarının ortalama yaşamda yarattığı kırılmaya benzer olgu Covid-19 pandemisinde de ortaya çıkmıştır. Ancak, gelirden ortaya çıkan sürekli düşüş ve bunun ortalama yaşamda oluşturduğu uzun süreklilik Covid-19’da arızı bir durum olarak bir defaya mahsus gerçekleşen bir sapma mahiyetinde olduğu dikkat çekmektedir. Bu kümede yer alan 4 ülkeye ilişkin olarak ortalama gelir ve ortalama yaşam verilerine ilişkin özet istatistik bilgileri Tablo 3’te verilmiştir.

Ortalama fert başına gelir açısından bu grupta yer alan ülkelerde Azerbaycan gelirinin diğer üç ülkeye göre daha oynak olduğu standart sapma değerinin yüksekliğinden anlaşıldığı gibi, maksimum (56.00) ve minimum (15.36) gelir açısından da 3.64 katlık bir farklılığın olmasından da anlaşılmaktadır. Gelir oynaklığının en düşük olduğu ve dolayısıyla fakirlikte istikrarın bulunduğu ülke ise Tacikistan’dır. Ortalama yaşamda da Kırgızistan’ın önemli sapmalarının bulunmadığı ve daha da önemlisi Tacikistan’da önemli sapmaların Kırgızistan’dan daha düşük olduğu; en üst ortalama yaşam verisi ile en alt ortalama yaşam verisi arasındaki mesafenin kısıllığı bunu destekler mahiyette en düşük standart sapmanın olmasından anlaşılmaktadır. Gelir ile ortalama yaşam arasında da ilişki bulunmayan ülke ise Türkmenistan (-0.087) ve çok zayıf ilişkinin olduğu ülke ise Tacikistan (0.118)’dir. Bu grupta yer alan ülkelerde gelir ile ortalama yaşam arasında doğrusal ilişkinin görece güçlü olduğu iki ülke ise Kırgızistan (0.593) ve Azerbaycan (0.686)’dır.

3.4 Orta Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşamda Örtüşmeler

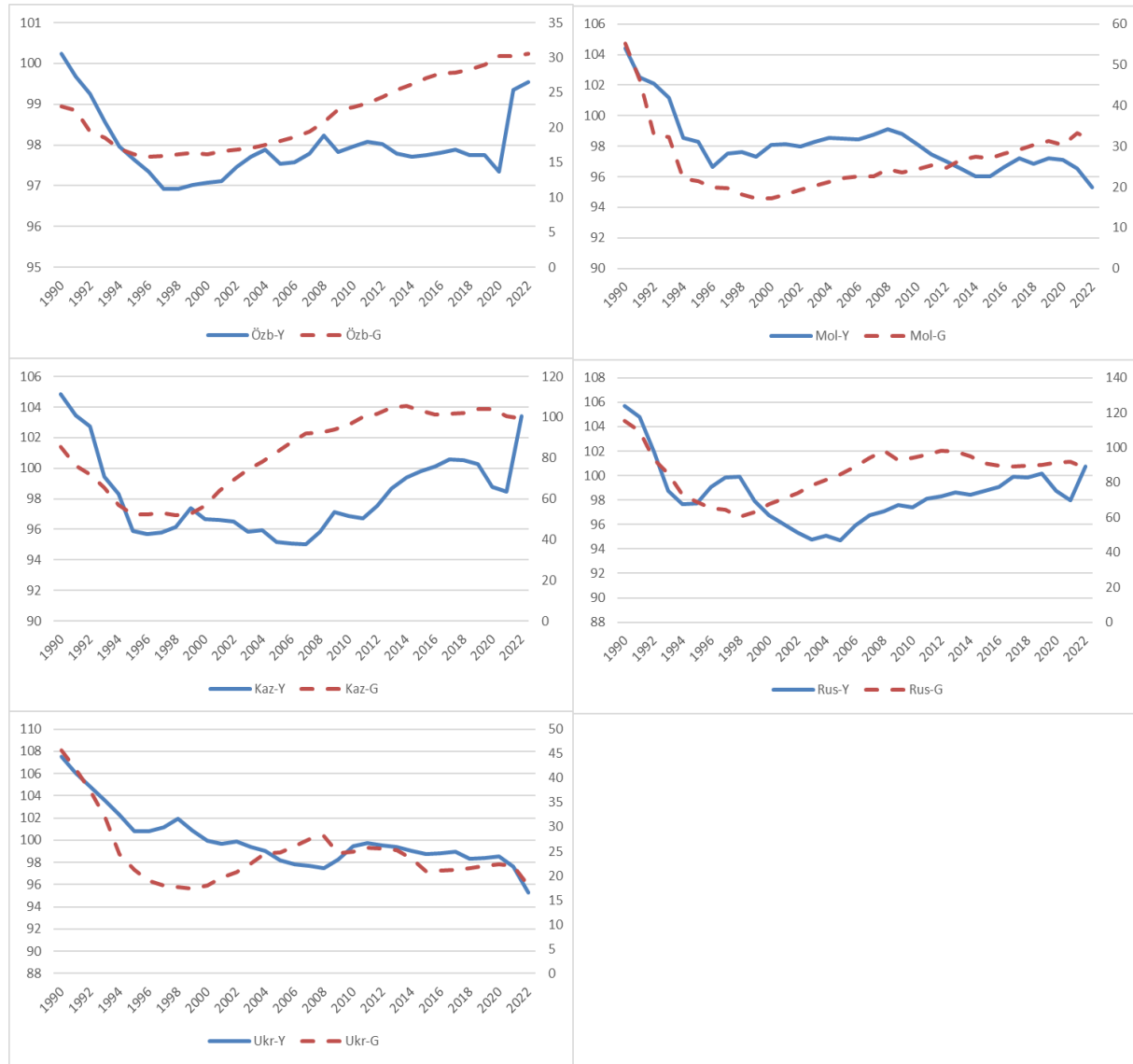
Ortalama yaşam ve gelir açısından orta grupta kümelenen 5 ülke; Özbekistan, Moldova, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna’dır.

En alt kümede olduğu gibi orta kümede de geçiş resesyonuna bağlı olarak gelirden yaşanan sürekli düşüşleri ortalama yaşamda yaşanan düşüşlerin takip ettiği ve dolayısıyla “V eğrisi” şeklindeki yapının burada da söz konusu olduğu görülmektedir. Genel olarak gelir ve ortalama yaşamda dalgalanmalar olmakla birlikte, daha çok paralellik arz ettiği görülmektedir. Bu grupta bulunan Rusya ve Kazakistan’ın gelir açısından paralellliğini Özbekistan, Moldova ve Ukrayna bozmakta, ancak yaşam açısından bu ortanca gruba dâhil edilmeleri yoluna gidilmiştir. Gelir açısından birinci kümede yer alan Azerbaycan ve Türkmenistan’dan da daha olumsuz durumda bulunan bu üç ülkede gelir “V eğrisi” şekli gösterirken, özellikle Ukrayna ve Rusya’nın toparlanma sürecinin tekrar bozularak yatay bir seyir sergilediği; Rusya’nın 2008’de ve Kazakistan’ın 2011 yılında dünya ortalamasını zorlamaya başladığı durumun daha sonrasında yataya döndüğü görülmektedir. Ortalama yaşam açısından başlangıç yılı 1990’da dünya ortalaması üzerindeki değerlerin Rusya dışında hep ortalamanın altında kaldığı ve Covid-19’da da aşağı yönlü bir kırılmayı deneyim ettiği anlaşılmaktadır.

Ortalama yaşam beklentisi ve gelir açısından orta grupta kümelenen 5 ülke; Özbekistan, Moldova, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna’ya ilişkin olarak ortalama gelir ve ortalama yaşam verilerine ilişkin özet istatistik bilgileri aşağıdaki Tablo 4’de verilmiştir.

	Özbekistan		Moldova		Kazakistan		Rusya		Ukrayna	
	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam
Ort.	21.75	97.95	26.22	98.14	82.87	98.19	85.80	98.45	24.40	99.97
Medyan	20.72	97.78	24.36	97.95	88.00	97.39	89.51	98.29	22.49	99.42
Maks.	30.56	100.24	55.14	104.41	105.53	104.82	115.27	105.67	45.70	107.53
Min.	15.84	96.92	17.10	95.31	52.08	94.99	60.40	94.69	17.38	95.26
St.Sap.	5.04	0.81	8.02	1.93	19.53	2.65	13.40	2.46	6.53	2.54
Korlsy.	0.392		0.561		0.328		0.439		0.681	

Tablo 4: Orta Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşam Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

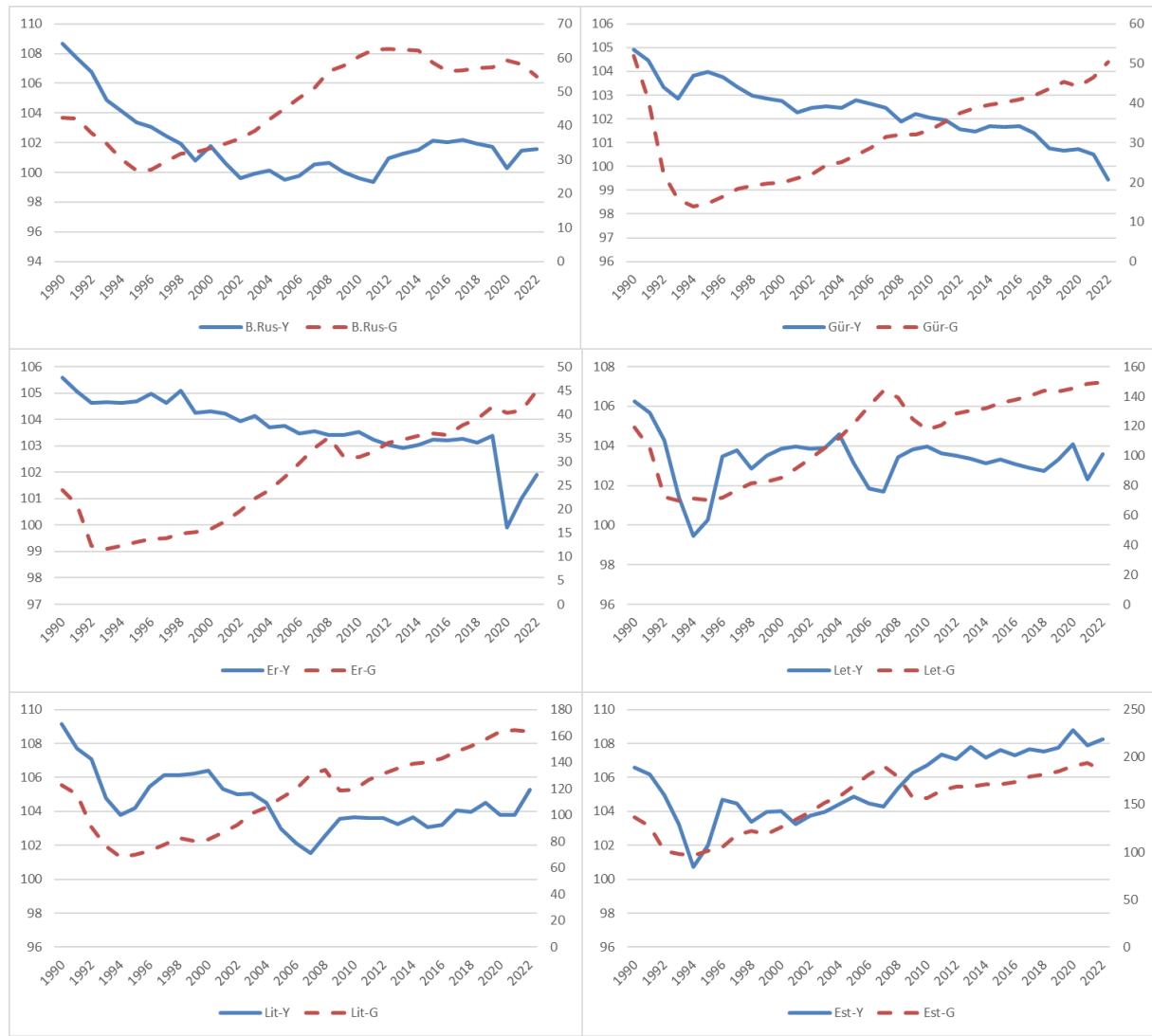
Şekil 2: Orta Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşamın Dünya Ortalamasındaki Payında Gelişmeler

Ortalama fert başına gelir açısından bu grupta yer alan ülkelerden Kazakistan ile Rusya'nın gelirinin diğer üç ülkeye göre daha oynak olduğu yüksek standart sapma değerinden anlaşılmaktadır. Diğer üç ülkede, Özbekistan (5.04), Ukrayna (6.53) ve Moldova (8.02) standart sapma değeri hemen hemen birbirine yakındır. Bu oynaklık derecesi gelirde istikrarsızlıkların ve dolayısıyla krizlerin varlığına işaret etmektedir. Ortalama yaşamda ise oynaklığın en düşük olduğu ülke Özbekistan'dır ve bu da istikrarlı bir trendin varlığına işaret etmektedir. Bu grupta yer alan ülkelerde gelir ile ortalama yaşam arasında doğrusal ilişkinin varlığı dikkat çekmekte ve bunun görece güçlü olduğu ülkeden zayıf olduğu ülkeye doğru sıralanmasında Ukrayna (0.681), Moldova (0.561), Rusya (0.439), Özbekistan (0.392) ve Kazakistan (0.328) olduğu anlaşılmaktadır.

3.5 En Üst Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşamda Örtüşmeler

Ortalama yaşam ve gelir açısından üst grupta kümelenen 6 ülke; Beyaz Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Letonya, Litvanya ve Estonya'dır.

En alt ve orta kümede olduğu gibi en üst kümede de geçiş resesyonuna bağlı olarak gelirde yaşanan sürekli düşüşleri ortalama yaşamda gerçekleşen düşüşlerin takip ettiği bir yapının varlığı dikkat çekmektedir. Genel olarak başlangıçta gelirde "V eğrisi" şeklindeki trendin ortalama yaşamda da dalgalanmalar göstermekle birlikte benzerlik arz ettiği görülmektedir. Bu grupta yer alan ülkelerde istisna olarak nitelendirilecek krizler dışında, gelirin sürekli artışlar sergilediği gözlenmiştir. Hâlihazırda bu grupta gelir açısından bulunmaması gereken Belarus (Beyaz Rusya), Ermenistan ve Gürcistan'ın gelirinin dünya ortalamasının ancak yarısına gelebildiği; buna karşılık Letonya, Litvanya ve Estonya'nın ise dünya ortalamasını çok üzerinde olduğu görülmektedir. Ortalama yaşam açısından Belarus, Gürcistan ve Ermenistan'da düşüş trendinin varlığı; diğer üç ülkede (Letonya, Litvanya, Estonya) ise daha çok ortalama yaşam açısından artış trendi sergilediği ve arızı kırılmaların olduğu görülmektedir.

Şekil 3: En Üst Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşamın Dünya Ortalamasındaki Payında Gelişmeler

	Belarus		Gürcistan		Ermenistan		Letonya		Litvanya		Estonya	
	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam	Gelir	Yaşam
Ort.	46.80	101.88	31.32	102.31	26.98	103.66	113.61	103.26	115.95	104.52	151.73	105.56
Medyan	48.21	101.51	32.01	102.47	29.60	103.56	120.43	103.45	119.26	104.05	157.99	105.37
Maks.	62.69	108.66	51.90	104.90	45.01	105.57	149.71	106.26	164.62	109.16	193.70	108.79
Min.	26.75	99.35	13.92	99.43	11.60	99.90	69.77	99.45	68.30	101.52	96.62	100.71
St.Sap.	13.32	2.30	11.34	1.18	10.44	1.15	27.53	1.30	30.22	1.62	31.02	2.01
Korlsy.	-0.347		-0.566		-0.793		0.152		-0.387		0.733	

Tablo 5: En Üst Kümede Yer Alan Ülkelerde Ortalama Gelir ve Yaşam Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

En üst grupta kümelenen 6 ülkenin ortalama gelir ve ortalama yaşam verilerine ilişkin özet istatistikleri bilgileri Tablo 5'te verilmiştir. Ortalama gelir ve ortalama yaşam açısından tam örtüşen ülkeler Letonya, Litvanya ve Estonya iken; Belarus, Gürcistan ve Ermenistan bu gruba ortalama yaşam yükseklikleri ile dâhil olmuşlardır. Ortalama fert başına gelir açısından bu grupta yer alan ülkelerde gelir diğer gruplarda yer alan ülkelere göre daha oynaktır; sırasıyla Estonya (31.02), Litvanya (30.22), Letonya (27.53), Belarus (13.32), Gürcistan (11.34) ve Ermenistan (10.44) şeklindedir. Ortalama yaşam beklentisi açısından bu 6 ülkenin oynaklık derecesinin 1.15 ile Ermenistan ve 2.30 ile Belarus'daki değer arasında dağıldığı gözlenmektedir ve bu durum ortalama yaşamın istikrarlılığına işaret etmektedir. Bu grupta yer alan ülkelerde gelir ile ortalama yaşam arasında doğrusal ilişkinin Estonya'da görece güçlü (0.733) ve Letonya'da pozitif ama zayıf (0.1529) olduğu görülürken; diğer dört ülkede negatif yönlü ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir; Ermenistan (-0.793), Gürcistan (-0.566), Litvanya (-0.387) ve Belarus (-0.347)'dir. Özellikle Litvanya özelinde negatif ilişkinin ve Letonya'da pozitif ama çok zayıf ilişkinin

varlığı, muhtemelen gelire duyarsız bir ortalama yaşam sürecinin oluşmasını destekleyen gelişmiş ülkelere özgü yapının bu ülkelerde ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Gelir ve ortalama yaşam beklentisi açısından ortaya çıkan yapıda, korelasyon katsayısı açısından pozitif ilişkili ve negatif ilişkili şeklinde bir grup oluştuğu gibi dünya ortalaması değerinin üzerinde olanlar ve olmayanlar şeklinde de bir grup oluştuğu dikkat çekmektedir. Buna göre korelasyon katsayısı açısından doğrusal ilişkili yapının Sovyet-sonrası 15 ülkenin başlangıç sürecinde istisnasız tümünde işlediği görülmüştür. Ancak, gelirdeki toparlanmalarla birlikte bu ülkelerin ayrışmaya başladığı ve dolayısıyla gelir ile ortalama yaşam beklentisi arasındaki ilişkilerin bir kısım ülkelerde koptuğu dikkat çekmektedir.

4 Sonuç

Sosyalist-planlamacı sistemdeki tikanıklıkları aşmak üzere başta ekonomi olmak üzere yönetim şekli ve kültürel yapılar bağlamında piyasa ekonomisi ve bunun gerektirdiği demokratikleşme dâhil bir takım dönüşüm süreçleri geçiş olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla merkezîyetçi yapıdan piyasa ekonomisine yönelim içerisine giren ülkeler kategorisinde başta SSCB ve Yugoslavya olmak üzere Çin ve Moğolistan bu kategoride değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ekonomideki tikanıklıkları aşmak üzere serbest pazar ekonomisine yönelim gerçekleşirken, ilgili literatürde, bu ülkelerin piyasa ekonomisine yönelik politika uygulamalarıyla ve bu uygulamalar sonucu ortaya çıkan yansımalarıyla kendi içlerinde gruplandırıldığı dikkat çekmiştir. Genel anlamda geçiş ekonomilerinin çok terapi ve tedrici politika uygulamaları ve öncesinden kurumsal yapılara sahiplik düzeyi nedeniyle geçişin etkileri de ülkelerde farklı sonuçlara yol açmıştır. Bir kısım ülkelerde enflasyonda ve gelirden dramatik değişimler, yani yüksek ve hatta hiper enflasyon ve uzun süre devam eden gelir düşüşleri yaşanmışken, bir kısım ülkelerde bu durum görece daha hafif seyretmiştir. Sovyet-sonrası ülkelerden Rusya dışındaki diğer 14 ülkenin devlet geleneğinin olmaması nedeniyle homojen oldukları, ancak konuyu ele alan literatürün bu ülkeleri geçiş sürecini hafif atlatanlar ve ağır şekilde yaşayanlar şeklinde sınıflandırdığı dikkat çekmiştir.

15 geçiş ekonomisinde gelir ile ortalama yaşam beklentisi arasındaki ilişkiyi ele alan bu araştırmada ilgili ülkeler bu iki değişkenin verilerinin ortalaması açısından 3 gruba ayrılmıştır. Ortalama yaşam beklentisi için 1990-2022 dönem verileri, gelir için 2015 sabit ABD doları fiyatlarıyla 1990-2023 arası dönem verileri alınmıştır. Gelir verisi ortalama dünya gelirine bölünüp yüz ile çarpılarak, ortalama yaşam beklentisi verisi de dünya ortalama yaşam beklentisine bölünüp yüz ile çarpılarak her bir yıl için türetilmiştir. Elde edilen bu endeks değerlerine göre Sovyet-sonrası ülkeler 3 grupta kümelendirilmiştir. Gelir açısından 3. kümede yer alan Estonya, Letonya ve Litvanya'nın dünya gelirinin üzerindeki ülkeler olduğu ve dolayısıyla olumlu yönde iraksama yaşadıkları gözlenmiştir. 1. kümede yer alan Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan, Ukrayna, Ermenistan, Moldova, Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan ve B. Rusya'nın dünya ortalamasının yarısının da altında kaldıkları ve böylece olumsuz yönde iraksadıkları görülmüştür. 2. kümede yer alan Kazakistan ve Rusya'nın da dünya ortalama gelirinin %15-20 altında oldukları tespit edilmiştir. Ortalama yaşam açısından ise oluşturulan 3 kümeden 1. kümede yer alan Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'da ortalama yaşam dünya ortalamasının altındadır. 2. kümede yer alan Özbekistan, Moldova, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna'da ortalama yaşam çok az farkla dünya ortalamasının altındadır. 3. kümeyi oluşturan Belarus, Gürcistan, Ermenistan, Letonya, Litvanya ve Estonya'da ortalama yaşam dünya ortalamasının üzerindedir. Her iki kategoride gelir açısından 1. kümede örtüşen ülkeler Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan; 2. kümede örtüşen ülkeler Kazakistan ve Rusya; 3. kümede örtüşen ülkeler ise Estonya, Litvanya ve Letonya'dır.

Sovyet-sonrası 15 ülkeden 9'u gelir ve ortalama yaşam açısından örtüşürken, genel olarak tüm geçiş ekonomilerinde geçiş resesyonu süresince gelirden ortaya çıkan düşüşlerin ortalama yaşamdaki düşüşler ile birlikte trend izledikleri dikkat çekmiştir. Dolayısıyla gelirden meydana gelen dramatik ve sürekli azalışların ortalama yaşamı da düşürücü etkiler yaratacağına dair literatür ile örtüşen bulgular elde edilmiştir. 1990-2022 arası dönemi kapsayan veriler için gelir ve ortalama yaşam beklentisi verileri için yapılan korelasyon analizlerinde ise 1. kümede bulunan Türkmenistan ile 3. kümede bulunan Belarus, Gürcistan, Ermenistan ve Litvanya'da ilişkinin negatif yönlü olduğu, buna karşılık diğer 10 ülkede ilişkilerin pozitif yönde işlediği tespit edilmiştir. Bu bilgiler, geçiş ekonomileri özelinde genel anlamda nüfusu besleyen unsurun gelir olduğuna dair yaygın literatürü teyit etmekte iken, gelir seviyesinin belirli bir eşiği aşan ülkelerde gözlenen nüfusta durağanlaşma ve buna bağlı olarak gecikmeli bir şekilde ortaya çıkan gelire duyarsızlığın da burada bir kısım ekonomilerde kısmen yakalandığı görülmüştür.

Özetle çalışma, literatürde geçiş ekonomileri için yapılan sınıflandırmalara ilave olarak fert başına gelir ile ortalama yaşam beklentisi açısından bir kümeleme yapılmasıyla da özgün nitelik taşıdığı söylenebilir. Ayrıca ortalama yaşam beklentisinin gelire duyarlılığının doğrusal olduğuna dair argümanın krizlerden ziyade, buhranlarda daha derinden hissedilebileceğini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın Sovyet-sonrası ekonomilerde ortalama yaşam beklentisini cinsiyet, bebek ve çocuk ölümü açısından da değerlendirecek yeni çalışmalara zemin oluşturabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Berg, A., Borensztein, E., Sahay, R. & Zettelmeyer, J. (1999). *The evolution of output in transition economies: explaining the differences*. International monetary fund WP/99/73.
- Dethier, J., Ghanem, H. & Zoli, E. (1999). *Does democracy facilitate the economic transition?: An empirical study of Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union*. The World bank, Washington D.C., <https://www.loc.gov/item/2023690952/>.
- Emsen, Ö. S., Ersungur, Ş. M. & Polat, D. (2011). *Ekonomik sistemler ve geçiş ekonomileri: orta Asya ve Kafkasya ekonomilerine bir bakış*. Siyasal kitabevi, Ankara.
- Fischer, S. & Saha, R. (2000). *The transition economies after ten years*. IMF Working Paper WP/00/30.
- Fischer, S., Sahay, R. & Carlos A. V. (1996). Economies in transition: The beginnings of growth. *The American Economic Review*, 86(2), 229-233.
- Gerber, J. (2002). *International economics*, 2. baskı, Addison Wesley, New York.
- Gilchrist, S. & Williams, J. C. (2001). *Transition Dynamics in vintage capital models: Explaining the postwar catch-up of Germany and Japan*. The World Bank, Washington D. C.
- Gürbüz, M. & Karabulut, M. (2008). SSCB'nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Ortalama Yaşam Süresi ile Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(1): 69-83.
- Kuşşay, S. Y. (2001). *Sovyet-tipi ekonomilerin merkezi plandan serbest piyasaya geçiş deneyimi (1989-2000): Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelere dersler* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Marangos, J. (2007). The shock therapy model of transition. *International journal of economic policy in emerging economies*, 1(1): 88-123.
- Popov, V. (2007). Shock therapy versus gradualism reconsidered: Lessons from Transition economies after 15 years of reforms. *Comparative economic studies*, 49(1): 1-31.
- Sarı, S., Gerni, C. & Emsen, Ö. S. (2024). *Nüfus artış hızında ekonomik unsurların etkileri: toplam faktör verimliliği bağlamında Türkiye üzerine incelemeler. 1. Uluslararası sosyal bilimler, ekonomi ve finans kongresi (ICOSEF), Saraybosna / Bosna-Hersek, 30-31 Ekim 2024.*
- Staehr, K. (2005). Reforms and economic growth in transition economies: complementarity, sequencing and speed. *The European journal of comparative economics*, 2(2): 177-202.
- World Bank (2024). *World Development Indicators*, (Erişim: Ekim 2024), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Wyplosz, C. (1999). *Ten years of transformation: macroeconomic lessons*, The World bank, Washington D. C., 28-30 Nisan 1999.